

FƏRQANƏ ƏLİYEVƏ
ÜMHANİ MƏMMƏDOVA

MÜASİR TƏLİM TEKNOLOGİYALARI

**FƏRQANƏ ƏLİYEVƏ
ÜMHANİ MƏMMƏDOVA**

MÜASİR TƏLİM TEXNOLOGİYALARI

*Azərbaycan Respublikasının
Təhsil Nazirliyinin 30.01.2014-cü
il 93 sayılı əmrinə əsasən dərs
vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir*

BAKI-2014

Elmi redaktor: Ə.Ə.Ağayev. Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, əməkdar müəllim

Rəyçilər: H.B.Bayramov. ADPU-nun dosenti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

T.M.Muradova. ADPK-nın müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

S.M.Bayramova. ADPK-nın müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Fərqanə Aydın qızı Əliyeva – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin Tədris-metodika kabinetinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Ümhani Rafiq qızı Məmmədova – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin müəllimi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Dərsləkdə XXI əsrin əsas tendensiyası olan müasir təlim texnologiyalarının, innovasiyaların, interaktiv təlimin, kurikulum sənədindən istifadənin yolları, dərslə İKT-dən istifadə, qiymətləndirmə məsələlərinə aydınlıq gətirilmiş, fəal dərslin mərhələləri nəzəri və praktik olaraq göstərilmişdir. Vəsəitdən tələbələr, müəllimlər və tədqiqatçılar faydalana bilər.

ISBN: 978-9952-29-082-6

© F.Əliyeva, Ü.Məmmədova
“MBM”, 2014

ÖN SÖZ

Bu gün müstəqillik yolunda uğurla addımlayan Azərbaycanın təhsil quruculuğu sahəsində qazandığı nailiyyətlər aparılan ardıcıl və davamlı təhsil siyasətinin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Cəmiyyət özünün ən çətin problemlərini həll etmək üçün özünə qayıtmalı, daxili aləmini, milli-mənəvi dünyasını təzələməli olur. İlk növbədə, insan resurslarının təkmilləşdirilməsi üçün potensial imkanlarını səfərbər edir. Gənc nəslin yetişdirilməsini, geniş mənada vətəndaş tərbiyəsini böyük uğurlarının bünövrəsinə gətirir. Bununla mənəvi təkamülə nail ola bilər.

Azərbaycanda təhsil islahatı uğurla həyata keçirilir. Təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, cəmiyyət üçün inkişaf etmiş, beynəlxalq standartlara cavab verə biləcək şəxsiyyətin formalaşdırılması – sosial-iqtisadi və mədəni inkişafın əsasını təşkil edir. Bu şəxsiyyəti yetişdirmək üçün ailə ilə yanaşı, müəllimlərin də üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Pedaqoji təmayüllü müəssisələrdə isə bu, xüsusilə, diqqət mərkəzində olmalıdır.

Bu gün qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biri texniki tərəqqi dövründə yeni təhsil islahatından, Milli kurikulum və fəal təlimin üsul və vasitələrindən xəbərdar olan, İKT-dən istifadə etməklə dərslərini quran müəllimlər hazırlamaqdır. Təhsildə özülün möhkəm qoyulması nailiyyətlərin artmasına səbəb olur. Demək, təlimin, xüsusilə, ibtidai təlimin səmərəlilik dərəcəsinin artırılması başlıca şərt kimi daim diqqətdə olmalıdır.

Təlimin keyfiyyəti yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələləri

müəllimin yaxşı bilməsindən də asılıdır. Təcrübə göstərir ki, uzun illər ənənəvi yollarla dərs keçən müəllimlər yeniliklərlə işləməyə maraqlı deyillər. Bununla yanaşı, pedaqoji biliyini artırmağa, interaktiv üsullarla fəal dərslərə üstünlük verən müəllimlərimiz də vardır. Keçirilən tədbirlər, dərslər və müşahidələrdən müəyyənləşdirilmişdir ki, pedaqoji texnologiyaların tətbiqi ilə əlaqədar metodiki vəsaitlərə, dərsliklərə ciddi ehtiyac duyulur.

Bu sahədəki boşluğu aradan qaldırmaq məqsədilə, kolleclərdə tədris olunan Müasir təlim texnologiyaları fənnini nəzərə alaraq “Müasir təlim texnologiyaları” adlı dərsliyin hazırlanmasını vacib hesab etdik.

Dərslikdə müasir dərsin təşkilinə verilən tələblər, yeni pedaqoji texnologiyalar, fəal təlimin mexanizmi və mərhələləri, metodları, inteqrasiya, öyrədici mühit, fasilasiya qaydaları, monitorinq və qiymətləndirmə məsələləri öz əksini tapmışdır.

Müəllim hazırlığı məsələsi təhsil islahatının əsas tərkib hissəsidir. Dərslik müəllimin daxili imkanlarını yeni pedaqoji texnologiyaların öyrənilməsini motivləşdirərək özünə inamı artırmağa imkan verir.

Dərsliyi yazarkən trening və seminarlarda öyrəndiyimiz materiallar və ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur.

I BÖLMƏ: MÜASİR TƏLİM NƏZƏRİYYƏSİ VƏ TEXNOLOGİYASI

PEDAQOJİ TEXNOLOGİYA ANLAYIŞI HAQQINDA MƏLUMAT

Qloballaşan dünyada sivilizasiyanın ən mütərəqqi sahəsi sayılan təhsil prosesinin durmadan inkişafı, müasir tələblər səviyyəsində təkmilləşdirilməsi, yenidən qurulması tələb olunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının XXI əsri «Təhsil əsri»-«İntellekt əsri» adlandırması heç də təsadüfi deyil. Bu son illərdə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində daha parlaq şəkildə nəzərə çarpan elmi-texniki nailiyyətlərin nəticəsindən, həyata tətbiqindən irəli gələn zərurətdir. Deməli, hazırkı dövrdə diqqəti cəlb edən qlobal problemlərdən biri «təhsil əsrinin» ilk illərindən başlayaraq yeni pedaqoji texnologiyalara, fəal təlim metodlarına istinad etmək və milli təhsil sistemimizin dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunmasına zəmin yaratmaqdır. Problemin bu şəkildə qoyulması milli təhsil sistemimizdə müvafiq parametrlərə əsaslanan islahatların həyata keçirilməsi zərurətini qarşıya qoyur.

Müstəqil respublikamızda təhsil islahatının həyata keçirilməsi işinin geniş miqyas aldığı müasir dövrdə pedaqogika elminin həyati əhəmiyyəti daha parlaq şəkildə nəzərə çarpır.

Milli və bəşəri dəyərləri, elmi nailiyyətləri böyüməkdə olan nəslə çatdırmaqda pedaqogika elmi həlledici rol oynayır.

Həyatın, elmin sürətlə inkişaf etməsi, elmi biliklərin differensiasiyasının və inteqrasiyasının daha böyük vüsət götürməsi, geniş şəkil alması, orta ümumtəhsil, ali və orta ixtisas məktəblərində yeni pedaqoji taktların, yanaşma tərzinin, bir sıra yeni fənlərin tədrisi zərurətinin meydana çıxması pedaqogika elminin diapazonunun genişlənməsini vacib sayır.

Hər hansı yeni bir məsələnin, anlayışın mahiyyətini doğru-düzgün başa düşmək, müasir mövqedən şərh etmək üçün ən əvvəl onların mənşəyinə, lüğəti mənasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. «Pedaqoji texnologiya», yaxud «yeni pedaqoji texnologiya» anlayışları öz mənşəyini ümumi texnologiya ilə bağlı izah və şərhəldən götürür.

Pedaqoji prosesin tarixi inkişaf strukturuna və xronologiyasına daha çox diqqət yetirən M.V.Klarin daha sonra təlim prosesində pedaqoji texnologiyanın bir sıra başlıca məsələləri üzərində dayanır.

«Pedaqoji texnologiya psixoloji-pedaqoji qaydaların cəmidir və bunlar formaları, metodları, üsulları, priyomları, tərbiyə vasitələrini müəyyən edir» (B.T.Lixaçov).

Pedaqoji texnologiya-təlim prosesinin reallaşdırılmasının məzmunlu texnikasıdır (V.P.Bespalko).

Pedaqoji texnologiya-təlim nəticəsində planlaşdırılmış müvəffəqiyyət prosesinin təsviridir (İ.P.Volkov).

Texnologiya-sənətdir, ustalıqdır, bacarıqdır, təlim metodlarının cəmidir, vəziyyətin dəyişməsidir (V.M.Şenel).

Təlim texnologiyası-didaktik sistemin tərkibi, prosesual bir hissədir (M.Çoşanov).

Pedaqoji texnologiya-biliklərin, tətbiqini və bütövlükdə tədris prosesi və biliklərin mənimsənilməsini müəyyən-

ləşdirən, texniki və insan resurslarını, onların qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə alan təhsil formalarının optimallaşdırılması vəzifəsini qarşıya qoyan sistemli metoddur.

«Pedaqoji texnologiya» anlayışı üç aspektdə təqdim oluna bilər:

1. Elmi-pedaqoji texnologiya pedaqogika elminin məqsədləri məzmunu və təlim metodlarını öyrənib işləyən və pedaqoji prosesi layihələşdirən bir hissəsidir.

2. Prosessual-təsviri: təlimin planlaşdırılmış nəticələrinə nail olmaq üçün alqoritm prosesi, məqsəd, məzmun və vasitələrin cəmi kimi.

3. Prosessual-təsirli: texnoloji proses kimi bütün şəxsi, instrumental və metodoloji pedaqoji vasitələrin fəaliyyəti.

Əgər bu gün müstəqil Azərbaycanımızın təhsil sistemi dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunursa, təhsilimizin ayrı-ayrı mərhələləri təhsilin dünya standartları tələbləri səviyyəsində qurulur və əsaslı təkmilləşdirmə, yeniləşdirmə işləri aparılırsa, deməli, pedaqoji prosesdə iştirak edənlərin hamısı «pedaqoji texnologiya» anlayışlarının mahiyyətini daha mükəmməl həyati mövqedən mənimsəməli, buna uyğun fəaliyyət istiqamətləri nəzərə çarpmalıdır.«...Texnologiya (yunanca techne-sənət, peşə, elm-loqos + anlayış, təhlil) istehsalat proseslərinin, vasitələri haqqında biliklərin məcmusudur. Bu anlam texnikanın inkişafı zəminində əmələ gəlib. Hətta özünəməxsus elm sahəsi kimi formalaşmış və texniki uğurların həyata keçirilməsinə xidmət edib... Pedaqoji texnologiyada müəllimin fəaliyyətinin aşağıdakı funksional komponentlərini ayırmaq olar:

- 1) qnostik (idraki) komponent;
- 2) layihələşdirici komponent;
- 3) konstruktiv komponent;
- 4) təşkilatçılıq komponenti;
- 5) kommunikativ (ünsiyyət) komponenti.

Beləliklə, müəllimin təlim texnologiyalarını aşağıdakı əməliyyatlar təşkil edir:

- 1) bilikləri toplamaq (əldə etmək) üçün əməliyyatlar;
- 2) təlimin, təhsil-tərbiyənin məqsədlərini layihələndirmək üçün əməliyyatlar;
- 3) təlim, təhsil-tərbiyə prosesini təşkil etmək üçün əməliyyatlar;
- 4) bilikləri kommunikatoradan (müəllimdən) şagirdlərə ötürmək üçün əməliyyatlar.

Pedaqoji texnologiyalar aşağıdakı kimi təsnif oluna bilər:

- 1) təlim texnologiyası (öz-özünə öyrənmə texnologiyası);
- 2) tərbiyə texnologiyası;
- 3) inkişaf texnologiyası;
- 4) diaqnostika texnologiyası.

Təlim texnologiyası dedikdə bilik, bacarıq və vərdişləri formalaşdırmaq üçün əməliyyatlar komplekti başa düşülür.

Tərbiyə texnologiyası dedikdə, nisbi, sabit və müntəzəm olaraq ümumiləşən münasibətlərin məqsədyönlü formalaşdırılması üçün əməliyyatlar komplekti başa düşülür.

İnkişaf texnologiyası: təlim və təhsil-tərbiyə texnologiyası ilə sıx əlaqədardır. Psixi inkişaf dedikdə, əqli bacarıqların formalaşdırılması, insan psixikasında hər hansı

əmaliyyatların çoxalması başa düşülür. Beləliklə, bacarıqların formalaşması harada baş verərsə, orada psixi inkişaf müşahidə olunur. Fiziki inkişaf zamanı fiziki bacarıqlar nəticə kimi özünü göstərir.

Diaqnostika texnologiyası - pedaqoqların və ya psixoloqların uşağın məktəbə hazırlığının diaqnozlaşdırılmasıdır.

Pedaqoji texnologiya təlim prosesinə yeni baxışdır. Bu baxışa görə təlim prosesi ənənəvi təlimdən fərqli olaraq maksimum idarə olunan proses olmalıdır. Təlim texnologiyasının tarixi XX əsrin ikinci yarısında bilikləri yoxlamaq üçün texniki qurğuların meydana gəlməsindən başlanır. Bir müddət təlim texnologiyası təlimdə texniki vasitələrdən istifadə kimi başa düşülürdü. Alimlər belə hesab edirlər ki, texnikadan istifadə daha çox informasiyanı vermə üçün köməkçi xarakter daşıyır, amma tədris prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərində texnikanın tədris prosesinə daxil edilməsi aktual inkişaf edir. Alimlər gələcəkdə müəllim və məktəbin köməyi olmadan öyrədici (təlim edici) sistemlərdən müstəqil istifadə olunacağını proqnozlaşdırırlar.

Pedaqoji texnologiya - sosial idarəetmə və təbiət elmlərinin qanun və qanunauyğunluqlarına əsaslanaraq optimal öyrədici sistemlərin layihələşdirilməsi və tətbiqi ilə məşğul olan geniş elm sahəsi kimi xarakterizə olunur. Tədris prosesinin optimallaşdırılması üçün bir neçə texnologiyaları eyni zamanda tətbiq etməyə imkan yaranır.

Pedaqoji prosesin və şəxsiyyətyönümlü inkişafın təmin olunmasında çox böyük əhəmiyyət kəsb edən həmin imkanlar həyatiliyi, müasir mövqeyi ilə diqqəti cəlb edir.

Çünki, şəxsiyyətin hərtərəfli, ahəngdar inkişafını təmin edən əlverişli şəraitin yaradılması, eyni zamanda, təlim prosesinin optimallaşmasına, qazanılan biliklərin, anlayışların şüurluluğuna, əhatəliliyinə, bu məqsədlə yeni təlim metodlarının meydana çıxmasına və tətbiqinə gətirib çıxarır. Bütün bunlar isə öz növbəsində yeni təlim texnologiyalarının effektivini inandırıcı şəkildə nəzərə çatdırır. Məhz, buna görədir ki, tanınmış pedaqoq alimlər və mütəxəssislər pedaqoji texnologiyaların izahında mahiyyət dolğunluğuna xüsusi diqqət yetirirlər. Belə bir mövqə yeni təlim texnologiyalarını daha yaxşı başa düşməyə onların səmərəli inkişafına və tətbiqinə zəmin yaradır. Unutmaq olmaz ki, hər hansı təhsil sahəsinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini bilmədən, bunlara uyğun yanaşma tərzlərini, vasitə və yolları müəyyənləşdirmədən yeni təlim texnologiyalarını mükəmməl mənimsəmək, bu istiqamətdə qarşıda duran vəzifələri uğurla həyata keçirmək mümkün deyil.

TƏHSİLDƏ MODERNLƏŞMƏ MÜƏLLİM HAZIRLIĞININ RESURSU KİMİ

Ölkəmizin dünyaya sürətlə inteqrasiya olunması və mədəni əlaqələrin genişlənməsi gənclərimizdə mühüm ümumbəşər dəyərlər formalaşdırmaqla yanaşı, həm də milli adət-ənənələrimizi, mənəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək zərurəti doğurur. Ona görə də, indi hər bir valideyn övladını məktəbə yola salarkən haqlı olaraq bütün bunları çox həssaslıqla nəzərə alır. Onun çağdaş bilgi və bacarıqlara yiyələnmiş, milli mənəvi dəyərləri mənimsəmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində çevik

fəaliyyət göstərməyi, özü, ailəsi və ölkəsi üçün faydalı olmağı bacaran bir şəxs kimi yetişəcəyini istəyir.

Təhsilin, dövləti və cəmiyyəti möhkəmləndirməyin prioritet sahələrindən biri hesab edən Azərbaycanın başlıca məqsədi də demokratik, dünyagörüşlü, bacarıqlı, məsuliyyətli vətəndaşlar yetişdirməkdə görünür. Bütün bunlar uşaqlardan gələcəyə, get-gedə mürəkkəbləşən cəmiyyətə hazırlığı ilə bağlı məsələlərə, xüsusən də, təhsil konsepsiyasına yeni nəzərlə baxmağı tələb edir. Aydınır ki, ailənin, cəmiyyətin və dövlətin gələcəyə yönəlmiş bu sifarişini illər boyu formalaşmış ənənəvi fənyönümlü təlim sistemi ilə yerinə yetirmək qeyri mümkündür. İndi məktəbin əsas məqsədi şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini, meyl və maraqlarını nəzərə almaqla onlarda əqli, əxlaqı, etik, estetik və fiziki inkişafa kömək göstərmək, gündəlik həyatda rastlaşdıqları problemləri həll etmək üçün zəruri bacarıqlar formalaşdırmaqdır. Çünki, yaşadığımız yüksək texnologiya əsrində biliklər unudulsa da, bacarıqlar əhəmiyyətini itirmir.

Təhsil əsri, intellekt əsri, hesab edilən XXI yüzilliyin cəmiyyət həyatında baş verən yenilikləri qırmızı xətt kimi təhsildən, təlim prosesindən keçir. Təhsildə modernləşmə mütləq milli baza əsasında onun inkişaf səviyyəsi kimi nəzərdə tutulmalı, tarixilik, varislik, müasirlik vəhdətdə və dinamikada nəzərə alınmalıdır.

Inkişaf etmiş ölkələrin təhsil təcrübəsi göstərir ki, adi ünsiyyət yaratmaqdan tutmuş, kiçik iqtisadi layihələr qurub reallaşdırmağa qədər ən müxtəlif qabiliyyətləri özündə əks etdirən bacarıqlar mükəmməl bir sistemin tərkib hissələridir. Belə sistemləri isə şagirdi sinifdə

təlimin obyektini kimi yox, subyektini kimi qəbul edən şagirdyönümlü təlim metodları və integrativ fənlərin köməyi ilə yaratmaq mümkündür. Ona görə də, yerli və beynəlxalq təcrübələr nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyasına (Milli Kurikuluma) bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində mühüm rol oynayacaq integrativ təlim adlı yeni didaktik prinsip daxil edilmişdir. Təhsil prosesində şagirdlərin qazanıb gündəlik həyatlarında tətbiq edə biləcəkləri bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması həm fənlərin, həm də onların əhatə etdikləri mövzuların əlaqəli – integrativ şəkildə tədrisini tələb edir.

Çığdaş təhsil təcrübəsi göstərir ki, təlim prosesində yeni təlim metodlarından istifadə etmədən hər hansı bir fənnin tədrisində müvəffəqiyyət əldə etmək qeyri-mümkündür. Bu məqsədlə də təlim prosesində motivasiyanın yaradılması, fəallığın artırılması, məzmunun hərtərəfli aşılması və şagirdlərdə müasir dünyagörüşün formalaşdırılmasında integrasiyaediciyin rolunu danılmazdır.

Hazırda təhsilin təşkilati formaları, məzmunu, təlimin metod və vasitələri, qiymətləndirmə, pədoqoji prosesi idarəetmə və digər məsələlərə elmi və praktik olaraq yenidən baxılır, milli və dünya təcrübəsi dəyərləri nəzərdən keçirilir, nəticələrə gəlinir. Hazırda pədaqogika elmində təlimin fəal metodları, metod və texnologiyalar, keyfiyyətin qiymətləndirilməsi, işgüzar səs-küy, integrasiya, mübahisə, tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi və digər anlayışlar işlədilir.

Müasir təlim texnologiyası öyrətmə və öyrənmə fəaliyyətinin təşkilində, pədaqoji prosesin gedişində, yeniləşdir-

mədə, qiymətləndirmədə və digər təlim xarakterli işlərdə nəzərə alınan, istifadə olunan iş, forma, üsul və tərzlərin kompleks və əlaqəli həyata keçirilməsidir.

Təlim texnologiyası təhsilin pillə və mərhələsinə, məzmununa, formasına, təlim tipinə görə müxtəlif çalarlı ola bilər. Fəal təlimin peşəkarlıqla tətbiq edilməsi məktəbdə şəraiti, şagirdin təhsilə münasibətini dəyişə bilər, pozitiv və fəal həyat mövqeyini formalaşdırmağa şərait yaradır. Belə üsullar həmçinin biliklərin müstəqil mənimsənilməsi və yeniliklərin kəşf edilməsi, qazanılmış biliklərin yaradıcılıqla yenidən işlənməsi, təcrübədə onlardan istifadə edilməsi, problemi həll etmək üçün yoldaşları ilə əməkdaşlıq etməyi bacarmaq, özünü realizə yollarını axtarıb tapmaq kimi keyfiyyətlərin əldə edilməsinə şərait yarada bilər. Belə dəyişikliklərin qarşıya çıxardığı çətinliklərə sinə gərmək üçün təlim prosesində daha çox İKT-nin köməyindən istifadə edilir. Təlimin texniki vasitələri şagirdlərə informasiyaları çatdırmaqda, bilikləri dərk etməkdə, yadda saxlamaqda, tətbiq edilməsində və təlimin nəticələrinin dəqiqləşdirilməsində istifadə olunan qurğulardır. İKT şagirdlərin istifadə etdiyi resursların çeşidini zənginləşdirməklə yanaşı onlara yaşadıkları dünyanı dərk etməkdə köməklik edə bilər.

Fəal təlim üçün metod və texnologiyalar qarşıya qoyulmuş məqsəd və şəraitdən asılı olaraq seçilməlidir. Müəllimlər məqsəd və şəraitə, fənnə, mövzuya şagirdlərin təcrübə və bilik səviyyəsinə görə bütün təlim modellərindən, müxtəlif metodika və texnologiyalarından istifadə etməlidirlər. Əsas odur ki, təlim uşaqları inkişaf etdirdirsin, onların düşünmək, müstəqil fikir söyləmək, biliklərini

tətbiq edə bilmək bacarıqlarını açıqlasın. Onlarda ünsiyyət, anlaşma mədəniyyəti, öz problemlərini həll etmək qabiliyyəti formalaşdırın. Şagird biliklərin mənimsənilməsi prosesinin başlıca simasına çevrilməsi üçün, özünün və müəlliminin mövqelərini dəqiqləşdirir. Şagirdin mövqeyi kəşf edən olmalıdır. O, gücü çatdığı məsələlər və problemlərlə üzləşərkən, müstəqil tədqiqat prosesində bunları həll edir. Müəllimin mövqeyi bələdçi, aparıcı olmalıdır. O, sistemli, ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə şagirdlərlə əməkdaşlıq edir, problemləli vəziyyəti təşkil edir, tədqiqat məsələlərinin qoyuluşunda şagirdlərə istiqamət göstərir. Müəllimin pedaqoji fəaliyyəti müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi onun öz qarşısında duran funksiyaları necə həyata keçirməsindən asılıdır.

Müəllim şəxsiyyəti onun peşə fəallığının mənbəyi və hərəkətverici qüvvəsidir. Müəllim əməyində onun şəxsiyyəti aparıcı yerlərdən birini tutur. Müəllim şəxsiyyəti lazımı səviyyədə formalaşmazsa cəmiyyətin onun qarşısında qoyduğu sosial sifarişi həyata keçirə bilməz. Axı müəllim gənc şəxsiyyətin mənəvi aləminin memarı, cəmiyyətin etibar etdiyi şəxsdir. Pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyəti üçün hər bir müəllim təbiət və cəmiyyət haqqında dərin biliklərə yiyələnməklə yüksək inam və bir sıra mühüm keyfiyyətlərə yiyələnməlidir. Bu keyfiyyətlər belə xarakterizə olunur:

- a) Hər bir müəllim öz fənninə dərindən yiyələnməlidir;
- b) İdrak nəzəriyyəsini və pedaqoji elmi mükəmməl bilməlidir;
- c) Ayri-ayrı anlayışlar arasındakı əlaqə və münasibət-

ləri açmağı bacarmalıdır;

d) Şagirdləri fəallaşdırmaq məqsədi ilə müxtəlif metod və vasitələrdən istifadə etməyi bilməlidir;

Fəal təlim üsullarının müvəffəqiyyətlə həyata keçməsi üçün müəllimin fəaliyyətində təcrübə, bilik, bacarıq və adətlər özünəməxsus yer tutur. Müasir müəllim öz ixtisasının müxtəlif sahələrini, sosial-iqtisadi, istehsal və mədəni problemləri həll etmək üçün imkanları və tədris etdiyi elmə aid bütün yenilikləri, onun perspektiv imkanlarını mükəmməl bilməlidir.

Müasir təlim prosesində müəllimin fəaliyyəti şagirdin tədris və idrak fəaliyyətini təşkil etmək, şagirdin tərbiyəsinə və inkişafına yönələn fəaliyyəti qurmaq, şagirdi fəallığa həvəsləndirməkdən ibarətdir ki, bu da Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, sərhədlərinin toxunulmazlığını qorumağa, respublikamızı inkişaf etmiş demokratik dövlətlər səviyyəsinə qaldırmağa qadir olan vətəndaşlar yetişdirməyə köməklik göstərməkdir.

MÜASİR DƏRS VƏ FƏAL TƏLİM

Təhsil müəssisələrində, o cümlədən, orta ixtisas təhsili müəssisələrində də tədris prosesində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi, dünya təhsil sisteminə inteqrasiya məsələlərinə ciddi yanaşılır.

Təhsilin keyfiyyəti bir tək cə şərt deyil, həm də prosesdir. Keyfiyyətli təhsil prosesin əsas tərkib hissələrindən biri dərsin təşkilidir: onun mərhələləri, təlimin forma, üsul və metodlarıdır; onun qurulması optimal düzgün həllin tapılmasıdır.

B.A.Suxamlinski demişdir: "Dərs müəllimin ümumi və pedaqoji mədəniyyətinin güzgüsüdür, onun intellektual zənginliyinin ölçüsüdür, erudisiya dünyagörüşünün göstərcisidir. "Hər birimiz dəfələrlə özümüzə suallar veririk: "Mən nə edim ki, şagirdlərimin biliklərinin keyfiyyəti yüksək olsun?", "Təlimin effektiv forma metodlarından istifadə edirəmmi?", "Şagirdlərə yanaşmamız düzgündürmü?"

Ənənəvi dərs – doğma insan kimidir; müasir tələblərə cavab verməsə də, bu dərsdə hər şey tanışdır. "Bəlkə heç nəyi dəyişməyə ehtiyac yoxdur?" Ənənəvi dərs - digər dərs növləri üçün əsasdır, bu elə bir böyük tarixdir ki, burada bir neçə nəsil öyrənib təhsil alıb.

Müasir dərs nədir? Dərsə müasirlik verən nədir? Bugünkü dərs dünənkindən nə ilə fərqlənir? Dərslərin analizi göstərir ki, həm şagirdlər, həm də müəllim üçün dərs onda maraqlı ola bilər ki, o sözün geniş mənasında müasir olsun. Müasir – bu həm tamamilə yenidir, həm də keçmiş ilə əlaqələri kəsməyəndir, bir sözlə aktualdır. Aktualdır – müasir dövr üçün vacibdir, zəruridir. Əgər dərs müasirdirsə, onda o mütləq gələcək üçün əsas qoyur, keyfiyyətli təhsilin əsasını qoyur. Müasir dərs – yeni texnologiyanın köməyi ilə təşkil olunan, ümumi məqsədlərə çatmaq üçün əməkdaşlıqdır.

Müasir dərsdə müəllim hər bir uşağı görür, onun potensialından maksimum istifadə edir. Müasir dərs – bütün iştirakçıların qarşılıqlı inam və etibarını əsasında canlı ünsiyyətidir. Müasir dərs – İKT-lərin istifadəsi ilə keçirilən dərsdir. Müasir dərs, ona xas olan bütün əlamətləri saxlamaqla, variativ deyil, həm də mütəmadi inkişaf edən

forma kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bu inkişafın əsas istiqaməti onda görünür ki, dərs nəinki müəllimin, həm də şagirdin yaradıcılığının nəticəsi olsun.

Müasir dərs necə olmalıdır? Müasir dərs – hər şeydən əvvəl müəllimin şagird şəxsiyyətinin inkişafı üçün, onun elmi inkişafı üçün, bilikləri dərin, şüurlu mənimsəməsi üçün, mənəvi əsaslarının formalaşması üçün bütün imkanlardan bacarıqla istifadə etdiyi dərsdir. Müasir dərs – şagirdlərin maraqları əsasında qurulub, onların tələbatlarının ödənməsinə istiqamətlənən, səmimi atmosferdə təşkil olunan, fəal təlim metodlarından istifadə edilən, əyani vəsaitlərin elmi informasiyanı müşayət edən, şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti əsasında qurulan dərs olmalıdır.

Müasir dərsin xarakteristikasını necə verə bilərik:

1. Müasir dərsdə darıxmağa, qorxuya, hiddətə, hirsə yer yoxdur.

2. Müasir dərsdə maraq, inam və əməkdaşlıq atmosferi hökm sürür

3. Müasir dərsdə hər bir şagirdə yer var, ona görə ki, müasir dərs onun gələcəkdə müvəffəqiyyətinin rəhnidir.

Müasir dərsə qoyulan tələblər:

- Dərsin didaktik məqsədləri və məzmunu ilə təyin olunan, ciddi və vahid daxili məntiqi olmalıdır;

- Proqram tələblərini və dərs standartlarını, şagirdlərin bacarıq və tələbatlarının diaqnostikasını, müəllimin imkanlarının özünü qiymətləndirməsini nəzərə alaraq qurulmalıdır;

- Dəqiq didaktik istiqaməti və özünəməxsus xüsusiyyətləri olmalıdır;

- Konkret nəticələrə istiqamətlənməlidir;

- Rasional quruluşa və tempə malik olmalıdır;
- Materialın öyrədilməsi öz quruluşuna görə variativ olmalıdır;
- Biliklərin əksər hissəsi yaradıcı tapşırıqların yerinə yetirilməsi yolu ilə müstəqil axtarış prosesində əldə edilməlidir;
- Dərsin əsas tərəfi fərdi təlim olmalıdır.

Müasir dərsin effektivlik kriterləri bunlardır:

- Konkret formalaşdırılmış gözlənilən nəticəyə istiqamət;
- Şagirdin canlı, şəxsi dəyərli biliklərinə istiqamət;
- Dərsin istiqamətverici və tərbiyəvi məsələlərinə diqqət;
- Şagirdin yaradıcı idrak fəaliyyətinə əsaslanma;
- Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alır;
- Dinamikliyi, intensiv təlim metodlarını nəzərə alır;
- Kəşf etməklə öyrənmə;
- Diskussiyaların varlığı;
- Şəxsiyyətin inkişafı.

Belə dərsi hazırlamaq və keçirmək asan deyil, bunun üçün müəllimlik fəaliyyətinə məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. Bu gün müəllim üçün yaxşı fənn müəllimi olmaq kifayət deyil, ona yeni informasiya texnologiyalarını bilmək; şagirdləri müstəqil qərarı qəbul etməyi bacarmaq, onlar üçün məsuliyyət daşımağı öyrətmək zəruridir.

Müasir dərs dedikdə fəal (interaktiv) dərs nəzərdə tutulur. Fəal (interaktiv) təlim nədir? “Fəal (interaktiv) təlim” şagirdlərin fəal idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçılarla əməkdaşlıq şəraitində həya-

ta keçirilən təlim nəzərdə tutulur. Son illərdə respublikamızda çox müəllim fəal təlim üsulu ilə tanış olmuş və müxtəlif treninqlərdə iştirak etmişdir. Müəllimlərdə fəal dərslərin hazırlanması, planlaşdırılması və onların həyata keçirilməsi üçün vacib olan ilkin təcrübə toplanmış, əsas bilik, bacarıq və vərdislər formalaşmışdır.

Fəal (interaktiv) dərs müəllimin çəkdiyi zəhmətin, yaradıcı axtarışın nəticəsini müəyyən edir. Bu gün məktəblərdə və orta ixtisas təhsili müəssisələrində də müasir təlim metodları və dərstdə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi baxımından qarşıda duran məqsəd və vəzifələr müəllim tərəfindən planlaşdırılır və təlim prosesində həyata keçirilir. Dərsin hər bir dəqiqəsi nə qədər səmərəli və şagirdlərin fəallığı şəraitində keçərsə, nəticədə bir o qədər sevindirici olur. Müasir təlim metodlarının tətbiqi, elektron dərslərin təşkili, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübələrinin öyrənilməsi və işdə tətbiqi, açıq dərslərin dinlənilməsi və təhlili dərstdə istifadə edilən təlim üsullarının məqsədyönlü olması, texniki vasitələrdən və əyani vəsaitlərdən istifadə, müəllimin fasilitator bacarıqları, verdiyi tədqiqat sualı tələbələrin çalışqanlığını artırır, onların tədqiqat apararaq elmlərin əsaslarına sərbəst yiyələnməsinə səbəb olur. Müasir təlim metodlarından istifadə zamanı tələbələrin təfəkkürü, idrakı inkişaf edir. Bu, müxtəlif tapşırıqların qruplarda icrası, təhliletmə və nəticə çıxarma, layihələrin hazırlanması və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə formalaşır. Fəal təlim metodlarının əsas məqsədi tələbələri müasir dünyadakı həyata hazırlamaq, müstəqil düşünmək, sərbəst fikir və rəy söyləmək, qərar qəbul etmək, tənqidi təfəkkürü formalaşdırmaq, onlarda

cəmiyyətimizin demokratikləşdirilməsi işində fəal iştirak etməyə lazım olan keyfiyyət və bacarıqları inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Təlimlə tərbiyənin vəhdəti də müasir dərsin qarşısında qoyulmuş mühüm tələbdir. Dərs şagirdlərin mənəvi inkişafına, əxlaqca təkmilləşməsinə xidmət göstərməlidir. Qruplarda aparılan tədqiqat işləri zamanı tələbələrin əməkdaşlığı nəticəsində bir çox problemlər meydana çıxır ki, müəllim bunun da öhdəsindən ustalıqla gəlməli və tələbələrin şəxsiyyətinə, tərbiyəsinə, əxlaqına qiymət verərək onları düzgün istiqamətləndirməlidir.

Təlimin şagirdyönümlü olması müəllimi dərsə daha ciddi, yaradıcı münasibət bəsləyərək planlaşdırma aparmasına sövq edir. Müəllimlər müasir dərsi planlaşdırarkən, ilk növbədə, motivasiya və tədqiqat sualını hazırlamalıdır. Bunun nəticəsində tələbəyə həm mövzu, həm də tədqiq edəcəyi sual aydın olur. Bu sual dərsin digər mərhələləri üçün sütun olmalı, mövzunun bünövrəsi olmalıdır. Tədqiqat zamanı paylanan materialın dolğunluğu, düzgünlüyü və yığcamlığı tələbənin vaxtında nəticə çıxarmasına səbəb olur. İşçi vərəqlərində verilmiş suallar tətbiq etmə zamanı tələbənin yaradıcılığını üzə çıxarmağa şərait yaradır.

MÜASİR TƏLİM PRİNSİPLƏRİ

1.Şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipi.

Nə üçün uşaqlar erkən yaş dövründə daha fəal olurlar?

Elmi araşdırmalar göstərir ki, insan bütün ömrü boyu qazanılan məlumatın təxminən 70% ni 6 yaşa qədər əldə edir. Paradoks ondan ibarətdir ki, məktəbə daxil olduqdan

sonra uşağın idrak fəallığı mühüm dərəcədə ləngiməyə başlayır. Bu nəyə görə baş verir? İş ondadır ki, məktəbə qədər dövrədə uşaq dünyanı bir tədqiqatçı kimi dərk edir: o suallar verir və suallara cavab tapmaq üçün imkanı daxilində olan müxtəlif mənbələrdən istifadə edir və ilk növbədə, öz təcrübəsinə əsaslanır. Onu əhatə edən dünyanı müstəqil dərk edərək uşaq öz maraqlarına görə fəaliyyət göstərir. Birinci sinifə daxil olarkən uşaq elə bir təlim mühitinə düşür ki, harada onun vərdiş etdiyi, ona yaxın və təbii olan təlim üsulunu dərk etmək tələb olunur. Müəllim tələb edir ki, uşaq ona diqqətlə qulaq asıb dediklərini yadda saxlasın, təlimatlarını dəqiq həyata keçirsin və bu təlimata aid olmayan sualları az versin.

Bununla şagirddən demək olar ki, passiv mövqeyin tutması, tədqiqatçı roldan imtina etməsi və müəllim tərəfindən verdiyi məlumatla kifayətlənməsi tələb olunur. Bu cür təlim prosesinin mərkəzində şagird yox, müəllim olur. Məhz müəllim təlim prosesinin fəal iştirakçısı olur və şagirdə nəyi və necə dərk edilməsini diktə edir. Bunun nəticəsi olaraq şagirdin dərk etmə imkanları məhdudlaşır, onun ehtiyacları, maraq və qabiliyyəti nəzərə alınmır.

Deməli, şagirdi fəallaşdırmaq üçün, ilk növbədə, vacibdir ki, o bir şəxsiyyət kimi təlim prosesinin mərkəzi obyeti kimi çıxış etsin. Təlim uşağın maraq və tələbatlarına, onun bilik səviyyəsi, imkan və qabiliyyətlərinə yönəlməlidir. Müəllim şagirdə şəxsiyyət kimi yanaşmalı, onun fərdi cəhətləri nəzərə alınmalı və hörmət əsasında münasibət göstərilməlidir.

2. Fəal idrak prinsipi

Tədris prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, idrak fəallığını,

təbii öyrənmə fəaliyyətini doğursun, şagirdə “ilk kəşf” sevinci keçirməyə imkan versin, onda yeni biliklərə yiyələnmək həvəsini yaratsın. İdrak fəallığı, ilk növbədə, təfəkkürün fəallaşması əsasında yaranır. Buna nail olmaq üçün təlim prosesində idrak fəallığını stimullaşdıran problemləli situasiyalar yaradılmalıdır. Uşaqda bu problemin həlli tələbatın yaranması nəticəsində bütün idrak prosesləri də fəallaşır, o yeni bilikləri kəşf etməyə yönəlir.

3. İnkişafedici təlim prinsipi.

Görkəmli rus psixoloqu, müasir pedaqogikanın banilərindən biri olan L.S Viqotskinin nəzəriyyəsinə görə təlim inkişafı qabaqlamalı, uşağın “qarşıdakı (yaxın) inkişaf zonasına” yönəldilməlidir. Bu inkişaf zonasında uşağın potensial imkanları mərkəzləşib və onların aktuallaşması üçün xüsusi təlim şəraiti yaradılmışdır. Buna nail olmaq üçün şagirdlərə onların imkanlarına uyğun lakin bir qədər mürəkkəb tapşırıqları müstəqil həll etmək üçün vermək və eyni zamanda, müəllim və digər böyüklərin tərəfindən bunun üçün suallar verməklə, vasitələr göstərməklə istiqamətləndirmək lazımdır. Yəni təlim uşağın özünün müstəqil fəaliyyəti və ya böyüklərin köməyi sayəsində aşkarlanan bilik bacarıqları əldə etmək imkanlarına tuşlanmışdır. İnkişafedici təlim, ilk növbədə, təfəkkürü və yaradıcılığı formalaşdırır.

4. ”Qabaqlayıcı təlim” prinsipi

Müasir dövrdə baş verən sürətli dəyişikliklər təlimin qarşısında şagirdlərin həyata hazırlanması məsələsini daha kəskin qoyur. Bunun üçün, ilk növbədə, təlim cəmiyyətin inkişaf təmayüllərini əks etdirməli və yeni nəsilləri yaxın

gələcəkdə təşəkkül tapacaq dünyada fəaliyyətə hazırlama-lıdır. Məsələn, məktəb şagirdə əsas baza bilik, bacarıq və vərdişləri verməklə kifayətlənməməlidir və eyni zamanda, onun dərk etmə fəallığını, hər şeyi öyrənmək həvəsini və digər zəruri keyfiyyətləri formalaşdırmalıdır. Şagirdə zəruri olan informasiyanı müstəqil əldə etməyi, onu yenidən işləməyi və düzgün tətbiq etməyi öyrətməlidir.

5. Təlim - tərbiyə sisteminin çevikliyi prinsipi.

Təlim - tərbiyə sisteminin çevikliyi onun real şəraitə uyğunlaşmaq qabiliyyətinin olmasında öz təzahürünü tapır. İctimai mühitin və şagirdlərin dəyişən tələbləri nəzərə alınmaqla, təlim proqramlarının məzmununun, tədris proqramlarının qurulmasının, təlim-tərbiyə prosesinin təşkilinin, pedaqoji texnologiyaların seçilməsinin sistematik təzələnməsi baş verməlidir. Çevik təlim-tərbiyə sisteminə daha çox təlimin differensiallaşmasına, şagirdlərin müxtəlif məlumatın işlənməsi və mənimsənilməsi üsullarının nəzərə alınmasına üstünlük verir. Buna nail olmaq üçün müəllim çalışmalıdır ki, hər bir şagirdə fərdi yanaşsın. Təlim-tərbiyə sisteminin çevikliyi bir nəticə olaraq şagirdlərdə biliklərin daha çox yaradıcı və praktiki tətbiqinə yönəlməsində öz əksini tapır.

6. Əməkdaşlıq prinsipi

“Müəllim-şagird” qarşılıqlı münasibətləri sisteminde onların hər biri təlim prosesinin gedişində tərəf müqabil kimi iştirak etməlidirlər. Əməkdaşlıq təlim prosesinin kollegial və dinamik şəkildə keçməsində öz əksini tapır. Əgər şagird təlim prosesində müəllimlə bərabər hüquqlu şəxs kimi çıxış edərsə, bu onun fəaliyyətində yeni bir keyfiyyət yaradır: şagirdin özünə inamı artır, o öz fikrini

çatdırmağa qorxmur, öz potensial imkanlarını gerçəkləşdirir. Əməkdaşlıq prinsipi müəllimdən tələb edir ki, o şagirdin qiymətləndirilməsində daha çox dəstəkləyici qiymətlərdən istifadə etsin. Əməkdaşlıq təlim mühitini şagird üçün daha əlverişli edir.

7. Dioloji təlim prinsipi

Məsələlərin birgə həlli gedişində özünün və qrup üzvlərinin fikirlərini, imkanlarını və təcrübələrini müəyyən edə bilməsi və faydalanması məqsədi ilə hər bir şagirdin müzakirələrdə və qrupun işində iştirakı təmin edilməlidir. Təlim prosesinin bütün şagirdlərin müxtəlif nöqtəyi nəzərlərini və fikirlərini nəzərə almaqla, dioloji təlim tədrisin məzmununu daha da zənginləşdirmək imkanı yaradır, nəticə çıxarma prosesinə təsir edir.

Təhsil islahatının əsas prinsipləri

DEMOKRATİKLƏŞDİRMƏ	Təhsil prosesinin demokratikləşdirilməsində maraqlı olan bütün tərəfləri, dövlət strukturları və ictimaiyyət nümayəndələrini (müəllimləri, şagirdləri, valideynləri) təhsil prosesinə fəal iştirak etməyə cəlb etmə deməkdir; tədris müəssisəsinin “şəffaflığı” prinsipinin həyata keçirilməsidir.
HUMANİSTLƏŞDİRMƏ	Təhsilin humanistləşdirilməsi şagirdə münasibətin dəyişməsinə nəzərdə tutur, o cümlədən, yaradıcı inkişaf qabiliyyəti və humanist yönümlü şəxsiyyətin formalaşdırılması; əqli və fiziki imkanlarından, öyrənmə qabiliyyətindən asılı olmayaraq şagirdin şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşma; şagirdin qabiliyyət və təmayüllərinin aşkar edilməsi və onların inkişafı üçün şəraitlərin yaradılması.

DİFFERENSİALLAŞDIRMA	Təlimin diferensiallaşdırılması şagirdlərin imkanlarının nəzərə alınması ilə qurulur.
FƏRDİLƏŞDİRMƏ	Təhsilin fərdiləşdirilməsi şagirdlərin fərdi maraq və tələbatlarının nəzərə alınmasıdır.
İNTEQRASIYA	Təhsilin inteqrasiyası fənlərin öyrənilməsi zamanı fənlərarası əlaqələrin aşkar edilməsi əsasında qlobal təfəkkürün formalaşdırılmasının vacibliyini nəzərdə tutur.
HUMANİTARLAŞDIRMA	Təhsilin humanitarlaşdırılması şəxsiyyətin yaradıcı inkişaf prosesinin şərti kimi çıxış edir və təhsilin məzmununun formalaşmasına yeni yanaşmanı nəzərdə tutur. Bu ümümbəşəri dəyərlərin yaradılması ilə bağlı fənlərin rolunun artmasını, öz xalqının mədəniyyətinə birləşmə və dünya mədəniyyətinin dəyərləri ilə tanışlığı ifadə edir.

İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ TƏHSİL SAHƏSİNDƏ TƏTBİQİ

XXI əsrin əsas tendensiyası yüksək texnologiyaların inkişafı, elmi nailiyyətlərin real həyata geniş tətbiqi, cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasıdır. Hazırkı cəmiyyətdə informasiya texnologiyalarının rolu çox böyükdür və bu gün cəmiyyətin intellektuallaşması prosesində, təhsil sisteminin və mədəniyyətin inkişafında onlar mərkəzi yer tutur. İnsan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinə tətbiqi informasiya texnologiyaları ilə tanışlığın zəruriliyini diktə edir. Təhsil və elm cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesinin obyektlərindən biridir. Informasiya texnologiyalarının təhsilə tətbiqi onların düzgün seçilməsini

tələb edir. İKT-nin təhsil sahəsinə aktiv tətbiqi mütəxəssis hazırlığının səviyyə və keyfiyyətinin artırılmasına yönəldilməlidir. İKT-nin təhsilə tətbiqi müəyyən məsələnin reallaşmasını müəllimin qarşısına məqsəd qoymalıdır:

- Tələbənin düşüncə tərzinin inkişaf etdirilməsi;
- Bilik, bacarıq və vərdislərinin əldə edilməsi fəaliyyəti insanın bütün növ dərk etmə fəaliyyətinin inkişafına kömək etməsi;
- Dərs prosesinin fərdiləşdirilməsi prinsipinin onun tamlığını saxlamaq şərti ilə reallaşdırılması.

İKT-nin təhsilə tətbiqi sahəsindəki bütün nailiyyətlər, telekommunikasiya şəbəkəsinin yaradılması və orada informasiya selinin təmin edilməsi, verilənlər və bilik bazasının yaradılması və müşayət edilməsi, hamısı bir məqsədə İKT-nin təhsil sahəsinə tətbiqinin metodoloji əsasının işlənilməsinə xidmət etməlidir. Hal-hazırda cəmiyyət qarşısında bir məsələ durur - kompyuterin təhsil sistemində düzgün, optimal və ziyansız istifadəsi. Kompyuter texnologiyalı təlim informatika prinsiplərinə əsaslanan və kompyuterlə reallaşan təlimdir. KTT – in ənənəvi təlimdən fərqi kompyuterin dinamik inkişaf edən təlim vasitəsi kimi istifadə edilməsidir. Elektron təhsil sistemi bir çox informasiya texnologiyalarını birləşdirir. Bunlara kompyuter şəbəkələri, noutbuklar, interaktiv sinif lövhələri, planşet kompyuterlər, cib cihazları, internet və s. aiddir. Kompyuter – sadəcə olaraq elektron dərslik deyil. Bu, dərs, sorğu, arayış, məlumat, ədəbiyyatların, müxtəlif bilik sahələri üzrə verilənlər bazası, iş dəftərlərini özündə birləşdirən bir çantadır. Kompyuter təhsilin keyfiyyətini yüksəltməyə və materialın mənim-

səmə sürətini artırmağa, həmçinin kollektiv iş və münasibət üçün yaxşı mühitdir. Kompyuter vasitəsilə tələbələr ümumi tapşırıqları yerinə yetirə bilər və həmçinin müəllimlərdən kömək ala bilirlər. Avropada artıq çoxdandır ki, informasiya texnologiyalarına gənclərin təhsilinin keyfiyyətini artırmaq üçün effektiv vasitə kimi baxırlar. Yeni texnologiyalar düzgün istifadə edildikdə ibtidai, orta, ali təhsilin səviyyəsini yüksəltməyə və intellektual cəmiyyətin formalaşmasını sürətləndirməyə qadirdir. Baxmayaraq ki, ölkələrin təhsil sistemləri müxtəlifdir, istifadə etdikləri texnologiyalar da fərqlidir.

Yeni qurulan təhsildə idrakı inkişafın parametrlərini nəzərə almaq, ona imkan və şərait yaratmaq əsas amil hesab edilir. Təhsili bilavasitə inkişafyönlü bir proses kimi stimullaşdırmaq əsas vəzifəyə çevrilir. Təhsilin keyfiyyəti, eyni zamanda, rəqabətliliyi zəruri cəhətlər kimi diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Təbii ki, keyfiyyət anlayışında şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi təhsil prosesində qazanmış olduğu dəyərlər (kompetensiyalar) əhatə olunur. Onlar şagirdin idrakı, hissi və psixomotor fəaliyyətlərinin fonunda bütöv şəxsiyyətin inkişaf səviyyəsini göstərə bilir. Bunlar şagirdlərin qazanmış olduğu və hələ qabiliyyətlər səviyyəsinə çatmayan bilik və bacarıqlarından fərqlənir.

Məktəb həm özünün maddi-texniki bazasına, həm resurslarına, həm də əldə etdiyi nəticələrə görə başqa təhsil müəsisələri ilə müqayisə fonunda irəliləməli, rəqabət xofu onun fəaliyyətini zəiflətməməlidir. “2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması” üzrə Dövlət Proqramı çərçivə-

sində ölkəmizdə təhsil şəbəkəsi yaradılır. Fikrimizcə, bu gün milli təhsil sistemləri üçün ən vacib və son dərəcə zəruri olan odur ki, öyrənənlərdə sadəcə oxumaq, yazmaq və hesab verdişləri yaratmaq, onlara təbiət, sosial və digər elm sahələrindən biliklər verməklə kifayətlənməyərək, vətəndaşlarda heç kəsin, o cümlədən, gələcək nəsillərin hüquq və maraqlarına xələl gətirməkdən özünün, xalqının və ümumən, insanın inkişafına yönələn dərk edilmiş fəal həyat mövqeyi formalaşdırmaq, layiqli yaşayış üçün lazımı qabiliyyət, bacarıq və verdişlər aşılamaqdır. Başqa sözlə, müasir təhsil sistemi insana özü və təbiətlə ahəngdar yaşamağı öyrətməli, insanı, şəxsiyyəti əsas götürən, təbiətə istiqamətləndirən dünya görüşü formalaşdırmalıdır.

Təhsilin köməyi ilə davamlı inkişafa nail olmaq müəllim və şagirdlərdən cəmiyyətin inkişafı, onların mövcud dəyərlər və məqsədlər arasındakı ziddiyyətlərin üzə çıxarılması məsələlərinin öyrənilməsinə ciddi yanaşmanı tələb edir. Bunlar isə öz növbəsində təhsil almaqla yeni motivasiya yaradır, çünki, təhsil onlara davamlı inkişafı və ona alternativ baxışları qiymətləndirmək, sonra bu görüşlərin həyata keçirilməsində birgə keçirilməsinə çalışmaq imkanı verir.

Bu gün hamı aydın görür ki, şagird özünün “təmin obyektini” rolu ilə razılaşmaq istəmir, müəllimin “hər şeyi bilən, bütün suallara mütləq doğru cavabı olan, həmişə haqlı olan, bütün mümkün hüquqların yeganə sahibi” olduğuna şübhə ilə yanaşır. Müəllim, marağı olmayan dinləyici qarşısında heç bir fayda verməyən monoloqundan əl çəkərək şagirdin mənafeyini, arzu və istəklərini,

bacarıq və qabiliyyətlərini nəzərə almalı, ona yaşamaq bacarıqları verməli, müasir cəmiyyətdə öz yerini tapmaqda yardımçı olmalı, şagirdlərə hazır resept vermədən bilikləri, həyati bacarıqları sərbəst əldə etməyin yollarını öyrətməyə üstünlük verməlidir. Şagirdə güclü informasiya axınından ona lazım olan, onu maraqlandıran məlumatı axtarıb seçməkdə, qarşılaşdığı problemləri həll etməyi bacarmaqda, özünü müstəqil inkişaf etdirə bilən fəal şəxsiyyət kimi formalaşmaqda yardımçı olmaq gərəkdir. Müəllim şagirdə nəyin yaxşı, nəyin pis olmasını onun özünün müəyyənləşdirilməsi üçün müvafiq şərait yaratmalı, həyati vacib məsələlərə onlarda öz münasibətlərinin yaranmasına istiqamət verməli, həyat keşməkeşlərində bələdçi olmalıdır.

II BÖLMƏ: MİLLİ KURİKULUM VƏ İNTEQRATİV TƏLİMİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

MİLLİ KURİKULUM VƏ FƏNN KURİKULUMLARININ XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Müstəqil respublika kimi Azərbaycanın inkişafının mühüm göstəricilərindən biri təhsil sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərdir. Bunlar ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil siyasətinin nəticəsidir. Bu siyasət 1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında müəyyənləşdirilmişdir. 1999-cu ildə ölkədə Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı hazırlanıb təsdiq olunmuşdur ki, orada məqsəd konkret olaraq göstərilmiş, təhsil sahəsində dövlət siyasətinin mahiyyəti açıqlanmışdır: “...əsas məqsəd məktəbəqədər, orta, ali təhsildən sonrakı peşə və ona uyğun əlavə təhsil pillələrində toplanmış potensialı saxlamaq və inkişaf etdirmək, təhsil sistemini tənzimləyən müvafiq normativ – hüquqi bazanı yaratmaq, cəmiyyətin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında, Təhsil Qanununda təsbit olunmuş tələbləri, siyasi, iqtisadi və sosial həyatının demokratikləşməsinə əsaslanan dövlət siyasətini həyata keçirməkdən ibarətdir”.

Müasir dünyanın inkişaf etmiş ölkələri artıq təhsilin yeni məzmununu çoxdan tətbiq edirlər və onun müsbət nəticələri barədə aydın təsəvvürə malikdirlər. Belə məzmun nəticələrdən ibarət olur və bacarıqlara söykənir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətini ifadə edə bilmək imkanı ilə seçilir.

Yeni məzmunun yaradılmasına az vaxtda nail olmaq

mümkün deyildir. Bunun üçün islahatları tədrisçən, mərhələlər üzrə aparmaq tələb olunurdu. Odur ki, İslahat Proqramında təhsil sahəsində aparılan işləri üç mərhələdə yerinə yetirmək nəzərdə tutulmuşdur. 2003-cü ilə qədər birinci və ikinci mərhələlərdə müəyyən hazırlıq işlərini aparmaq, təşkilati – hüquqi baza yaratmaq olmuşdur. 2003-cü ildən Proqramda nəzərdə tutulanların həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan təhsilinin tarixində ilk dəfə “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurikulumu)” hazırlanmış, Azərbaycan respublikası Nazirlər Kabinetinin 2006-cı il 30 oktyabr tarixli 233 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Kurikulum mənşəcə latın sözü olub lüğəti mənası “yol”, “istiqlal” deməkdir. Daha sonralar elm və təhsil sahələrində termin kimi işlənməyə başlamışdır. Azərbaycanın pedaqoji terminologiyasına 90-cı illərin axırında daxil olmuşdur. **Kurikulum** təhsilin məzmunu, təşkili və qiymətləndirilməsi ilə bağlı bütün məsələləri özündə əks etdirən konseptual sənəddir.

Milli kurikulumda təhsil pillələri və fənlər üzrə ümumi təlim nəticələri verilmişdirsə, fənn kurikulumunda siniflər üzrə ümumi təlim nəticələri göstərilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası ümumi təhsil Konsepsiyası “(Milli Kurikulum)” sənədindəki müddəalar Respublikada hər hansı fənn üzrə fəaliyyətlər sistemini ümumiləşdirmək baxımından konseptual xarakter daşıyır. Ona görə də, fənn kurikulumları öz növbələrində həm də çərçivə sənədi hesab edilir. Ondan sonra hazırlanacaq məktəb və sinif kurikulumlarının ümumi prinsiplərini əks etdirir.

Milli kurikulumun strukturu:

- Ümumi təhsilə və ümumi təhsilli şəxsə verilən tələblər
 - Ümumi təhsilin məzmun standartları
 - Ümumi təhsil müəssisələrində fənlər üzrə həftəlik dərs saatlarının miqdarı
 - Ümumi təhsil sistemində pedaqoji prosesin təşkili prinsipləri
 - Ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi
 - Fənn kurikulumlarının strukturu

**Kurikulumla bağlı əsas pedaqoji anlayışlar
aşağıdakılardır:**

Ümumi təlim nəticələri	Mənimlənməsi nəzərdə tutulan və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş təlim nailiyyətlərinin konkret bir nəticəsidir.
Məzmun xətti	Fənn üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşmasını təmin etmək üçün müəyyən olunmuş məzmunun zəruri hissəsidir.
Məzmun standartı	Təhsil alanların bilik və bacarıq səviyyəsinə qoyulmuş dövlət tələbidir.
Alt standart	Əsas standartlarla ifadə olunmuş fikrin müəyyən hissəsidir.
Qiymətləndirmə standartı	Təhsil alanların nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir.
Təlim strategiyaları	Təhsil prosesində istifadə olunan forma, metod, üsul və vasitələrin məcmusudur.
Tədris vahidi	Dərslikdəki mövzuların tematik qrupudur.
Resurslar	Məzmun standartlarının reallaşdırılmasında istifadə olunan təlim vasitələridir.
Şagird nailiyyəti	Bilik və bacarıqlar əsasında qazanılan dəyərdir.
Dəyərlər	Şəxsiyyəti şərtləndirən keyfiyyətlərdir.

Mahiyət etibarını ilə yeni olan bu sənəddə ibtidai, əsas və orta təhsil pillələri üzrə ümumi məqsəd və nəticələrlə yanaşı, zəruri hesab edilən fənlər və onlara aid ümumi nəticələr əhatə olunmuşdur. Bu fənlərin içərisində ana dili ön planda dayanır. Digər fənlərdə olduğu kimi ana dili üzrə nəticələr də əldə olunacaq nailiyyətləri əks etdirir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

İbtidai təhsil pilləsi üzrə. Şagird: sərbəst, düzgün, sürətlə, şüurlu, ifadəli oxuyur və savadlı yazır; dialoqa girir, öz fikirlərini sərbəst və ardıcıl ifadə edir; oxuduğu və dinlədiyi mətnlərə münasibət bildirir; ayrı-ayrı mətnlərdən əsas faktları seçir, qruplaşdırır, kiçikhəcmli mətnlər qurur; Azərbaycan xalqının dili, tarixi, əxlaqi – mənəvi dəyərləri, mədəniyyəti, incəsənəti, adət - ənənələri haqqında ilkin məlumatları sadə formada təqdim edir; lüğətlərdən, məlumat kitablardan, kataloqlardan istifadə edir.

Təhsildə demokratikləşmə prinsipi yalnız gözlənilən ümumi nəticələrə vahid standart tələb kimi qarşıya qoyur. Gələcəkdə müxtəlif növ şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində həmin standartların əsas götürüləcəyini nəzərdə tutur. Bu nəticələrin əldə olunması üçün strategiyaların seçilməsində sərbəstlik verilir. Dərslik müəllifləri təlim standartlarının reallaşdırılmasına təminat verən dərslik dəsti hazırlamaqda mövcud vəziyyətdən çıxış edərək orijinal məzmun və struktur müəyyənləşdirilmiş, müəllimlər isə işlədikləri mühitin tələblərinə uyğun təlim strategiyaları hazırlamışlar.

Azərbaycan dili fənn kurikulumu giriş və üç bölmədən ibarətdir. Girişdə fənnin məqsəd və vəzifələri, əhəmiyyəti, xarakterik xüsusiyyətləri, kurikulumun tərtibi prinsipləri

əhatə edilmişdir.

Fənnin məzmunu hissəsində məzmun xətləri, məzmun xətləri üzrə ümumi nəticələr, siniflər üzrə nəticələr, əsas və alt standartlar verilmişdir. Eyni zamanda, fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya məsələləri də bu hissədə əhatə olunmuşdur.

Azərbaycan dili kurikulumunda həlledici hissələrdən biri “Təlim strategiyası”dır. Kurikulumda müəyyən olunmuş məzmun standartlarını reallaşdırmaq üçün strateji əhəmiyyət daşıyan tövsiyələr verilir. Azərbaycan dili üzrə təlimin təşkilinə verilən tələblərin, forma və üsulların, müəllimin fəaliyyətinin planlaşdırılmasına aid nümunələr həmin tövsiyələrdə əhatə olunur. Onların dərslik yazanlar, məktəb kurikulumlarını hazırlayıb həyata keçirənlər, idarəçiliklə məşğul olanlar üçün faydalı olacağı diqqət mərkəzində saxlanılır.

Fənn kurikulumları hər bir fənn üzrə məqsəd, məzmun, texnologiya və qiymətləndirmə məsələlərini həll etməklə çox çeşidli iş parametrlərini əlaqəli şəkildə ümumiləşdirir. Nəticələr şəklində olan məzmun təhsil pillələri və siniflərə aid məzmun xətləri üzrə kurikulumda daxil edilir. Standartlar səviyyəsində təqdim olunmuş siniflər üzrə nəticələrin sərhədi standartlar və alt-standardların (beyçmarkların) hüdudunda müəyyənləşdirilir. Məsələn, I sinifdə ana dili üzrə “Oxu”.

Oxuyub-anlama. ...2.0. Şagird ilkin oxu texnikasına yiyələndiyini nümayiş etdirir.

2.1 Nitq səslərini nümayiş etdirir...”. Bu təlim standartları məktəb səviyyəsində təlim məqsədlərini müəyyən olunması üçün nə dərəcədə konseptual əhəmiyyət kəsb

edirsə, təlim texnologiyaları və qiymətləndirmə məsələləri də məktəblərdə tətbiq olunma baxımından da həmin əhəmiyyətə malikdir.

Fənn kurikulumunun özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

Fənn kurikulumları **nəticəyönümlü** xarakterə malikdir. Bu xüsusiyyət onu əvvəlki proqramlardan kəskin şəkildə fərqləndirir. Nəticəyönümlülük nədir? Bu, müasir kurikulumların hazırlanmasında nəzərə alınan mühüm didaktik prinsiplərdən biri hesab edilir. Təlim prosesindən əldə olunacaq nəticələrin əvvəlcədən müəyyən edilməsi və onun məzmununa gətirilməsi bu prinsipin başlıca cəhətlərindən biri kimi dəyərləndirilir.

Nəticəyönümlülüğün olması, ilk növbədə, təlim fəaliyyətinə əsaslanır, bütövlükdə təlim prosesinin mahiyyətini təşkil edən son nəticəni görməyə imkan verir. Fənn kurikulumlarında təlimin nəticələri müxtəlif olur: ümumi nəticələr; xüsusi nəticələr. Hər bir fənn kurikulumunda özünə yer tutan bu nəticələr təlim baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onlar həm məzmunu müəyyənləşdirmək, həm də qiymətləndirmə aparmaq işində öz rolunu oynayır. Bu nəticələr əslində həmin təhsil pilləsi üzrə milli səviyyədə müəyyənləşdirilmişdir ki, onlar Respublikada bütün fənlər üzrə ümumi təhsilin məzmununu ifadə edir. Məzmun xətləri və siniflər üzrə hazırlanmış nəticələr isə ümumi nəticələrə uyğun xüsusi nəticələr kimi təsdiq olunur.

Fənn kurikulumları **şagirdyönümlülüğü** ilə seçilən sənəddir.

Fənn kurikulumlarında öz əksini tapan bütün nəticələr şagirdlərə, onların inkişafının izlənməsinə yönəldilmişdir.

Fənnin ümumi məsələlərindən biri kimi məqsəd və vəzifələrin belə müəyyənləşdirilməsində şagird şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Onların sinifdən sinifə, bir təhsil pilləsindən digərinə keçməsinin tənzimlənməsi, normal inkişafın istiqamətləndirilməsi ön planda saxlanılmışdır.

Şagird fəaliyyətlərinin təmin olunması və formalaşması, onun bir subyekt kimi inkişaf etməsi üçün müvafiq təlim şəraitinin yaradılması mühüm amil kimi nəzərə alınmışdır. Şagirdin idraki, hiss və psixomotor bacarıqlarının müəyyən olunmuş həddə çatması üçün humanist və demokratik prinsiplərə söykənən iş üsulları və formaların seçilməsinə rəvac verilməsi, ən müasir texnologiyalardan istifadə olunacağı göstərilmişdir.

Fənn kurikulumlarında şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə işin məzmunu bilavasitə bir subyekt kimi təlim alanlara yönəldilir. Qiymətləndirmə standartlarında şagirdlərin fəaliyyəti, üzərində işlədikləri məzmun və şərait elementləri ilə yanaşı, onların əldə edəcəkləri minimum nailiyyətlər də ifadə edilir. Bu zaman şagirdin minimum təlim şəraiti, fizioloji və psixoloji durumu nəzərə alınır. Bütövlükdə fənn kurikulumunda şagird şəxsiyyətinin inkişaf istiqamətləri bütün parametrlərdə aydın görünür.

Fənn kurikulumları **integrativ** xarakter daşıyır.

Bu, ilk növbədə, onun ümumi təhsil məktəbləri üçün və şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına imkan yaratması ilə əlaqədardır. Şagirdlərin həyati bacarıqlarının formalaşdırılması, onların davamlı fəaliyyət üçün hazırlanması ilə bağlıdır. Ona görə də, kurikulumlarda əks olunmuş təlim nəticələri (təlim standartları) biri-digərini tamamlamaq,

möhkəmləndirmək, davam etdirmək baxımından elə ardıcılıqla verilir ki, onların vasitəsilə şagird şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafını izləmək mümkün olsun. Bu əlaqələr məzmun və istiqamətinə görə iki yerə ayrılır: şaquli inteqrasiya, üfüqi inteqrasiya.

Şaquli inteqrasiya daha çox fənnin siniflər və mərhələlər arasındakı əlaqəni, üfüqi isə müxtəlif, lakin uyğun gələn fənlərin əlaqəsini ehtiva edir. Bütün hallarda şagirdlərin inteqrativ standartlar əsasında ölçülə bilən bacarıqlara yiyələnmələri diqqət mərkəzində saxlanılır.

Fənn kurikulumları **qabaqlayıcı** xarakter daşıyır.

Bu onun konseptuallığından irəli gəlir. Kurikulumlar bütün təlim nəticələrini əks etdirməklə sondakı nailiyyətləri fərz etməyə imkan yaradır.

Öyrənmə prosesinin nəticəsində əldə olunan nailiyyətin hansı səviyyədə olmasını müəyyənləşdirmək üçün şərait yaradır.

Bəzən yeni kurikulumların islahedici xarakterə malik olduğu göstərilir. Təbii ki, belə bir yanaşma yeni kurikulumların nəticəyönümlü xarakterini, onun qabaqlayıcı funksiyasını zəiflədir.

Bütün bunlarla yanaşı, fənn kurikulumları həm də müxtəlif bacarıqların öyrənilməsini nəzərdə tutan balanslaşdırılmış və əhatəli yanaşmanı əhatə edir; təlimin fəal üsullarından istifadə olunmaqla məzmun standartlarının səviyyəsinə çatmağa imkan yaradır; şagirdlər bilik və anlayışlarının daim qiymətləndirilməsini, tədris ili ərzində düzəlişlərin edilməsini (korrektələrin aparılmasını) nəzərdə tutur; şagirdlərin təlimə cəlb olunmasını, davamlı təhsilə hazırlanmasını təmin edir; şagirdlərin təhsil alarkən,

bilikləri qiymətləndirilərkən, kompüter savadı artırılarkən müasir texnologiyalardan istifadə etmələrini nəzərdə tutur; uyğun təlim resurslarına və inzibati yardıma malik olur.

MÜASİR TƏHSİLDƏ İNTEQRASIYA. İNTEQRASIYANIN PSIXOLOJİ-PEDAQOJİ ƏSASLARI

Müasir ibtidai təhsilin üstünlük verdiyi məqsəd uşağın şəxsiyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Bu məqsəd təlim prosesinin humanistləşdirilməsi, uşağın əsaslı inkişafı üçün potensialın yaradılması ilə əldə olunur. Bu məqsədə çatmaq üçün inteqrasiya əsasında təlimdən istifadə olunmalıdır.

Təhsildə inteqrasiya prosesləri – psixoloji və pedaqoji baxımdan təhlili zəruri olan, kifayət qədər mürəkkəb, göstəricilərinin müxtəlifliyinə görə kompleks və hərtərəfli bir anlayışdır.

İnteqrasiya əsasında təlimin əsas məqsədi dünya haqqında bütöv təsəvvür yaratmaqla şagirdlərin əqli inkişafının təmin edilməsi ilə bağlıdır, buna görə də biliklərin psixofizioloji əsaslarını, uşaqlıqda əsas təfəkkür fəaliyyətinin inkişafının faktiki xüsusiyyətləri haqqında dəqiq təsəvvürləri müəyyənləşdirmək lazımdır.

Təlimin nəzəri və praktik əsaslarının təhlili göstərir ki, bilikləri qavrama mexanizminin və onların inteqrasiya prosesi, iki psixoloji konsepsiyaya: əqli fəaliyyətin mərhələli formalaşması nəzəriyyəsi (P.Y.Qalperin, A.N.Leontyev, N.F.Talızina) və əqli fəaliyyətin assosiativ-reflektor təbiəti təliminə (Y.N.Kabanova-Meller, N.A.Mençinskaya, Y.A.Samarin) söykənir.

N.F.Talızina inteqrasiya proseslərinin əhəmiyyətini artıq maddi və ya maddiləşdirilmiş formada təqdim olunmuş məlumatın xarici plandan daxili plana, mərhələli keçidinin psixofizioloji mexanizminin özündə, əqli planı isə əqli fəaliyyətin mərhələli formalaşması prosesində araşdırır. Bu konsepsiya yeni biliklərin formalaşma mexanizmini başa salır, öyrədilən şəxsin həyata keçirdiyi ardıcıl fəaliyyətin (maddi şəkildə olan obyektə fəaliyyət, xarici nitq şəklində fəaliyyət, özü haqqında xarici nitq, daxili nitq düşüncə fəaliyyəti kimi) inteqrasiya sayəsində ətraf mühitdən alınmış obyektiv informasiya sağirdin beyninə həkk olunaraq onu zənginləşdirir.

Konsepsiya biliklərin sintezinə, əlaqələrin yaranmasına və onların təlim prosesində sisteminə psixoloji tərəfdən açıqlama verir.

Y.A.Samarin tərəfindən tədqiq olunmuş əqli fəaliyyətin assosiativ-reflektor təbiətinin psixofizioloji nəzəriyyəsi inteqrasiya proseslərinin özünü bürüzə verməsinə yönəlmişdir. Assosiativ təfəkkür haqqında nəzəriyyənin əsasını müəllifin – hər bir bilik assosiativdir, biliklər sistemi isə assosiasiyalar sistemidir – fikri təşkil edir. Təqdim olunmuş təsnifata əsasən təlim prosesində yaranan assosiasiyalar (assosiasiya latın dilindən tərcümədə «birləşdirmək» deməkdir) pillə-pillə çətinləşən bir neçə növə ayrılırlar: lokal, xüsusi sistemli, daxili sistemli və sistemarası.

Müəllif lokal assosiasiyalara verilən faktlar çərçivəsində yaranmış ən adi əlaqələri aid edir ki, bu da o deməkdir ki, inteqrativ əlaqələr elementar hissələrə bölünməyərək daha sadə olur.

Y.A.Samarinin xüsusi sistemli assosiasiyalar adlandır-

dığı sistemli assosiasiyalar səviyyəsində isə assosasiyalar konkret mövzu və ya cisim, anlayış haqqında materialın öyrənilməsi zamanı yeni faktlar və anlayışlar daha əvvəl əldə edilmiş faktlarla müqayisə olunanda yaranır. Bununla da, biliklərin ən adi ümumiləşdirilməsi baş verir, lakin bir-birinə yaxın biliklərlə uyğun gəlmirlər. Bu mərhələdə sağirdlərdə analitik-sintetik fəaliyyət növü yaranır.

Dərs mövzusunun, kursun bölmələri arasında yaranan səbəb-nəticə, zaman, kəmiyyət əlaqələrini özündə əks etdirən və bu zaman öyrənilən obyekt çərçivəsində biliklərdən geniş istifadə olunan inteqrasiya əlaqələrini tam bilik sistemini (bioloji, fiziki və s.) təmin edən fəndaxili assosasiyalar adlandırılır.

Sistemli assosasiyaların yüksək mərhələsi və buna uyğun olaraq, əqli fəaliyyətin yüksək pilləsi müxtəlif didaktik materialların arasında yaranan əlaqədir, və ya sistemlərarası assosasiya, müxtəlif bilik sistemlərini birləşdirir, ümumiləşdirir, cisim və ya hadisənin müxtəlif rakurslardan öyrənilməsinə imkan verir. Bu assosiasiyalar mərhələsində ümumi anlayışlar yaranır, müxtəlif bilik sahələrinin qovuşmasında qarşılıqlı əlaqələrin yaranmasına şərait yaranır. Beləliklə, assosasiyaların inteqrasiyasının inkişafı dinamikasının təməli qoyulmuş: lokal və xüsusi sistemli assosasiyalar fəndaxili assosasiyaların əsasını təşkil edir, sonuncu isə öz növbəsində fənlərarası assosasiyaları yaradır.

Y.A.Samarin qeyd edir ki, ibtidai məktəbdə assosiativ təfəkkür nəzəriyyəsinə görə, inteqrasiya kəmiyyət xarakterli olmalıdır – «hər şeydən bir az» və uşaqlar anlayışlar haqqında yeni-yeni məlumatlar alaraq olan biliklərinin dairəsini (dərkətmədə spiralvari hərəkət edərək) siste-

matik olaraq artırır və genişləndirirlər .

Beləliklə, kiçikyaşlı məktəbli üçün səciyyəvi olan lokal assosiasiyanın olması, həmçinin xüsusi sistemli assosiasiyaların formalaşmasının başlaması imkanı ibtidai məktəbdə inteqrasiyanın əsasını təşkil edir.

Elmi ixtisas ədəbiyyatının təhlili göstərir ki, bu gün heç bir pedaqoji lüğətdə, pedaqoji ensiklopediyada və ya məlumat kitabçasında «inteqrasiya» anlayışının tərifı yoxdur, halbuki pedaqoji və metodik ədəbiyyatda kökündə «inteqrasiya» sözü olan çox sayda terminlərdən geniş istifadə olunur. Məsələn, inteqrasiya olunmuş və inteqrativ kurslar, inteqrasiyalı təlim, inteqrasiya əsasında dərs və s. Lakin bu gün bir sıra pedaqoji tədqiqatlarda alimlər pedaqoji inteqrasiya fenomeninə tərif verməyə çalışırlar:

İnteqrasiya – «bir-biri ilə üzvi əlaqədə olan, ətraf mühitə analoji olaraq yaradılan dərs fənlərinin sistemidir...». İnteqrasiyanın əsasını – dünyada hər şey bir-biri ilə əlaqədədir, «asılı olmayan» heç nə yoxdur – aksiomu təşkil edir.

İnteqrasiya – «sistemin böyük orqanik vəhdətə doğru hərəkət etməsidir».

İnteqrasiya – «bilik və bacarıqların bütövlüyünü təmin etməyə yönəldilmişdir».

İnteqrasiya – «təbiət qanunlarının ümumilik və vəhdət, subyekt tərəfindən dünyanın tam dərk etməsi əsasında təhsil məzmununun təşkilinin aparıcı formasıdır».

İnteqrasiya - «müəyyən fənnlərin sərbəst bir sistemdə sintez olunması, məqsədyönlü birləşməsidir».

Yuxarıda aparılan müqayisə nəticəsində meydana çıxan əlamətlərin obyektiv nəzəri qiyməti bizə özümüzün pedaqogikada «inteqrasiya»nın tərifini verməyə əsas verir.

Odur ki, pedaqoji inteqrasiyanı biz şagirdlərin özlərini inkişafa aparan təhsil sistemi çərçivəsində təlimin məzmun, forma və metodlarının eynitipli hissələrinin və elementlərinin məqsədyönlü təşkil olunmuş strukturlu əlaqəsi kimi səciyyələndirə bilərik.

İbtidai təlimə aid olduqda «inteqrasiya» anlayışı bir neçə mənə kəsb edə bilər:

– Birincisi, məktəblidə dünya haqqında tam təsəvvür yaratmaqdır.

– İkincisi, biliklərin bir-birinə yaxınlaşmasının ümumi bünövrəsinin tapılmasıdır .

– Üçüncüsü, şagirdlərin inkişafı nəticə göstəricisi kimi.

İNTEQRASIYA KURİKULUM TƏHSİLİNİN STRATEGİYASI KİMİ

Müasir təlimin inteqrasiya əsasında təşkili məhz təhsilin kurikulum modelinin tətbiqi zamanı mümkündür.

Kurikulumun nəzəri problemlərindən biri onun növlərinə görə təsnif olunmuşdur. Bu məsələdən bəhs edən alimlərin fikrincə, kurikulumların növləri barədə yekdil fikir yoxdur. Bu da ondan irəli gəlir ki, kurikulumları təsnif edərkən ona müxtəlif prinsiplərlə yanaşılır: ya xarakterlərinə, ya təyinatına, ya da məzmun və strukturuna görə münasibət bildirirlər. Bütün məqamlarda elə kurikulumlar vardır ki, onlar ümumi ölkə səviyyəsində qəbul olunmaqla geniş miqyasda tətbiq edilir. Mahiyyət etibarını ilə belə kurikulumlar milli xarakter daşıyır və ona görə də Milli Kurikulum adlanır. Ayrı-ayrı fənlərin bütövlükdə xüsusiyyətlərini əhatə edən kurikulumlar isə fənn kurikulumları kimi tanınır və dəyərləndirilir.

İnteqrasiya – müəyyən təhsil sistemi çərçivəsində şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazını formalaşdırmaq, onları inkişafa və özünüinkişafa istiqamətləndirmək məqsədilə təlimin bütün məzmun komponentləri arasında struktur əlaqələri qurmaq və onları sistemləşdirməkdir.

Müasir dünya təcrübəsində, əsasən, inteqrasiyanın iki səviyyəsi fərqləndirilir:

Fəndaxili inteqrasiya – müəyyən bir fənnin aşladığı anlayış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsi – fənn daxilindəki faktların sistemləşdirilməsidir. Belə səviyyədə inteqrasiyanı verilmiş materialın ayrı-ayrı tədris vahidlərində cəmləşdirilməsi də hesab etmək olar.

Fəndaxili inteqrasiya öz növbəsində həm üfüqi, həm də şaquli ola bilər.

Təlimin məzmununun bu modelə uyğun sistemləşdirilməsi şagirdlərin təfəkküründə dünyanın bütöv və bölünməz obrazının yaradılması ilə yanaşı, həm də ümumelmi anlayışlar, kateqoriyalar və yanaşmalarla xarakterizə olunan yeni tip biliklərin formalaşdırılmasına təkan verir.

Fənlərarası inteqrasiya – iki və ya daha artıq fənnin əhatə etdiyi anlayış, bilik, bacarıq və prinsipin sintezidir. Bu inteqrasiya bir fənnə aid olan qanun, nəzəriyyə və metodların başqa bir fənnin öyrədilməsində istifadəsini nəzərdə tutur. İbtidai məktəbdə fənlərarası əlaqələr elmi biliklərin tərkibinə görə (faktiki, təsəvvür, konkret) müəyyən olunur. Məsələn (faktlar səviyyəsində) təbiət cisimlərinin quruluşunda çoxsaylı simmetriya faktları ilə tanışlıq zamanı fənlərarası əlaqələr yaranır. Belə ki, riyaziyyat dərslərində «Cisimlərin simmetriyası» mövzusu keçilir. Həyat bilgisi dərslərində «Payız gəldi» mövzusunda

yarpaqların, bitkilərin (söyüd, palıd, ağcaqayın, göyrüş və s.) şəkilləri, herbarilər (qurudulmuş bitkilər) nümayiş olunur və «Yarpaqların gözəlliyi nədədir? Simmetriya nə deməkdir? Nə simmetrikdir?» kimi suallar müzakirə olunur. Bu şagirdlərə simmetriya faktının təkcə riyaziyyatda deyil, həm də təbiətdə, təsviri incəsənətdə, hazırlanma texnologiyasında olmasını görməyə kömək edir. Fənlərarası əlaqələr təbiət elmləri anlayışlarının formalaşmasında xüsusi yer tutur. Məsələn, həyat bilgisi dərslərində uşaqlar «yarpaqlı», «iynəyarpaqlı» ağaclar anlayışı ilə tanış olurlar. Təsviri sənət dərslərində bu anlayış yarpaqlı və iynəyarpaqlı ağacın budağının şəklinin çəkilməsi ilə, əmək dərslərində isə lepka ilə möhkəmlənir. Lakin bununla yanaşı, anlayış haqqında biliklər sadəcə təkrarlanmır, həm də dərinləşir.

Fənlərarası əlaqələr müxtəlif dərslərində təkrara yol vermir və materialın əlavə vaxt itirmədən öyrənilməsinə, qarşılıqlı sistemləşdirilmiş uzlaşmanın həyata keçirilməsinə, şagirdlərin əldə etdikləri biliklərdən gündəlik həyatda istifadə etməsinə stimül yaratmağa imkan verir.

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ FƏNDAXİLİ İNTEQRASIYA

Dünya obrazının bütövlüyü prinsipi təhsildə elə məzmun seçilməsini tələb edir ki, o uşağa dünya haqqında təsəvvürləri vəhdət şəklində yadda saxlamağa və canlandırmağa kömək etsin, cisimlər və hadisələr arasında əlaqələrin müxtəlifliyini dərk etməsini təmin etsin və eyni zamanda, eyni cismi müxtəlif tərəflərdən görmək qabiliyyətinin formalaşmasını təmin etsin.

Bununla şagirdlərin dünyanı təbii olaraq dərk etməsi prosesi bərpa olunur. Uşağın təfəkkür fəaliyyətinin inkişafı müəyyən şərait yaradılmış yerdə mümkündür, burada təlim məzmununun, metodlarının və normalarının inteqrasiyası böyük rol oynayır.

Bu proses müəllimlərin təcrübəsində inteqrasiyanın müxtəlif mərhələlərində həyata keçirilir. Belə ki, pedaqoji fəaliyyətdə dəyişikliklərin bir çox hissəsi pedaqoji prosesin texnologiyası sahəsindədir. Son zamanlar müasir ibtidai məktəbdə qeyd olunan tendensiyaların təhlili üzərində dayanaq. Qabaqcadan demək istəyirik ki, pedaqoji prosesin texnologiyası dedikdə didaktik materialın məzmunlu seçimi və quruluşunu, həmçinin dərs prosesinin qurulması prinsipləri və üsullarını nəzərdə tuturuq.

Birinci mərhələyə nümunə kimi müəyyən davranış qaydaları çərçivəsində biliklərin sistem halına gətirilməsidir, hissələrə bölünmüş faktlardan yeni qanunun kəşfi, dünya haqqında təsəvvürlərin dəqiqləşməsi prosesində sistemləşməyə keçiddir. Bu mərhələnin inteqrasiyası fəndaxilidir, belə ki materialın böyük qruplara «preslənməsinə» yönəlmiş prosesdir və nəticədə davranış qaydalarının məzmununun dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bu mənadə inteqrasiya edilmiş məzmun «informasiya baxımından daha ətraflıdır və ətraflı informasiya kateqoriyaları ilə düşüncə qabiliyyətinin formalaşmasına yönəlmişdir.

İbtidai məktəbdə ifadətmənin məzmunu müxtəlif strukturlu ola bilər və burada ayrı-ayrı biliklər və ya onların elemenləri öz aralarında müxtəlif cür «birləşir». Y.Ş.Kərimov quruluşu dörd növə ayırır: xətti, konsentrik, spiralvari və qarışıq.

Fəndaxili inteqrasiya üçün konsentrik-prinsipə əsaslanan spiralvari quruluş səciyyəvidir. Belə bir təşkilatçılıqda dəyərlərin öyrənilməsi xüsusidən (detallar) ümumiyyə (bütöv bir anlayış) və ya əksinə həyata keçirilir. Məzmun tədricən yeni məlumatlarla, bağlılıqlarla və asılılıqlarla zənginləşir. Bu formanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, şagirdlər əvvəlki mövzunu nəzərdən qaçırmadan onunla bağlı bütün məlumatları genişləndirir və daha dərinədən öyrənirlər.

Müəyyən edilmişdir ki, təlimin müasir təcrübəsində insan öz intellektual imkanlarının 10% - dən çox istifadə etmir. Didaktik vahidlərin böyüdülməsinə (DVB) əsaslanan təlim hər bir şagirdin beynində böyük həcmdə psixofizioloji rezervləri aşkarlayır və hərəkətə gətirir. Burada həmçinin şüuraltı rezervlərin aktivləşməsi və məntiqi və obrazlı düşüncə mexanizminin (beyinin sağ və sol yarımkürələrində) birgə fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq biliklərin özünün inkişafı baş verir.

DVB-dən istifadə etmək fikri informasiya sintezinə və bununla bağlı pedaqoqikada davamlı təhsil konsepsiyasını təsdiqləyərək inteqrasiyanın müasir dərk edilməsi tendensiyasına cavab verir. Bir-birinə yaxın olan anlayışlar qrupunu özündə birləşdirən böyük həcmli mövzulara keçərkən şagirdin beynində keyfiyyətcə yeni biliklər yaranır, ən başlıcası isə yalnız yüksək mənimsəmə vahidi çərçivəsində dərk edilən bağlantı haqqında məlumat, bir elementdən digərinə keçid haqqında informasiyaya malik olur.

Lakin, təəssüf ki, ənənəvi təlim təcrübəsində biliklərin (təfəkkür əməliyyatlarının) qeyri-müştərəkli, kəsirli və

elementarizm səviyyəsinə çatdırılması geniş yayılmışdır. Məsələn, 1-ci sinfin riyaziyyat dərslində 2 rəqəminin üstünə 1 rəqəmini gəlməyə (yəni $2+1=3$) icazə verilir, lakin, şagirddən 3-ün 2-dən nə qədər böyük olduğu soruşulmur, çünki müqayisə dərsi 2-ci sinfin proqramına salınmışdır. Qüvvədə olan proqramlar elə tərtib olunub ki, birinci dərslərin sonunda şagird «iki dəfə iki - dörd» kimi aksiomatik ifadələri bilmir, çünki vurma bütövlükdə ikinci sinfə aid edilib. Eləcə də, ibtidai məktəbin dörd dərslə il ərzində tək və cüt rəqəmlər qarşılaşmayacaq və s. Bununla yanaşı məlum olmuşdur ki, birbaşa və vasitəli məsələlərin həllinin öyrənilməsi səmərəliliyi birinin digərinə keçməsinə nəzərdə tutur.

L.Tolstoy tamamilə doğru qeyd etmişdir ki, adətən müəllimlər dərslərin materialını hədsiz dərəcədə xırdalamağa, biliklərin hissələrə bölünərək təqdim olunmasına can atırlar, halbuki uşaqlar üçün canlı və mürəkkəb məlumatlar maraqlıdır.

DVB-ni, fəndaxili inteqrasiya prinsipini bilmək müəllimə öz dərslərini və təlim prosesini daha geniş həcmli biliklər əsasında qurmaq imkanı verir.

Təlim zamanı DVB texnologiyasında aşağıdakı əsas elementləri ayırmaq vacibdir:

1) bir-biri ilə sıx əlaqəli bölmələrin, əks qarşılığı olan anlayışların birgə və eyni zamanda öyrənilməsi;

2) tapşırıqların əksinə çərilməsi;

3) şagirdlər tərəfindən müqayisəli və ümumiləşdirici, induksiya və analoji tapşırıqların sərbəst şəkildə tərtib edilməsi;

4) deformatsiyalı bərabərliklərin (riyaziyyat) bərpa olun-

ması;

5) sübut üçün qrafik sxemlərin mənimsənilməsi və tərtib edilməsi;

6) məlumatın obrazlı əyani şəkildə təqdim edilməsi;

7) gələcək biliyin (sübutu və həqiqətə bənzər fikirlərin qarşılıqlı bir-birini tamamlanması) dərs məlumatının bükülmə əsasında öyrənilməsi perspektivinə çıxış.

DVB ənənəvi təcrübədə tez-tez pozulan tarixi və məntiqi əlaqəni, yəni biliklərin hazırlıq kursunun (S.N. Lisenkonun terminologiyasına görə) qabaqlanmanın rolunu artırır və bununla bərabər əvvəlki məlumatın şagirdlərin özləri tərəfindən inkişafı və zənginləşdirilməsi yolu ilə artırılmasını təmin edir.

Fəndaxili inteqrasiyanın DVB-nin üstünlüyü ondadır ki, hamı tərəfindən qəbul olunmuş təlim metodikası qarşısında psixoloji tərəfdən səmərəli təfəkkür qanunauyğunluğuna istinad etməsi ilə izah olunur.

DVB-nin tətbiqini müəllimlər əsassız olaraq müqayisə adlandırırlar. Məşhur rusiya fizioloqu İ.P.Pavlov deyir: "Müqayisə sağlam təfəkkürümüzü asanlaşdırır və tezləşdirir». Psixofizioloji tədqiqatlardan məlumdur ki, təfəkkürün səmərəli olmasında dövrü qabiliyyətin, dövrü prosesin, əməliyyatların bütövlüyünün və düşüncənin rolu vacibdir".

DVB texnologiyasının effektivliyi təcrübədə sübuta yetirilmişdir və onunla izah olunur ki, böyük həcmli biliklərin yadda saxlanması operativ yaddaşın (20-30 dəq.) aktiv fazası hədudlarında həyata keçirilir, yəni dərs ərzində həyata keçirilir.

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA

İnteqrasiya əsasında təlimin - dünya haqqında bütöv təsəvvür yaratmağın - əsas məqsədi şagirdlərin əqli inkişafının təmin edilməsi ilə bağlıdır, buna görə də biliklərin psixofizioloji əsaslarını, uşaqlıqda əsas təfəkkür fəaliyyətinin inkişafının faktiki xüsusiyyətləri haqqında dəqiq təsəvvürləri müəyyənləşdirmək lazımdır.

İkinci mərhələyə aid sintez olan fənlərarası inteqrasiya bir fənnin işarələri, nəzəriyyəsi və metodlarından digər fənnin tədrisində istifadə olunmasıdır. Bu mərhələdə həyata keçirilən məzmunun sistemləşdirilməsi uşaqların beynində dünya haqqında tam təsəvvürün formalaşması ilə nəticələnən prosesdir. Bu ümumi elmi anlayışlar, kateqoriyalar, yanaşmalarda öz əksini tapan keyfiyyətə yeni biliklərin yaranmasına gətirib çıxarır. Fənlərarası inteqrasiya fəndaxili inteqrasiyanı əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşdirir.

Məktəb təcrübəsi və alimlərin elmi tədqiqatları (A.Y.Danilyuk, V.T.Fomenko, K.Y.Kolesina, O.Q.Qilyazova, A.Q.Kuznetsova və b.) dərs materialının məzmunu müxtəlif yanaşmalar əsasında qurulması mümkünlüyünü bir daha təsdiqləyir.

Fənlərarası əlaqələr məşhur alim-pedaqoqların (İ.D.Zvereva, V.M.Korotova, E.T.Monoszon, M.N.Skatkina, V.N.Maksimova və b.) tədqiqatlarında təlim və tərbiyənin vəhdəti şərti kimi, təlimin fənni sisteminə həm «üfüqi», həm də «saquli» istiqamətdə kompleks yanaşma kimi çıxış edir.

Hazırda fənlərarası əlaqələr kimi istifadə olunan üfüqi tematizm ibtidai məktəbdə əsaslı yer tutur.

İbtidai məktəbdə fənlərarası əlaqələr elmi biliklərin tərkibinə görə (faktiki, təsəvvür, konkret) müəyyən olunur. Məsələn, (faktlar səviyyəsində) təbiət cisimlərinin quruluşunda çoxsaylı simmetriya faktları ilə tanışlıq zamanı fənlərarası əlaqələr yaranır.

Azərbaycan dili dərsinin təmsalında bəzi fraqmentlərə nəzər salaq:

Mövzu: Nitq hissələri

Məqsəd: «Nitq hissələri» mövzusunun blok şəklində təqdim edərək uşaqları nitq hissələri ilə (fel, isim, sifət, zərf, say, əvəzlik) tanış etmək. Dilə, fənnə qarşı uşaqlarda maraq oyatmaq.

Dərs ləvazimatı: «Nitq hissələri» adlı dayaq konspektinin plakadı

Dərsin gedişi:

I. Dərs mövzusunun elan edilməsi.

- Uşaqlar, bu gün biz «Nitq hissələri» adlı ölkənin sakinləri ilə tanış olacağıq. Bu gün əsas nitq hissələri ilə tanış olacağıq.

- Dayaq konspektinə baxın və adlarını çəkin.

(Uşaqlar nitq hissələrinin adlarını çəkirlər.)

- «Nitq hissələri» sözünün mənasını necə başa düşürsünüz? *(Bu söz birləşməsinin mənası açıqlanır.)*

- Nitqimiz bir tək uzun nitqdən ibarət deyil. Bəs o

nədən ibarətdir? (*Sözlərdən.*)

- Doğrudur, nəyi isə ifadə edən sözlərdən ibarətdir. Dayaq konspekt üzrə iş «Söz məna kəsb edir» (*Təkrar.*)

- Hansı məna kəsb etdiyindən, hansı suallara cavab verməyindən asılı olaraq sözlər insan tərəfindən müxtəlif qruplara - nitq hissələrinə bölünmüşdür.

II. Nitq hissələri ilə tanışlıq.

Tapşırıq: Ətraf mühitdə olan, ismin suallarına cavab verən bütün sözləri seçmək (qrup halında iş). Qrup vərəqlərdə şagirdləri əhatə edən bütün əşyaları yazırlar.

- Bütün bu sözlər nəyi ifadə edir? Bir sözlə demək. (*Əşyaları.*)

Yadda saxla! Əşyanın adını bildirən bütün sözlər isimdirlər. İSİM - yəni əşyanın ismini, adını bildirən sözlərdir.

Tapşırıq: Uşaqlar isimlərin adlarını deyir və onları dəftərə yazırlar (3-4 isim).

İkinci evdə isə ismin qızı yaşayırdı - onun adı SİFƏTDİR. O, rəssam idi və əşyanı elə rəngləyirdi ki, o göz qabağında qeyri-adi olurdu.

Tapşırıq: Bir neçə topa fərqli rənglər verməyə çalışın (şifahi) (qrup halında iş). Qrup vərəqlərdə top sözüne bildikləri bütün sifətləri yazırlar. Necə top alındı? (Uşaqların cavabları.)

Yadda saxla: Sifət ismə onun keyfiyyətini, əlamətini bildirmək üçün əlavə olunur, yəni ismin necə, nə cür olduğunu göstərir.

Əşyaları müəyyən edirəm. Mənimlə onların əlaməti var. Nitqinizi bəzəyirəm. Məni hamı bilməli, qorunmalıdır!

Üçüncü evdə isə FEL baba yaşayır. O bütün isimləri

hərəkət etməyə məcbur edir.

Tapşırıq: Topu (şifahi) hərəkət etdirməyə, nə isə etdirməyə çalışın. (Qrup halında iş.) qrup vərəqlərdə top sözünə aid bildikləri bütün sözləri yazırlar. Top haqqında nə demək olar? (Şağirdlərin cavabları.)

Yadda saxla: Fel - əşyanın hərəkətini bildirən sözdür.

Tapşırıq: Nöqtələrin yerinə mənaca uyğun fellər qoymaq.

Balta ilə odunları..... Rəngli karandaşla..... Əlvan topu.....

«Nitq hissələri» ölkəsinin dördüncü evində SAY yaşayır. O əşyaların sayını bildirir.

İki kürküm var.

On qardaşa çatar.

Bunu kim tapar? (əlcək).

Beşinci evdə ikinci rəssam - ZƏRF yaşayır. Lakin bu rəssam hərəkətləri elə təsvir edir ki, onlar bir-birindən fərqlənsin.

Yadda saxla: Zərf - hərəkətin əlamətini bildirən sözdür.

Tapşırıq: Aşağıdakı cümlələrdə zərfi tapmağa çalışın. Aydın dərslərini yaxşı oxuyur. Aşağıda sürətli çay axırdı. (Zərflərin yazılması.)

Altıncı evdə qeyri-adi nitq hissəsi yaşayır - ƏVƏZLİK. Onun adını tapmağa çalışın. (Adın yerinə.)

Özünü işə tam sərf edir,

Adları əvəz edirəm!

Lakin təkcə ismi deyil,

Həm də sifəti və sayı da əvəz edirəm.

Tapşırıq: Əvəzliyin rolunu ifa etməyə çalışın. Cümlə-

lərdə isimləri, sifətləri, sayları elə əvəz edin ki, onlar təkrarlanmasın.

Balaca qız yol ilə qaçırdı. Birdən balaca qız pişik gördü.

Tülkü haqqında pis fikirlər gəzir, guya ki, tülkü toyuqları oğırlandır.

Qırmızı top suya düşdü. Külək qırmızı topu dalğalar üzərindən apardı.

Materialın möhkəmləndirilməsi:

Biz əsas nitq hissələri ilə tanış olduq.

III. Dərsin yekunu. Bu günki dərsdə nə haqqında öyrəndiniz? «Nitq hissələri» nə deməkdir? Dərsdə hansı nitq hissələri ilə tanış oldunuz?

Ev tapşırığı:

Sifət ilə birlikdə 4 isim taparaq onları dəftərə yazmaq.

Fənlərarası əlaqələr müxtəlif dərslərdə təkrara yol vermir və materialın əlavə vaxt itirmədən öyrənilməsinə, qarşılıqlı olaraq sistemləşdirilmiş uzlaşmanı həyata keçirməyə, şagirdləri əldə etdikləri bilikləri gündəlik həyatda istifadəsinə stimül yaratmağa imkan verir.

III BÖLMƏ: ŞƏXSİYYƏTYÖNÜMLÜ TƏHSİLDƏ İKT VƏ KONSTRUKTİVİZM

KONSTRUKTİVİZM NƏZƏRİYYƏSİ

Konstruktivizm nəzəriyyəsinin müəllifi Aleksandr Mi-xoileviç Kandır. (1992-ci il) **Konstruktivizm** – konstruktor sözündən götürülüb "yaradıcı öyrənmə" deməkdir. Bu nəzəriyyədə müəllim (təlimçi) deyil, şagird (öyrənən) əsas götürülür. Öyrənən cisim və hadisələrlə bilavasitə əlaqədə olur, bunun nəticəsində onların əlamətlərini qavrayır, problemləri həll edir. O, fərdi şəkildə işləməyə və təşəbbüs nümayiş etdirməyə həvəsləndirilməlidir.

Konstruktivizm nümayəndələri öyrənmə prosesinə əqli təhlilin məhsulu kimi baxırlar. Şagirdlər yeni bilikləri ilkin biliklər ilə əlaqələndirməyi öyrənirlər. Öyrənən fəal düşündükdə ən yaxşı nəticəyə nail olmaq olur.

Konstruktivist düşünmə prosesində öyrənənin mövqeyi, fikirləri öyrənməyə təsir edir. Öyrənən problemlərə həll yollarını özü fikirləşib tapmağa, fikir və fərziyyələrini sınaqdan keçirməyə həvəsləndirilməlidir. Ona ilkin biliklərinə əsaslanmağa imkan yaradılmalıdır. Bu nəzəriyyə daxilində müxtəlif fərziyyələr mövcuddur, buna baxmayaraq öyrənmə haqqında təsəvvürlər hamısında eynidir. Bu təsəvvürlərdən ikisi əsasdır:

İctimai və **koqnitiv** (idraka əsalanan) konstruktivizm. Bugünkü konstruktivist təlim insan beyni üzrə aparılan tədqiqat və öyrənmə prosesinin necə baş verməsi haqqında olan biliklər üzərində qurulmuşdur.

Konstruktivizm nəzəriyyəsinin prinsipləri:

İnkişafetdirici

Təhsilləndirici

Tərbiyələndirici

Konstruktivizm nədir?

• Öyrətməyə deyil öyrənməyə xüsusi əhəmiyyət verir;
• Öyrənənin fərdi yanaşması, şəxsi təşəbbüsünü qəbul edir və onu buna həvəsləndirir;

• Öyrənənə iradə və məqsəd daşıyıcısı kimi baxır;
• Öyrənməni tam bir proses kimi görür;
• Öyrənəni soruşub öyrənməyə həvəsləndirir;
• Öyrənərkən tənqidi yanaşmanı qəbul edir;
• Öyrənənin bilmək istədiklərini öyrədir;
• Öyrənənin əqli qabiliyyətlərini nəzərə alır;
• Öyrənmə prosesini qiymətləndirərkən qavrama və cavablara xüsusi əhəmiyyət verir;

• Koqnitiv nəzəriyyənin prinsiplərinə əsaslanır;
• Koqnitiv nəzəriyyənin qabaqcadan xəbər vermək, yaratmaq və təhlil etmək kimi terminlərindən geniş şəkildə istifadə edir;

• Şagirdin öyrənmə üsulunu nəzərə alır;
• Öyrənəni digər şagirdlər və müəllimlərlə dialoqa girməyə həvəsləndirir;

• Birgə öyrənmə tərəfdarıdır;
• Öyrənəni real situasiyalara cəlb edir;
• Öyrənmənin baş verdiyi mühitə böyük əhəmiyyət verir;

• Öyrənənin münasibət və fikirlərini nəzərə alır;
• Öyrənənə gerçək təcrübə əsasında yeni bilik və

düşünmə tərzini formalaşdırmağa imkan yaradır.

Konstruktivizm öyrənmə və öyrətmə prosesinə yanaşma olub, öyrənmə prosesinin “əqli təhlil”in nəticəsi olmasına əsaslanır. Başqa sözlə desək, şagirdlər qazandıqları yeni bilikləri ilkin biliklərlə əlaqələndirməyi öyrənirlər. Bu nəzəriyyənin nümayəndələri düşünürlər ki, öyrənmə prosesinə mühit və şagirdin fikir və münasibəti təsir edir. Konstruktivist təlim insan beyni üzrə bu yaxınlarda aparılmış tədqiqat və öyrənmə prosesinin necə baş verməsi haqqında olan biliklər üzərində qurulmuşdur.

TEKNOLOGİYANIN İMKANLARINA ƏSASLANMAQ. KOMPYUTERLƏR VƏ KONSTRUKTİVİZM

Şəxsiyyətyönümlü təlim mühitləri müstəqil fəaliyyətlə yanaşı, həm də öyrənənlər arasında əməkdaşlığı dəstəkləyir. Bu növ dərslər şagirdlərə daha əvvəl öyrəndiklərini cari təcrübələri ilə əlaqələndirmək imkanı verir. Öyrənənlər çeşidli vasitələrdən və resurslardan istifadə etmək imkanına malik olur. Müəllimlər bu növ siniflərin tərtibatı ilə məşğul ola bilər və bu işdə onlara kompyuterlər köməklik edə bilər.

Kompyuterlər öyrənənlərin öz şəxsi anlayışlarını formalaşdırmaq üçün istifadə etdikləri üsulları dəstəkləyə bilər. İnternetdən məlumat toplayan şagirdlər özü öz fəaliyyətini istiqamətləndirən və müstəqil olurlar. Onlar hansı mənbələrdən istifadə etməyi və hansı əlaqələri qurmağı özləri seçir. Müəllimlərin müəyyən etdiyi parametrlərdən asılı olaraq şagirdlər öz mövzularına və apardıqları araş-

dırmalara nəzarəti tam şəkildə öz əllərində saxlaya bilər.

Şagirdlər kompyuterdən istifadəyə əsaslanan fəaliyyəti öz adi iş templəri ilə həyata keçirə bilər. 25 nəfərin bir tapşırıq üzərində işləməsindənə texnologiya işin müstəqil şəkildə tamamlanmasına imkan yaradır. Geridə qalanlara müəllim fərdi olaraq diqqət yetirən zaman, digərləri daha mürəkkəb tapşırıqlarla məşğul ola bilər.

Kompyuter proqramları öyrənənlər üçün çeşidli seçimlər təmin etmək məqsədilə mətnləri, təsvirləri, səsləri və hərəkətləri birləşdirə bilər. Multimedia proqramları da yalnız sinifdə istifadə olunan resurs rolunu oynamayacaq, həm də şagirdlərin işinin zənginləşdirilməsinə və müxtəlifliyinə öz töhfəsini verəcək.

Şagirdlər kompyuterlərdən bir resurs vasitəsi kimi, fərdi şəkildə öyrənmə üçün bir iş mərkəzi kimi və ya öz fikirlərini digər öyrənənlərlə paylaşmaq üçün bir ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edərək öz anlayışlarını inkişaf etdirə bilər. Öyrənənlərin fərdi anlayışları və təcrübələri kurikulumun məzmunu ilə müqayisə edilməlidir. Şagirdlərin fərdi anlayışlarının düşüncə tərzlərini aydınlaşdırmaqla müəllimlər şagirdlərin əvvəlki təcrübələrinin onların cari fəaliyyətlərinə təsirini müəyyənləşdirə bilər və şagirdlərin yeni təcrübələr vasitəsilə təhsillərini inkişaf etdirməsinə köməklik edə bilər.

Kompyuterlərdən həmçinin fəal xarakterli işlərdə;

- məlumatların və resursların toplanılması;
 - həmkarlarla söhbət;
 - çətin məsələnin həlli və ya mühakimə yürütmə;
- prosesində istifadə oluna bilər.

Məsələn, e-poçt vasitəsilə onlayn söhbət etmək fəal

əməliyyatdır və bu növ müzakirələr adətən sürətli mühakimə yürütməyi tələb edir. Bunlar bizə ideyalar haqqında düşünmək və öz anlayışlarımızı yoxlamaq imkanı verir .

Texnologiyaların təlim prosesində tətbiq olunması müştərək öyrənmə prosesini və şagirdlər arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirə bilər. Şagirdlərə söhbət etmək icazəsi verilən zaman onların əksəriyyəti öz kompyuter işləri haqqında danışır və öz strategiyalarını bir-birilə paylaşır. Sınıf fəaliyyətlərinin strukturu elə tərtib olunub ki, burada kompyuterlər öyrənənlərin ünsiyyət saxlamaq və öz düşüncələrini başqaları ilə paylaşmaq arzusuna uyğun olaraq onlar arasında əməkdaşlığı dəstəkləyir. İstər kompyuterlərlə, istərsə də kompyuterlərsiz işçi qrupların təşkili üçün fəaliyyətin planlaşdırılması və müdaxilələrin edilməsi zəruridir, lakin kompyuterlərdən istifadə edən qruplar müştərək fəaliyyətə daha əlverişli şəkildə başlayır.

Sınıfdən kənarında isə kompyuter şəbəkəsi şagirdlərə dünyanın müxtəlif yerlərindən olan mütəxəssislərlə və başqa şagirdlərlə əlaqə saxlamaq və əməkdaşlıq imkanı verir. E-poçt, listservislər, bülletenlər və çat qrupları (bunların hamısı internetdə olan xidmətlərdir) müəllimlərə öz dərs planlarını və tədris strategiyalarını mübadilə etməyə peşəkar birliklər yaratmağa imkan verir. Həqiqi həyat vasitələrindən, müvafiq təcrübələrdən və məlumatlardan istifadə olunması sınıf fəaliyyətlərinin məqsədlərindən biri ilə sıx bağlıdır. Təhsil müəssisələrinin missiyalarından biri iş qüvvələri sıralarına qoşulmağa hazır olan məzunlar yetişdirməkdir. Bu məzunlar hər şeydən əlavə xam məlumatları işlətmək və təhlil etmək, məlumatları

tənqidi şəkildə qiymətləndirmək, habelə avadanlıq və proqramları işlətmək bacarıqlarına malik olmalıdır.

Tədqiqat həm də onu göstərir ki, kompyuterlərin yardımını ilə həyata keçirilən ünsiyyət qüsurları onların üzleşdiyi sosial təcrid olunmanın miqyasını azalda bilir. Kompyuterlərin həmçinin akademik motivasiyanın artırılması və zəif öyrənmə göstəriciləri olan şagirdlərə narahatlığın azaldılması üçün təsirli bir vasitə olduğu sübut olunmuşdur. Bu şagirdlərin əksəriyyəti ənənəvi, qeyri- texnoloji tədris prosesində olduğundan fərqli tərzdə öyrənir.

Şagirdin rolu - texnologiyalarla dəstəklənən siniflərdə şagirdlərin məlumat toplamaq, həmkarları ilə məsləhətləşmək və əldə etdikləri nəticələri təqdim etmək üçün daha güclü vasitələri vardır. Şagirdlərin öz müəllimlərindən asılılığı azaldıqca və onların təşəbbüskarlığı artdıqca şagirdlərin müstəqilliyi və özünə inam hissi də artır. Texnologiya şagirdlərə məlumatları idarə etmək imkanı verir ki, bu da həm şagirdlərin anlama qabiliyyətini sürətləndirir, həm də onların daha yüksək səviyyəli mühakimə bacarıqlarından istifadəyə keçməsinə təmin edir. Şagirdlər həqiqi həyatla bağlı olan məlumatları topladıqca, əldə etdikləri nəticələri məktəbdən xaricdə olan öyrənənlərlə paylaşıdıqca və bu nəticələri dərc etdikdə onların bu prosesdə rolu genişlənir və şagirdlər başqalarının əməyinin məhsullarını araşdıran şəxsdən öz şəxsi fəaliyyətini tərtib edən, müəlliflik edən, materialları təchiz edən və dərc edən şəxsə çevrilir.

Müəllimin rolu - texnologiyalar müəllimlərin öz şagirdlərinə təklif edə bildiyi resursları möhkəmləndirir. Tədris prosesində yalnız dərsləkdən istifadə etmək

əvəzinə, kompyuter bu sahənin mütəxəssisləri ilə əlaqə qurmağa və orijinal mənbələrdən ən son məlumatları əldə etməyə imkan verir, CD-lərdə təklif olunan istinad materialları və kurikulum üzrə yüksək keyfiyyətli proqramlar bir çox siniflərin və ya məktəb kitabxanalarının verə biləcəyi resurslardan daha çox resurslar təklif edir .

Məlumatların bu qədər dərin və geniş əhatəli olmasının da öz çətinlikləri vardır. İnternetin məzmunu dərslikdə verilmiş materiallardan daha sadə strukturlu və asan idarə olunandır. Şagirdlər internetdə topladıqları məlumata tənqidi yanaşmalı və onu qiymətləndirməlidirlər. Bir çox internet səhifələrində işlənmiş məlumatlar verilir – kosmosdan çəkilmiş şəkillər siyahıyaalma ilə bağlı rəqəmlər, məhkəmə ifadəsinin mətni. Bu növ materialların istifadə olunması üçün onlar kontekstə uyğun olmalı və dərslərdə şagirdlərin məlumatları ağılla və səmərəli şəkildə istifadə etməsi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmalıdır.

SİNİF ÜÇÜN KONSTRUKTİVİZM NƏ DEMƏKDİR?

Konstruktivizm öyrənmək sahəsində bir nəzəriyyə olsa da, bu nəzəriyyədə sinifdaxili praktikada necə reallaşdırılmasına dair göstəriş verilmir. Şagirdlərin öyrənməsini dəstəkləyən təlim mühitinin – yəni şəxsiyyətyönlü siniflərin təmin edilməsinə müəllimlərin və digər təhsil işçilərinin öhdəsinə buraxılan bir məsələdir. Şagirdlərin öz cavablarını səsləndirməsinə və ya müzakirələrin edilməsinə az şərait yaradan dərslər şəxsiyyətyönlü dərslər deyil; burada əsas diqqət mərkəzində mətn və ya müəllim

durur. Müəllimyönlü bu siniflər adətən “ənənəvi” adlandırılır, baxmayaraq ki, bu müəllimyönlü tədris modelinə heç uyğun gəlməyən bir çox keçmiş tədris strategiyaları da mövcuddur. Müəllimyönlü (ənənəvi) və şəxsiyyətyönlü siniflər arasındakı fərqləri bir-birilə qarşılaşdırmaq üçün gəlin sosial fənlər çərçivəsində ABŞ coğrafiyasının tədris olunduğu iki 7-ci sinifə baş çəkək:

Ənənəvi sinif - Müəllim fəslin tədrisinə Böyük Göllər hövzəsindəki ştatlar haqqında fəslə şagirdlərə öz dərsliklərindən ucadan oxutdurmaqla başlayır. Onlar oxuduqca müəllim yeni sözləri lövhədə yazır. Şagirdlər dərsliklərindən istifadə etməklə bu yeni sözləri müəyyənləşdirir və fəslin sonundakı sualları cavablandırır. Müəllim şagirdlərin bu mətni anlamasını qısa cavab tələb edən suallar soruşmaqla (“Cim, Böyük Göllər hövzəsinin əsas məhsulu nədir? Cek, yaz buğdası ilə qış buğdası arasındakı fərq nədən ibarətdir?”) və region ştatlarının adlarını yazmaq üçün şagirdlərə boş xəritə verməklə yoxlayır. Şagirdlər bir-birinin ev tapşırıqlarını nəzərdən keçirir. Bu tapşırıqlar adətən tapşırıq vərəqəsində verilmiş orta həcmli (uzun olmayan) cümlələrin tamamlanmasından ibarət olur. (“Viskonsində qəbul olunmuş son qanun ştatda ticarətə necə təsir göstərmişdir?”). Bir dərs müddətində müəllim dəmir yolunun tarixi və onun Çikaqoya təsiri haqqında film nümayiş etdirir. Şagirdlərə filmin məzmununa dair imtahan götürüləcəyi və film haqqında yaranan hər hansı sualları soruşmaları xatırladılır. Şagirdlərdən sual gəlmir. Dərsi nəzərdən keçirmək üçün şagirdlər mühüm faktlarla və yeni sözlərlə əlaqədar oyun oynayır və yazılı şəkildə keçirilən test dərsi yekunlaşdırır.

Şəxsiyyətyönümlü sinif - Müəllim şagirdlərin səfərlərdən, oxuduqlarından, televiziya proqramlarından və ya hekayələrdən Böyük Göllər regionu barəsində nə bildiklərinə dair sual verməklə (“Çikaqo, Klivlend, Miçigan Gölü – bu adlardan hər hansı biri sizə tanışdır?”) dərsə başlayır. Ev tapşırığı təyin etməzdən əvvəl müəllim şagirdlərə bildirir ki, onlar bu regionda yerləşən hər hansı bir şəhərə səfər edəcəklər və mətni oxuyarkən onlar məhz hansı şəhəri ziyarət etmək istədikləri barəsində düşünməlidirlər. Daha sonra şagirdlər həmin şəhər haqqında məlumat almaq üçün Ticarət Şurasına yazılı şəkildə müraciət edir; yanacaq, qida və yaşayış üçün tələb olunan xərcləri hesablayır; səfərin marşrutunu planlaşdırır: hər gün həmin şəhərin coğrafiyası, mədəniyyəti, iqtisadiyyatı və insanları haqqında öz gündəliyinə qeydlər edir. Bütün məlumatlar bir qovluqda toplanılır və daha sonra sinifdə başqaları ilə paylaşılır. Qovluğa səfərin büdcəsinə, şagirdin evindən həmin şəhərə gediş müddətinə dair məlumatlar, şəkillər, şəhərin görkəmli insanların və yerlərinin təsvirləri, habelə həmin şəhərin şagirdin yaşadığı şəhərlə oxşar və fərqli cəhətləri daxil edilir.

İlk baxışdan bu iki sinif arasındakı fərq aydın görünməyə bilər. Hər iki sinifdə tələb olunan kurikulum (tədris proqramı) əhatə olunur. Hər ikisində mətn oxunur və hər ikisində müəllimin istiqamətləndirdiyi müzakirələr aparılır. Lakin yaxından nəzər saldıqda görürük ki, məhz ikinci sinifdə olunan tədris strategiyaları bizim bildiyimiz müasir öyrənmə üsullarına əsaslanır. Müəllim əvvəlcə şagirdlərin mövzu ilə bağlı təcrübələrini siniflə paylaşmaq yolu ilə (“Bu region haqqında nə bilirsiniz?”), daha sonra

isə bu sinifdaxili fəaliyyətlər vasitəsilə şagirdləri əvvəl əldə etdikləri biliklərdən istifadə etməyə sövq edir. Şagirdlər bu səfərin planlaşdırılması üçün daha əvvəl etdikləri səfərin xatirələrindən istifadə etməli olur.

Şəhərə səfər şagirdlərin düşünmə prosesinə istiqamət verən amil, dərslük isə şagirdlərin planlaşdırma fəaliyyətində tətbiq ediləcəyi münasib məlumatların mənbəyinə çevrilir. Şagirdlər hər hansı bir məlumatın onların region haqqındakı anlayışa uyğun olmadığını aşkar etdikdə (“Mən Çıkaqonun göl üzərində yerləşdiyini bildirdim“), onlar bu yeni məlumatı, yaxud da aidiyyəti olmayan və ya səhv məlumat kimi kənarlaşdırmaq barəsində qərar verməli olur. Müəllimlər daxilən verilən bu qərarları üzə çıxarmaq bacarığına malik olmalıdırlar. Testlər şagirdlərin anlayışını yoxlamaqda müəllimlərə köməklik etsə də, bunun üçün digər effektiv metodlar da mövcuddur. Bu metodlara şagirdlərin işlərinin və istifadə etdikləri strategiyaların izah edilməsini həvəsləndirmək, şagirdlərin əldə etdiyi nəticələrin təqdim olunmasına imkan yaratmaq, habelə kiçik və ya iri qruplar şəklində aparılan müzakirələr zamanı söhbətləri dinləmək daxildir.

Mötəbər mənbələr (regiondakı müxbirlərdən alınmış məktublar, müsahibələrdən toplanmış məlumatlar) məndə verilmiş məzmunə əlavə olunur.

Şagirdlər öz səfərlərinin hədəfi barəsində və səyahətləri haqqında məlumatları fəal şəkildə izləyir, habelə bu istiqamətdə göstərdikləri səylər barəsində öz gündəliklərinə mütəmadi olaraq qeydlər edir.

Şagird məlumat qovluqlarının sinifdə təqdim olunması sosial əlaqə (ünsiyyət) üçün imkan yaradır. Bu metod

öyrənənə öz işini təqdim etmək, digərlərinə isə bu işi müzakirə etmək imkanı verir. Yuxarıda verilmiş nümunələrdə bu haqda danışılmasa da, qeyd olunmalıdır ki, sinifdə aparılan qeyri- rəsmi söhbətlər də şagirdlərə öz layihələri haqqında danışmağa imkan verən bir üsul kimi bir o qədər əhəmiyyətlidir. Müəllim kiçik qruplar şəklində fəaliyyətlər təşkil edə bilər ki, bu da şagirdlərə öz işlərini digər şagirdlərlə paylaşmaq imkanı verir.

Müəllim şagirdlərə öz layihələri üzərində tam səlahiyyət verməklə, iş üçün çox maraqlı və məqsədemüvafiq şərait yaratmaqla, habelə aydın iş strukturu təmin etməklə, onların öz fəaliyyətlərini kurikulumla əlaqələndiriləcəyi ehtimalını artırmış olur. Öyrənmə daxildən idarə olunan bir proses olduğundan, şagirdlər bu əlaqəni özləri qurmalı və öz şəxsi anlayışını formalaşdırmalıdırlar.

Bütün işlərin müəllimlər tərəfindən görüldüyü siniflərdə şagirdlər dərsin əsirinə çevrilmiş və dərsin sonunu gözləyən dinləyicilər olur.

Misalda göstərilən birinci sinifə yenidən nəzər yetirsək görərik ki, kurikulumun əksər hissəsi müəllim tərəfindən idarə olunur - şagirdlər bu tədris prosesinin iştirakçısı deyil, müşahidəçisi kimi çıxış edir. Filmin nümayiş etdirilməsi özü- özlüyündə məzmunun çatdırılması üçün maraqlı üsul olsa da, passiv xarakter daşıyır. Oyunlar da məzmunun öyrənilməsi istiqamətində şagirdlər üçün çox dəyərli bir vasitə olsa da, yalnız faktların və təriflərin yada salınmasını tələb edən oyunlar (sözlərin axtarılması oyunu, faktların tapılması ilə bağlı sadə oyunlar) mühakimə yürütmək bacarığını gücləndirmir.

Qeyd olunduğu kimi, öyrənən adam məhz iş görəni

adamdır. Müəllimlər dərsi elə qura bilər ki, burada bütün işləri özləri həyata keçirmiş olar və belə olduqda şagirdlər özləri üçün yeniliklər aşkar etmək imkanından məhrum edilmiş olar. Günün sonuna doğru yorulan bu növ müəllimlərin əksəriyyəti şagirdlərdən niyə az cavab aldıkları barəsində təəccüblənir. Əsas həqiqət isə budur ki, həmin dərslər zamanı bütün işlər müəllim tərəfindən həyata keçirilir və bu dərslər prosesində şagirdlər dərslərin sonunu gözləyən və dərslərin əsirinə çevrilmiş dinləyicilərdir.

Görkəmli mühazirəçilər də var ki, onlar məzmunu münasib və zəngin üsullarla təqdim edərək şagirdlərlə əlaqə qurur. Lakin əksər hallarda dinləyicilər təlim prosesini o zaman daha çox dəstəkləyir ki, tədris prosesində şagirdlərə öz anlayışlarını formalaşdırmaq üçün aşkar etmə, söhbət aparma və intellektual əməliyyatlar kimi üsullardan istifadə etmək imkanı verilsin.

Şagirdin rolu - Şəxsiyyətyönümlü sinifdə şagirdlər ulduz rolunu oynayır. Onlar keçmiş təcrübələrindən əldə etdikləri bilikləri və məlumatları, oxuduqlarını, gördüklərini, eşitdiklərini və haqqında danışdıqlarını tədris prosesinə gətirir. Şagirdlərin daha əvvəl formalaşdırdıqları anlayışlar onların sinif öyrənəcəkləri üçün bazanı təşkil edir. Detektivlər cinayətin üstünü açmalı olduğu kimi, eynilə şagirdlər də problemlərini həll etmək üçün məsuldur. Detektivlər işə malik olduqları ilkin məlumatlarla başlayır və daha sonra bir sıra mənbələr (barmaq izləri, DNT ilə bağlı sübutlar, şahidlər) vasitəsilə bu məlumatları artırır. Şagirdlər verilmiş problemi həll etmək üçün çeşidli mənbələrdə (qəzet məqalələri, mütəxəsislərlə müsahibələr, kitablar, video filmlər) araşdırmalar aparır. Cinayətin

üstünü açmaq üçün detektivlərin bir neçə sübuta ehtiyacı olduğu kimi, şagirdlər də verilmiş problemə yanaşmaq üçün bir neçə vasitədən (kompyuterlər, mətn, müsahibə və s.) istifadə edə bilər. Qruplar şəklində işləyən detektivlər kimi şagirdlərin də problemləri həll etməkdən ötrü müzakirələr aparmaq, tənqidi rəy almaq, disputlar aparmaq üçün həmkarlara və mentorlara ehtiyac vardır.

Müəllimin rolu - Yaşlı insanların əksəriyyətində müəllimin aparıcı rol oynadığı siniflərlə bağlı təcrübənin olması səbəbindən, şəxsiyyətyönlü tədris prosesində müəllimin rolunu təsəvvür etmək çətinidir. Əgər şagird sərbəst və özünə arxayın olan detektivdirsə, onda müəllimin bu prosesdə rolu nədən ibarətdir? Qısa şəkildə cavab verməli olsaq, müəllim sinifdə tədris prosesinə rəhbərlik edir və onu istiqamətləndirir. Müəllim bütün cavabları özü vermir və məzmunu özü idarə etmir, o, yalnız öyrənmə prosesinin strukturunu müəyyənləşdirir. Bu struktura kurikulumun məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi, öyrənmə prosesinin baş tutduğunu yoxlamaq məqsədilə şagirdlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, sinifdaxili fəaliyyətlərin tarazlaşdırılmış şəkildə idarə olunması, habelə şagirdlərin fəaliyyətinin ilkin mərhələsinin dəstəklənməsi daxildir. Belə siniflərdə müəllimlər məharətlə sorğu-sualların keçirilməsinə, şagirdlərin apardığı müzakirələrin monitorinqinə əsaslanır, müzakirələrin aparılmasına və əməkdaşlığın təmin edilməsinə imkan verən qaydalar müəyyənləşdirir. Onlar mühakimə və düşünmə proseslərini modelləşdirir, şagirdlərin inanclarını və anlayışlarını müəyyənləşdirir və onları fərqli tərzdə ifadə edir, şagird-müəllim və şagird-şagird dialoqunu dəstəkləyir, habelə bütün

bunlarla bağlı əks-əlaqəni təmin edir.

Sinifdə baş verən dəyişiklik. Şagirdlərin öyrənməsi prosesinə bir çox amillər-fiziki və sosial ətraf-mühit, kurikulum, şəxsi anlayış və təşəbbüskarlıq, müəllim tədris etmə tərzı və bacarığı və s. təsir edir. Müəllimin qarşısında duran məsələ sinifdə şagirdlərin daxilində olan öyrənmə bacarığına əngəl törətməyən, əksinə onu dəstəkləyən mühit yaratmaqdır. Ənənəvi siniflərdə dərs deyən müəllimlər bəzi əsas sahələrdə dəyişikliklərin edilməsi zərurəti ilə qarşılaşacaq.

Bir halda ki, şagirdlər sinifə öz şəxsi biliklərini gətirirlər, bəs müəllimlər şagirdlərə öz təcrübələrini və anlayışlarını dərsin məzmunu ilə əlaqələndirməkdə necə köməklik edə bilər? Nisbətən geniş xarakter daşıyan tematik, fənlərarası kurikulum ayrı-ayrı faktlardan daha mənalıdır. Şagirdlər öz anlayışlarını formalaşdırmaq üçün əlaqə qurmağa və metaforalar yaratmağa həvəsləndirilərsə, çox güman ki, onlar öz şəxsi təcrübələri ilə məzmun arasında əlaqə yaradacaqlar. Şagirdlər daha yüksək səviyyəli düşünmə bacarıqlarından istifadə etməsi üçün şəraitin təmin edilməsi (onları təhlil etməyə, fikir formalaşdırmağa və fikirləri sintez etməyə dəvət etmək) onların məzmun haqqında anlayışının genişləndirilməsinə kömək edir.

Lakin məzmunu şagirdlərin təcrübələri ilə birbaşa əlaqələndirmək çətin vəzifə ola bilər. Müəllim video oyunlara maraqlı göstərən şagirdlərin marağını dünyaya necə cəlb edə bilər. Təcrübəli müəllimlər şagirdlərin maraqlı göstərdiyi sahələrdən başlayır və öz fəaliyyətini məhz bunların üzərində qurur. Yuxarıda təsvir edilmiş nümunədə sosial fənlər tədris edən müəllim şagirdlərə öz sə-

fərləri üçün şəhəri müstəqil seçməyə icazə verir. Bütün şagirdlər öz səfərlərini planlaşdırmaq istəyəcəyinə dair əminlik olmasa belə, şagirdlərə seçimin təklif edilməsi onlara öz şəxsi fəaliyyətlərinə başlamaq üçün təkan vermiş olur. Əgər hər hansı bir cari məsələ sinfin diqqətini özünə cəlb etmişdirsə, o zaman müəllim həmin gün üçün nəzərdə tutulmuş dərsin məzmununda dəyişiklik etmək barəsində qərar verə bilər.

Dərsin və ya fəslin planlaşdırılması strategiyalarından biri verilmiş intellektual problemi şagirdlərin həll etməli olduğu problem formasında qoymaqdır - bu bizə şagirdin detektiv olması barəsində istifadə etdiyimiz metaforanı xatırladır. Şagirdlər fərdi olaraq və ya qruplar şəklində onları maraqlandıran və ya onların həyatları ilə bağlı olan problemlərlə məşğul ola bilər. Birinci nümunədə qeyd olunmuş problemlərdən neçəsinin şagirdlərin gündəlik həyatı ilə əlaqəsi var idi ?

Sinifdə ünsiyyət. Konstruktivizm nəzəriyyəsinin əsasında duran ideyalardan biri odur ki, öyrənmə sosial əlaqənin təsirinə məruz qalır. Müzakirələr, söhbətlər, izahatlar, dinləmə - bütün bunlar bizim başqaları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan zaman istifadə etdiyimiz öyrənmə üsullarıdır. Şagirdlər arasında qarşılıqlı əlaqənin dəstəklənməsi siniflərdə, hətta ən yaxşı müəllimlərin siniflərində belə rast gəlinən hal deyil. Əgər sosial əlaqə həqiqətən də öyrənmə prosesinin zəruri bir tərkib hissəsidirsə, o zaman şagirdlərimizin öz anlayışlarını daha da inkişaf etdirməsi üçün onlara daha çox müzakirə imkanları verməlidir. Bu konsepsiyaya riayət olunan siniflərdə ideyaların müəllimlər və şagirdlər arasında iki tərəfli axınına imkan verilir.

Mebellər şagirdləri birgə işləməyə həvəsləndirəcək şəkildə düzülmüşdür; sinifdə aparılan müzakirələr məzmunlu cavabların verilməsinə və verilən cavablar haqqında danışımağa imkan verir; tapşırıqlar elə tərzdə tərtib olunur ki, işin tamamlanması üçün şagirdlər bir - birindən qarşılıqlı şəkildə asılı olan rollar alır. Məharətli sorğu - sual üsulları bu növ siniflərdə istifadə olunan əhəmiyyətli tədris vasitələridir. Müəllimlər sualların qoyuluşundan sonra şagirdlərin verəcəkləri cavablar haqqında düşünməsi və mənalı cavablar səsləndirməsi üçün kifayət qədər vaxt ayırır. Suallardan bəzilərinin müxtəlif cavabları olduğundan bu sualların cavablandırılması daha yüksək səviyyəli bacarıqlar tələb edir. Şagirdlərdən bir - birinin cavablarına rəy bildirmək və cavabları anlayıb-anlamadıklarını dəqiqləşdirmək tələb olunur. Ortaya çıxan anlaşılmazlıqlar və ya yanlışlıqlar mövcud olan uyğunsuzluqları və ya təzadları müzakirə etmək üçün imkan yaradır ki, bu da mühakimələri davam etdirməyi tələb edir. Buraxılmış səhv barəsində düşünən və onun yanlışlığını anlayan şagird çox güman ki, yeni və daha yaxşı düşüncə formalaşdıracaqdır.

BLUM TAKSONOMİYASI

Çikaqo universitetinin professoru Benjamen Blum 1956 cı ildə “Təhsil məqsədlərinin Taksonomiyası” nəzəriyyəsinə təklif etmişdir. Blum şagirdlərdə məntiqi təfəkkürün müəyyən edilməsi üçün istifadə olunan təhsil məqsədlərinin altı səviyyəsini təyin edib.

Onlar aşağıdakılardır:

1. Bilik

2. Qavrama
3. Tətbiq
4. Təhlil
5. Sintez
6. Qiymətləndirmə

Biliklər

Məlumatın nağıl edilməsi və ya müəyyənləşdirilməsi:

- Müşahidə və məlumatların xatırlanması;
- Tarixlər, hadisələr, yerlər və s. haqqında biliklər;
- Əsas ideyalar haqqında bilik;

(Terminologiya, əsas aktlar və elementlər, klassifikasiya və kateqoriyalar, prinsiplər və ümumiləşdirmə, nəzəriyyə, model, struktur haqqında məlumatlar)

- Fənlər üzrə bilik

(fənn kateqoriyaları (tənləklərin həlli, kökaltının tapılması); texnologiya və üsullar (əbədi tənqid, tarixi sənədlərin təhlili, məsələ həlli üsulları, müxtəlif yazı janrlarının standartları)

Bilik –tapşırıqlar üçün açar sözlər:

Məlumatın nağıl edilməsi və ya müəyyənləşdirilməsi

- Tərif vermək
- Ad vermək
- Müəyyən etmək
- Yerləşdirmək
- Seçmək
- Toplamaq
- Siyahı tərtib etmək
- Sitat gətirmək

- Göstərmək
- Müvafiqini tapmaq

Qavrama

Materialı başa düşmək, mənanı dərk etmək, dəyişmək, izah etmək, sözlərini dəyişmək, təfsir, şərh etmək və ya proqnozlaşdırmaq bacarığı (nəticələri və sonrakı hərəkətləri, effektləri nəzərə almaq)

- Biliyin yeni kontekstə köçürülməsi
- İzah, təfsir, şərh (bir ildən və ya səs sistemindən digərinə dəyişmə)

- Nümunələrin gətirilməsi
- Öyrənilmiş və ya tanış olan xassələrə görə təsnifat
- Yekunlaşdırılma
- Qarşılıqlı əlaqənin yaradılması
- Müqayisə

Qavrama – tapşırıqlar üçün açar sözlər

- İzah etmək
- Təfsir etmək
- Təsvir etmək
- Çevirmək
- Müəyyən etmək
- Təyin etmək
- Dəyişmək
- Qarşılaşdırmaq
- Proqnoz etmək
- Fərqləndirmək
- Müzakirə etmək
- Nümunə göstərmək

Tətbiq etmə

Məlumatdan istifadə etmək və yeni şəraitə metod və konsepsiyaları tətbiq etmək

- Məlum olan və ya müəllim tərəfindən verilən təlimata əsasən tapşırığın icra olunması
- Müstəqil hazırlanmış təlimata əsasən tapşırığın icra olunması

Tətbiq - tapşırıqlar üçün açar sözlər

Məlumatdan istifadə və yeni şəraitə tətbiq etmək bacarığı:

- Həll etmək
- Sınaqdan keçirmək
- Hesablamaq
- Aydınlaşdırmaq
- Qabaqcadan görmək
- Göstərmək
- Tətbiq etmək
- Təsnif etmək
- Şəklini dəyişmək
- Təcrübədə istifadə etmək
- Kəşf etmək
- Nümayiş etdirmək

Təhlil

Tamın xassələri olmayan zəruri hissələrə bölünmə və bu hissələrin tama necə aid olmasının təyini

- Differensiaslaşma (tamın əsas hissələrə bölünməsi)
- Sıralanma
- Xarakterik xassələrin təyini

Təhlil –tapşırıqlar üçün açar sözlər:

**Əlaqənin seçilməsi, hissələrin təşkili, qapalı məna-
ların anlaşılması, komponentlərin ayırd edilməsi**

- Təhlil etmək
- Təşkil etmək
- Birləşdirmək
- Seçmək
- Sxematik təsvir etmək
- Müqayisə etmək
- Fərqləndirmək
- Ayırmaq
- Sıralamaq
- Əqli nəticə çıxarmaq
- İzah etmək

Sintez

Yeni idayaların yaranması üçün köhnə ideyalardan istifadə, verilmiş faktların ümumiləşdirilməsi və bir neşə sahə üzrə biliklərin əlaqələndirilməsi:

- Ayrı - ayrı hissələrdən yeni “məhsulun“ yaradılması
- Planlaşdırılma (fəaliyyət ssenarilərinin, tədqiqatların, eksperimentlərin yaradılması)
- Müəyyən meyarlar üzrə fikirlərin, hipotezlərin, alternativ həllərin generasiya edilməsi

Sintez-tapşırıqlar üçün açar sözlər

Yeni ideyalar yaratmaq üçün köhnə ideyalardan istifadə etmək

- Yaratmaq
- Hipotez irəli sürmək

- Fikri təsdiqləmək
- Hesabat hazırlamaq
- Birləşdirmək
- Müəyyən qanun və qaydalara görə yaratmaq
- Planlaşdırmaq
- Layihələşdirmək
- Yenidən nizamlamaq
- İxtira etmək
- İnteqrasiya etmək
- Hazırlamaq
- Əvəz etmək

Qiymətləndirmə

Məlumatın dəyərliliyinin və ya səmərəli istifadə imkanlarının müvafiq meyarlara və standartlara əsasən müəyyən edilməsi:

- Müəyyən meyarlara əsasən yoxlamaq
- Müəyyən meyarlara əsasən tənqid etmək
- Sıralamaq (hazırda olan xassəyə əsasən)

Qiymətləndirmə - tapşırıqlar üçün açar sözlər

İdeyaların müqayisəsi və fərqləndirilməsi, tutarlı argument əsasında seçimlər edilməsi və sübutun dəyərinin qiymətləndirilməsi

- Qiymətləndirmək
- Qərar qəbul etmək
- Vacibini müəyyən etmək
- Dəstəkləmək

- Inandırmaq
- Tövsiyyə etmək
- Tənqid etmək
- Fərqləndirmək
- Mühakimə etmək
- Əsaslandırmaq
- Nəticə çıxarmaq
- Səviyələrə görə bölmək
- Yekun nəticəyə gəlmək

IV BÖLMƏ: FƏAL TƏLİMİN QURULUŞU, XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ ÜSULLARI

FƏAL TƏLİMİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

Fəal təlim üzrə öyrədici - yeni bilik verən dərslər fəal təlimin prinsipləri əsasında qurulur. Bu dərslərdə müvəffəqiyyətlər qazanmaq üçün müəllim **“fəal təlim”**, **“motivasiya”**, **“fasilitasiya”**, **“qrup işi”** anlayışlarını və **“iş vərəqləri”**ni hazırlamağı, onların mahiyyətini mükəmməl bilməli və onları həyata keçirməyi bacarmalıdır.

Fəal təlim tədris və dərkətmə fəaliyyətinin təşkilinin və idarə edilməsinin elə usullarının məcmusudur ki, onlar üçün aşağıdakılar səciyyəvidir:

- Təlimin subyekt – subyekt xarakter daşması;
- Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi, təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
- Şagirdlərin bütün dərs prosesində fəallığı;
- Dərsin əvvəlində problemlə situasiyanın yaradılması və problemin həlli prosesi;
- Düşündürücü və istiqamətləndirici suallar vasitəsi ilə şagirdlərin yeni bilikləri müstəqil “kəşf”edilməsinə yönəldilməsi;
- Dərsin tədqiqat üsulu vasitəsi ilə keçirilməsi;
- Dərsin dialoq şəklində aparılması, əks əlaqənin yaradılması;
- Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
- Həyati məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi;

Bu yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim şagirdlərin yaddaşının yeni elmi biliklərlə zənginləşməsinə deyil, düşünmə qabiliyyətinin və müstəqil bilik əldə etmək və mənimsəmək bacarığının sistematik olaraq inkişaf etdirilməsinə əsaslanır. Bu zaman şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında elmlərin əsas qanunauyğunluqlarını aşkar etmək, parlaq, xüsusi olaraq seçilmiş, ən mənalı və ümumi dərs materialının öyrənilməsi prosesində mühüm və dərin ümumiləşdirmələrə gəlib çıxmaq bacarığı əldə edirlər.

Şagirdin mövqeyi “kəşf edən”, “tədqiqatçının” mövqeyidir. Şagirdlər təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçısı olaraq bu prosesdə tədqiqatçı kimi çıxış edirlər və bilikləri fəal axtarış və kəşflər prosesində mənimsəyirlər.

Müəllimin mövqeyi fasilitator (“bələdçi”, “aparıcı”) mövqeyidir, problemlə vəziyyətləri planlı və istiqamətlənmiş surətdə təşkil edir, şagirdlər qarşısında tədqiqat məsələlərinin meydana çıxmasına şərait yaradır və onların həllinə metodik kömək göstərir.

FƏAL TƏLİMİN MEXANİZMİ

Mexanizm – 1. Problemlə şəraitin yaradılması – Şagirdin qarşısında problemlər qoyulur və onları problemi həll etməyə yönəldilməsi nəticəsində idrak fəallığı yaranır.

Mexanizm – 2. Şagird - tədqiqatçı, müəllim - bələdçi – Fəal təlim zamanı şagird subyekt mövqeyini tutmalıdır. Şagird tədqiqatçı, müəllim isə bələdçi rolunu həyata keçirməlidir. Şagirdlər bilikləri müstəqil şəkildə tədqiqat zamanı əldə etməlidir.

Mexanizm – 3. Dialoqun və əməkdaşlığın zəruriliyi
Fəal təlim dialoqi şəkildə, əməkdaşlıq şəraitində keçirilir.

Mexanizm – 4. Psixoloji dəstək: hörmət və etibar – Şagirdlərin idrak fəallıqlarını saxlamağın mühüm vasitəsi onların psixoloji dəstəklənməsidir. Müəllimin xeyirxah münasibəti, şagirdə hörmət və etibarını, onların bacarığına inamıdır.

Fəal və ənənəvi dərslərin quruluşunun müqayisəsi

FƏAL DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ	ƏNƏNƏVİ DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ
1. <i>Motivasiya</i> (Problemin qoyulması, fərziyyələrin irəli sürülməsi)	1. Ev tapşırığının yoxlanılması
2. <i>Tədqiqatın aparılması</i> (fərziyyələri yoxlamaq üçün tapşırıqları həll etmə prosesində məlumatların, faktların axtarılması və toplanılması)	2. Öyrənilən mövzuların sorğusu (frontal və fərdi sorğu)
3. <i>Məlumat mübadiləsi</i> (əldə edilmiş məlumatların təqdim olunması)	3. Yeni mövzuya dair mühazirə (yeni mövzunun izahı)
4. <i>Məlumatın müzakirəsi və təşkili</i> (məlumatın müzakirəsi, təsnifi, əlaqələndirilməsi)	4. Aydın olmayan məsələlərin açıqlanması və dəqiqləşdirilməsi
5. <i>Nəticələrin çıxarılması</i> (nəticələrin fərziyyələrlə müqayisəsi və onların təsdiq olunub – olunmaması haqqında nəticənin çıxarılması)	5. Yeni dərslərin möhkəmləndirilməsi üçün sual və tapşırıqlar
6. <i>Produktiv</i> (yaradıcı) tətbiq etmə	6. Reprodaktiv (təkraredici) tətbiq etmə
7. <i>Qiymətləndirmə və Refleksiya</i> (hər mərhələdə aparıla bilər)	7. Qiymətləndirmə (əsasən axırda və müəllim tərəfindən aparılır)

Fəal dərsin işlənilib hazırlanması

1. Dərsin məqsədlərini müəyyən etmək;
 2. Dərsin növünü (induktiv və ya deduktiv tədqiqat) müəyyən etmək;
 3. Dərsin motivasiyasını işləyib hazırlamaq;
 4. Tədqiqat suallarını qıscaca ifadə etmək;
 5. Tədqiqat aparma mərhələsini planlaşdırmaq və bunun üçün aşağıdakıları müəyyən etmək:
 - ✓ Tədqiqat üçün tapşırıqları və üsulları;
 - ✓ İş formaları;
 - ✓ Məlumat mənbələrini;
 - ✓ Tədqiqatın aparılması üçün planı;
 - ✓ İş vərəqlərini;
 6. Fasilitasiya üçün suallar hazırlamaq;
 7. İnformasiyanın təşkilinin mümkün üsullarını müəyyən etmək;
 8. İdeyaları və çıxarılmalı olan nəticələri qıscaca ifadə etmək;
 9. Dərsin hər mərhələsinə sərf olunan vaxtı müəyyən etmək;
 10. Qiymətləndirmənin metod və üsullarını müəyyən etmək;
 11. Dərs üçün lazım olan ləvazimat və təchizatı müəyyən etmək;
 12. İşin gedişinin (müəllim və şagirdin fəaliyyətinin) səmərəli təşkilinin yollarını müəyyən etmək;
- Dərsin quruluşu planlaşdırılarkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:**
- a) Müxtəlif təlim fəaliyyətlərinin (dinləmə, müşahidə, nəqlətmə, oxu, yazı, misal həlli, suallara cavab və s.) orta

davamətmə müddəti 10 dəqiqədən çox olmamalıdır;

b) İstifadə edilən metodların (söz metodu, əyani metodlar, praktik metodlar, müstəqil iş və s.) sayı 3-dən az olmamalıdır;

c) Gərginliyi aradan qaldırmaq üçün emosional pauzaların (tapmaca, yanılmac, məzəli əhvalat, atalar sözü, müxtəlif misallar, musiqi və s.) sayı 2-3 dəfə olmalıdır;

d) I sinifdə təlimin texniki vasitələrindən istifadə edərkən diafilmlər 7-15 dəqiqə, kinofilmlər 15-20 dəqiqə, televiziya verilişi 15 dəqiqədən çox olmamalıdır;

e) Şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır;

f) I sinifdə yazı, dərslərin əvvəlində 3dəqiqə, dərslərin ortasında 2 dəqiqə, bütün dərslərin müddətində 7-10 dəqiqə olmalıdır;

g) I sinif şagirdlərinə (II yarımildən başlayaraq) ev tapşırıqları əlverişli həcmdə verilməlidir, şagird onları 1 saata yerinə yetirə bilsin.

Dərslərin prosesində müəllim aşağıdakıları nəzərə almalıdır:

a) Şagirdlərlə ünsiyyətdə dərslərin mərhələlərindən, vəziyyətindən asılı olaraq müxtəlif formalardan istifadə etməlidir;

b) Həm verbal (toxunma, başını sığallama, və s.), həm də ünsiyyətdən istifadə etməlidir;

c) Təlimi subyekt-subyekt münasibətləri formasında qurmalıdır. Şagird müəllimin təlim fəaliyyətinin obyektidir, dərslərdə yaradılan təlim şəraitindən istifadə edərək öz inkişaf səviyyəsini yüksəldən subyektidir.

FƏAL DƏRSİN PLANLAŞDIRILMASI BACARIĞI. PLANLAŞDIRMADA YENİLİKLƏR.

Fəal dərslərin səmərəliliyini artırmaq üçün ən mühüm şərtlərdən biri dərslərin planlaşdırılmasıdır. Fəal dərslərin yaradıcı xarakterinə baxmayaraq, onun uğuru dərslərin bütün mərhələlərinin öncədən “ölçülüb - biçilmə”sindən asılıdır. Dərslə hazırlıq üçün yetərinçə səy və vaxt sərf etmiş müəllim dərsləni keçirilməsi zamanı bir qədər az əziyyət çəkəcəkdir.

Planlaşdırma təlimin məqsədlərinin müəyyənləşməsindən başlanır. Dərslərin səmərəliliyini təmin edən ən başlıca və mühüm amil təlim məqsədlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsidir. Təlim məqsədlərinin bir neçə təsnifatı mövcuddur. Ən tanınmış təsnifatlar aşağıdakılardır:

1. Müəllimin fəaliyyətinin xarakteri üzrə: öyrədici, inkişafedici, tərbiyəedici

2. İdrak sahəsində əldə olunan nəticələrin səviyyəsi üzrə;

3. İdrak prosesinin səviyyəsi üzrə hafizənin və təfəkkürün müxtəlif növləri; (məntiqi, tənqidi, yaradıcı)

Azərbaycanda müəllimlər əsasən birinci təsnifat ilə tanışdırlar. Təcrübə göstərir ki, müəllimlər çox zaman təlimin məqsədlərinin müəyyən edilməsinə əhəmiyyət vermirlər və ya onu etməyi bacarmırlar. Tez-tez gələn səhvlərdən biri təlimin məqsədi kimi yalnız öyrədici məqsədləri müəyyən etməkdir. İnkişafedici və tərbiyəedici məqsədlər isə kölgədə qalır və müəllim fəaliyyətini istiqamətləndirmir. Təlim məqsədlərini müəyyən edərkən müəllim aşağıdakı amilləri nəzərdə tutmalıdır:

- tədris materialının xüsusiyyətini;
- bu dərslin keçirilən mövzu üzrə dərslə silsiləsində tutduğu yeri və sinfin hazırlıq səviyyəsini.

Planlaşdırma zamanı müəllim 4 əsas suala cavab verməlidir:

- Nə öyrədilməli?
- Necə öyrədilməli?
- Hansı şəraitdə?
- Nəticələri necə qiymətləndirmək olar?

Ənənəvi olaraq bu suallara cavab kimi təlim-tərbiyə prosesinin strukturu şərti olaraq aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarət sistem kimi təsvir edilir:

1. Tədris plan və proqramları və ya təlimin məzmunu (nə öyrədilməli?);

2. Təlim metodları (Necə öyrədilməli?);

3. Təlim-tərbiyə prosesinin təşkili (Hansı şəraitdə?);

4. Şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi (nəticələri necə qiymətləndirmək olar?).

Lakin ənənəvi təlim modelində və real təlim prosesində bu komponentlərin hər birinin əhəmiyyəti və xüsusi çəkisi arasında ciddi uyğunsuzluq vardır. Xüsusilə, bu sistemin **təlim-tərbiyə prosesinin təşkili** kimi mühüm tərkib hissəsinə adətən az əhəmiyyət verilir, çünki təlimin təşkilinin ancaq formal cəhətləri nəzərə alınır. Müşahidəmiz göstərir ki, müəllim işində də şagirdə çatdırılmalı dərslərin məzmunu (yəni hansı bilik öyrənilməlidir?) üstün tutulur. Lakin bununla müəllim təlim-tərbiyə prosesinin əsas tərkib hissəsinin yalnız birini nəzərdə tutur və təlim prosesində əhəmiyyət daşıyan digər amilləri (necə, hansı şəraitdə) nəzərdən qaçırır.

Bu nöqsanları aradan qaldırmaq məqsədilə xüsusi təlim modeli müəyyənləşdirilmişdir. Təlim modelinin 4 əsas komponenti var:

1. Təlimin məzmunu
2. Təlimin metodları
3. Öyrədici mühit
4. Qiymətləndirmə

Hər bir sistemin müvəffəqiyyətlə işləməsi üçün onun bütün tərkib hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsi təmin edilməlidir. Məsələn, təlimin məzmunundan asılı olaraq təlim metodları, öyrədici mühit və qiymətləndirmə üsulları da müvafiq olaraq seçilməlidir. Təlim sisteminin komponentləri arasında əlaqə yaradan ünsürlər təlim prosesinin iki əsas istiqamətini (məqsədini) göstərir:

1. Şagirdlərin idrak prosesinin (təfəkkür, hafizə, diqqət, təxəyyül proseslərinin və bununla əlaqədar əsas bilik, bacarıq və vərdislərinin) inkişafı;

2. Şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafı (şagirdin sosial-psixoloji, emosional-iradi) inkişafı.

Bu iki amil təlim-tərbiyə prosesinin uğurunun əsas meyarı olmalı və həmin prosesin qurulmasının istiqamətini müəyyən etməlidir. Bu nöqteyi-nəzərdən hər bir komponent bu iki istiqamətə yönəlməlidir və onların arasında əks əlaqə və uyğunluq yaradılmalıdır.

Bununla təşkil olunan təlim modeli müəllimə tədris prosesini qurmaq üçün əsas örnəklər verir:

1. Müəllim dərsi planlaşdıraraq nəzərdə tutmalıdır ki, məqsədlərin planlaşdırma mərhələsində təlim prosesinin 4 əsas komponenti nəzərə alınmalıdır.

2. Təlim modelinin hər bir tərkib hissəsi təlimin 3 əsas

məqsədinin - öyrədici, inkişafedici və tərbiyəedici həyata keçirilməsinə xidmət etməlidir.

3. Göstərilən sxemin əsasında müəllim təlim məqsədlərini qoyarkən şagirdlərin idrak proseslərinin və şəxsi xüsusiyyətlərin inkişafına seçilən tədrisin məzmununun, təlim metodlarının, öyrədici mühitin və qiymətləndirmənin meyar və üsullarının necə təsir göstərəcəyini nəzərə almalıdır.

Bütün bunları nəzərə alan müəllim təlim - tərbiyə prosesinin səmərəsini təmin etməsində uğur qazanacaq.

Dərsin məqsədlərini müəyyənləşdirəndən sonra artıq fəal təlimin quruluşuna əsasən dərsi mərhələlər üzrə planlaşdırır. Buna dair növbəti **“Fəal (interaktiv) dərsin mərhələlərinin həyata keçirilməsi qaydaları və yolları”** mövzusunda dəqiq göstərişlər tapa bilərsiniz.

Fəal dərsin planlaşdırılmasında məzmun xəttinin, standart və alt standartların seçilməsi da vacibdir.

Məzmun xətləri ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılması üçün müəyyən olunan fənn kurikulumunun zəruri hissəsi olub, şagirdlərin əldə edəcəyi bilik və bacarıqları daha aydın təsvir etmək və onu sistemləşdirmək məqsədi daşıyır.

Nümunə üçün göstərək: Ana dili təliminin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq, məzmun xətləri təhsilin bütün pillələri üzrə aşağıdakı kimi təyin edilmişdir:

- Dinləyib – anlama və danışma
- Oxu
- Yazı
- Dil qaydaları

Hər məzmun xəttinin standartı və alt standartları möv-

cuddur ki, yuxarı siniflərə keçdikcə alt standartlar dəyişir və mürəkkəbləşir. Standartların seçilməsi dərsin məqsədindən asılıdır. Müəllim məqsədi aydınlaşdırdıqdan sonra kurikulumdan standart və ya alt standart seçir. Müəllim “Dil qaydaları” məzmun xəttinin standartlarına nəzər salır və mövzu üzrə şagird nəyi nümayiş etdirməli olduğu standartı və alt standartı müəyyənləşdirir.

DƏRSİN TIPLƏRİ

Dərsi planlaşdırarkən müəllim dərsin hansı növünə malik olduğunu da müəyyənləşdirir. Fəal (interaktiv) dərsin 2 əsas növü var: induktiv və deduktiv tədqiqat. Məlum olduğu kimi, induktiv tədqiqat xüsusi biliklərdən ümumi biliklərə doğru irəliləyir, deduktiv tədqiqat isə əksinə. Dərsin induktiv və ya deduktiv növünün seçilməsi dərsin məqsədindən asılıdır.

İnduktiv tədqiqatın gedişi	Deduktiv tədqiqatın gedişi
1.Motivasiya. Sualın verilməsi. Yeni problemin qoyulması. Fərziyələrin irəli sürülməsi	1. Motivasiya. Keçmiş dərstdə kəşf olunmuş ümumiləşdirilmiş biliyin yada salınması və ya yeni biliyin (ümumiləşdirmənin) təqdim olunması. Bu bilikləri yeni faktlarla təsdiq etmək üçün tədqiqat suallarının qoyulması və fərziyələrin irəli sürülməsi.
2.Tədqiqat. Yeni məlumatların təqdim olunması, qoyulan suala cavabın tapılması və fərziyələrin yoxlanılması üçün tədqiqat zamanı faktların axtarılması	2.Tədqiqat. Yeni məlumatların təqdim olunması və ümumi ideyanı (fərziyyəni) təsdiq etmək üçün yeni faktların axtarılması

3. Məlumat mübadiləsi. Tapılan faktların təqdimatı.	3. Məlumat mübadiləsi. Tapılan faktların təqdimatı
4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili. Məlumatın müəyyən xüsusiyyətinə görə təsnifatı və ya başqa yolla təşkili	4. Məlumatın müzakirəsi və təşkili. Məlumatın müəyyən xüsusiyyətinə görə təsnifatı və ya başqa yolla təşkili

İnduktiv tədqiqat daha çox yeni mövzunun keçirilməsi zamanı istifadə olunur;

Deduktiv tədqiqat daha çox mövzunun möhkəmləndirilməsi və dərinləşdirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur.

Fəal dərslərin induktiv və deduktiv tədqiqat növləri adətən ardıcıl şəkildə, bir-birindən sonra keçirilir: induktiv tədqiqat deduktiv tədqiqata keçə bilər və əksinə.

Dərslərin növündən asılı olaraq onların quruluşu da bir qədər fərqlənəcək.

FƏAL TƏLİMİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

- Təfəkkürə əsaslanır.
- Dərs dialoq şəklində aparılır.
- Şagirdlər bütün dərs zamanı fəallıq göstərir.
- Dərslərin əvvəlində problem situasiya yaradılır.
- Müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq və əks əlaqə yaradılır.
- Qrup işindən geniş istifadə olunur, şagirdlər birgə fəaliyyət göstərir.
- İş vəzifələrindən istifadə olunur.
- Müxtəlif bilik mənbələrindən istifadə olunur.
- Biliklər yaradıcı şəkildə tətbiq olunur və s.

Müasir Təlim Texnologiyaları

№	Fəal dərslin xüsusiyyətləri	1 Heç vaxt	2 Hərdən bir	3 Çox zaman
1	Dərslə başlayarkən müəllim problemi qoyub şagirdləri problemin həllinə yönəldir.			
2	Təlim dialoji şəkildə aparılır, müəllim və şagirdlər fikir mübadiləsi aparır, müəllim şagirdlərlə daimi əks əlaqə yaradır.			
3	Müəllim və şagirdlər qoyulmuş təlim problemini birgə, qarşılıqlı fəaliyyət əsasında həll etməyə çalışır, əməkdaşlıq edir.			
4	Dərs kiçik tədqiqata bənzəyir, şagirdlər bilikləri müstəqil əldə edir, müəllim isə şagirdləri lazımı istiqamətə yönəldir.			
5	Biliklərin müstəqil kəşfi və mənimsənilməsi üçün müəllim lazımı şərait yaradır: fikri təhrik edir, məlumatla təmin edir və psixoloji dəstək verir.			
6	Bütün dərs ərzində şagirdlərin fəal dərketmə mövqeyinin saxlanılması üçün müəllim təfəkkürünün formalaşmasına əsaslanır.			
7	Suallar və tapşırıqlar müxtəlif təfəkkür növlərinə (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) aid olur.			
8	Həyati məqsədlərə nail olmaq üçün müəllim biliklərin praktik və yaradıcı tətbiqi üçün tapşırıqlar verir.			

FƏAL TƏLİMİN ÜSUL VƏ TEXNİKALARI

Qeyd etdiyimiz kimi, fəal təlimi həyata keçirən çoxlu sayda müxtəlif üsullar vardır. Hər bir üsulun öz texnikası mövcuddur. Dərsin səmərəsini artırmaq üçün bu üsullardan düzgün istifadə etmək çox vacibdir. Odur ki, biz lazım olan üsul və texnikaların bəzilərinin izahını veririk.

№	ÜSUL	TEXNİKALAR
1	Beyin həmləsi	Beyin həmləsi və ya “Əqli hücum” (Brainstorming) BİBÖ (KWL) Auksion (Auction) Klaster (Cluster) Suallar (Questioning) Sinektika
2	Müzakirələr	Diskussiya (Discussion) Çarpaz müzakirə (Debate) Müzakirə xəritələri (Discussion map) Klassik dialoq Açıq iclas (Forums) Dairəvi müzakirə
3	Rollu oyunlar	Rollu oyun (Role play) Modelləşdirmə (Simulation) İşgüzar oyunlar (Business play) Səhnələşdirmə (Dramatize)
4	Prezentasiyalar	Təqdimatlar (Demonstration) Ekspert qrupu (panels) Esse (Esse)
5	Tədqiqatın aparılması	Problemin həlli (Problem solving) Kublaşdırma (The cube) Konkret hadisənin tədqiqi (Case study) Venn diaqramı (Venn diagram) Layihələrin hazırlanması (Projects) Sosioloji sorğu (sorğu vərəqləri) Müsahibə (Interview) Refleksiya (reflection) “İdeyalar xalısı”
6	Məntiqi təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş metodlar	“Alqoritmın çıxarılması – analizdən sintezə” “Ən mühümü” “Tapşırıqlar qrupu üçün süjet əsasının yaradılması” Qaydalara əsaslanan oyunlar: oyun-tapmaca, oyun-yarış. Alqoritm üzrə təsvir (zəncirlər)

7	Tənqidi təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş metodlar	Meyar üzrə qiymətləndirmə Ambivalent qiymətləndirmə Cisim və ya hadisəyə müxtəlif nöqtəyindən baxılması (Viewpoint)
8	Yaradıcılığa yönəldilmiş metodlar	Yaradıcı əsərlərin yaradılması Əşyaların qeyri-adi istifadəsi Proqnozlaşdırma (prognosis) Atalar sözləri üzrə iş Fantaziyanın binomu Fokal obyektlərin metodu Morfoloji qutu (morfoloji analiz, təkmilləşdirmə) Sinektika
9	Təşkilati metodlar	Ziqzaq və ya mozaika (Jigsaw Puzzle) Karusel (Carousel) “say” “ad günləri sırası üzrə say” “ümumi xüsusiyyət” “püşkatma” “mozaika” Sosiometrik üsul “mahnı axtarışında”
10	Fəallaşdırma	Müsbət iş iqliminin yaranmasına imkan yaradan oyunlar (Climate setters) Buz əridən oyunlar (ice breakers) Fəallaşdırma oyunları (Energizers)

Beyin həmləsi

1953-cü ildə Amerika psixoloqu A.Osborn tərəfindən ideyaların yaradılması (cəmlənməsi, yığılması) və məsələlər həlli vasitəsi kimi təklif edilmişdir. Bu metodun məqsədi problemin həlli yollarının araşdırılmasını öyrənmək, şagirdlərin sərbəstliyini, fikir azadlığını müstəqil düşüncəsini inkişaf etdirməkdir. Uşağın fərziyyələri tənqid edilmədən qəbul olunur. Bu texnika üçün 5-10 dəqiqə vaxt ayrılır və bütün qrupda birlikdə iş gedir. Bu metoddan

məşğələlərin əsasən motivasiya və ümumiləşdirmə mərhələsində istifadə olunur.

BİBÖ

Biz artıq nəyi bilirik, nəyi öyrənməliyik. Burada məqsəd uşaqların mövzu barəsindəki əvvəlki təcrübəsini nəzərdən keçirmək və yeni biliklər verməklə, uşağın düşüncəsini optimallaşdırmaqdır. Bu texnikadan motivasiya və yekunlaşdırma mərhələsində istifadə oluna bilər. Vaxt maksimum 10-15 dəqiqə, iş forması böyük və kiçik qruplara və yaxud cütlərlə aparılır. Həm yeni bilik öyrədən, həm də ümumiləşdirici məşğələdə istifadə oluna bilər.

Bilirəm	İstəyirəm bilim	Öyrəndim

Klaster və ya şaxələndirmə

Texnikanın öyrədilməsində məqsəd uşaqları mövzu haqqında açıq və sərbəst düşünməyə sövq etmək və onların lüğət ehtiyatını zənginləşdirməkdir. Müəllim mövzunu müəyyənləşdirir və lövhədə “hörümçək toru”na oxşar qrafik çəkir. Mərkəzi sözdən başlayaraq hər uşağın fərziyyəsi qeyd edilir. Vaxt bitənə qədər mümkün qədər çox fikir söylənməlidir. Bu metod fərdi, cütlərlə, kiçik və böyük qruplara ayrılabilir. Vaxt 5-7 dəqiqə olmalıdır, mövzu uşaqlara tanış olmalıdır. Çünki uşaqların cisim və ya hadisə haqqında məlumatlılığı vacibdir. Bu metoddan

həm mövzunun motivasiya mərhələsində uşaqların bu haqda nə bildiklərini aydınlaşdırmaq, həm də məşğələnin sonunda – onların təzə nə öyrəndiklərini aşkara çıxarmaq məqsədi ilə istifadə edilə bilər.

Suallar

Dəqiq sualı vermək və alınan məlumatları tutuşdurmaq bacarıqları məntiqi və tənqidi təfəkkürü formalaşdırır. Uşaqlarda idrak fəallığının artırılması və həmçinin təfəkkürün inkişafında, biliyin əldə edilməsində və xüsusən, tədqiqatın aparılmasında sualların böyük əhəmiyyəti vardır. Uşaqlara qapalı və açıq suallar verilməlidir. Yeri gəldikdə “açar” sözlərin köməyi ilə də suallar verilməlidir. Uşaqlara “aşağı”, “orta”, “yüksək” səviyyəli suallar vermək olar.

Anlayışın çıxarılması

Oyun və ya tapmaca formasında keçirildikdə uşaqlarda həmişə yüksək fəallıq yaradır. Onların həm məntiqi, həm də tənqidi təfəkkürünü fəallaşdırır. Yeni anlayışlar müstəqil olaraq çıxarılır. Məs: müəllim lövhəyə bir rəngli dairə asır. Dairənin ortasında sual işarəsi yazılmışdır. Onun digər üzündə şəkil var. uşaqlar bu şəkilin nə olduğunu tapmalıdır. Uşaqlara kömək məqsədilə müəllim gizlənmiş anlayışın altında həmin şəklə aid bir neçə söz yazır və uşaqlara oxuyur. Sonra uşaqların cavabları, “fərziyyələri” dinlənir. Düzgün cavab alınana kimi yeni xüsusiyyətlər və misallar göstərilir. Bu texnikanın təşkilinə təxminən 8-10 dəqiqə vaxt verilir. Məşğələ

böyük qrupla aparılır. Anlayışın çıxarılması metodundan dərsin motivasiya mərhələsində istifadə edilir.

Müzakirə

Metoddan savad təlimi dövründə diskussiya texnikasından daha çox istifadə olunur. Diskussiya – uşaqlar müzakirə olunan mövzuya dair öz fikirlərini başqalarına çatdırır, onları təsdiq etməyə çalışır, faktları təhlil edir, problemin həlli yollarını təklif edir. Qrup şəklində müzakirə zamanı bir-birini dinləməyi ardıcılıqla danışmağı, başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmağı, reqlamentə riayət etməyi öyrənirlər. Dərsin gedişi zamanı uşaqları yarımdairəvi və ya dairəvi şəkildə oturtmaq lazımdır. Uşaqlara qapalı suallar (cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan suallar) əvəzinə açıq suallar verilməlidir. Məsələn: “Nə üçün siz belə düşünürsünüz?”, “Nə baş verdi?”, “Nə üçün bu baş verdi?”, “Sizcə bu başqa cür baş verə bilərdimi?”, “Siz bu vəziyyətdə nə edirdiniz?” “Bu düz idimi?”, “Nə üçün?” və s.

Diskussiyalar həm böyük qrupla, həm də kiçik qrupla aparıla bilər. Bütün uşaqların müzakirədə iştirak etmələri təmin edilməlidir. Utancaq uşaqları müzakirələrdə iştirak etməyə ruhlandırmaq lazımdır. Uşaqların cavablarındakı düzgünlük xüsusi vurğulanmalıdır. Mütəlak müəllimlər müzakirə üçün əvvəlcədən suallar hazırlamalıdır.

Rollu oyunlar

Bu üsuldən savad təliminin 3-cü dövründə (mövzuya uyğun gəldikdə) “Modelləşdirmə” və “Sərhədləşdirmə”

texnikasından istifadə etmək olar.

İmkan olan hallarda oxu materialları (nağıl, təmsil, maraqlı süjetə malik şeir) səhnələşdirilir. Bəzən keçilən mövzu ilə əlaqədar adi həyati hadisəni də səhnələşdirmək mümkün olur. Oyun prosesində şagirdlər rola girir, mövcud vəziyyəti başqasının gözü ilə görürlər. Dərsə belə oyun elementlərinin gətirilməsi onun maraqlılığını, şagirdlərin yaradıcı fəaliyyət göstərməsi imkanlarını genişləndirir.

İşgüzar səs-küy

Təhsilin demokratikləşdirilməsi, şagirdin təlim prosesinin bərabərhüquqlu subyekt olması dərsdə işgüzar səs-küyün yaranmasına rəvac verir. Müəllimin və ya şagirdlərin maraqlı fikirləri, sualları ətrafında müxtəlif mülahizələr və təkliflər yaranır, mətnin üzərində iş apararkən, dil materiallarını təhlil edərkən, eləcə də digər hallarda mübahisələr meydana çıxır. Şagirdlər yaranmış problemə münasibətlərini bildirirlər. Qruplar üzrə iş prosesində bunun üçün daha əlverişli şərait əmələ gəlir. İrəli sürülmüş fikirlə əlaqədar yaranmış işgüzar səs-küy əvvəl qrup daxilində baş verir, sonra sinif səviyyəsində genişlənir. Belə bir vəziyyət bütün sinfi maraqlandırır, fəallaşdırır.

Beyin fırtınası

Bu metoddan dərslərdə problem situasiya, fikir müxtəlifliyi yarandıqda istifadə olunur. Belə şəraitdə şagird bir anlıq düşünməli olur, yoldaşlarının dedikləri ilə

razılaşmadıqda öz mövqeyini bildirir.

Bu mövqe onun əvvəllər əldə etdikləri biliklər əsasında yaranır, düşüncə tərzini kimi formalaşır, yeri gəldikdə anı halda sığrayışla özünü büruzə verir.

Tədqiqatın aparılması

Problemin həlli texnikasından istifadə etdikdə idrak fəallığı yaratmaqla problemi yaradan ziddiyyətləri aşkar edib, onun həllinin səmərəli yolunu tapmaq lazımdır. Bu üsuldən istifadə edərkən bütün qrupu tədqiqata cəlb etmək lazımdır. Bu metoddan istifadə uşaqların şəxsiyyətini, onların intellektual, emosional və idrakı xüsusiyyətlərini inkişaf etdirir. Bu texnikaya təxminən 20-25 dəqiqə vaxt verilir.

Kublaşdırma

1980-ci ildə E. Kovan və C.Kovan tərəfindən təklif edilmişdir. Bu metod mövzunun hərtərəfli öyrənilməsi məqsədilə uşaqları onu təsvir və müqayisəyə, əlaqələndirməyə, təhlilə, tətbiq və mübahisəyə istiqamətləndirir. Məntiqi və tənqidi təfəkkürü inkişaf etdirir. Cisim və ya hadisəyə hərtərəfli baxışı formalaşdırır. Təhlil prosesini inkişaf etdirir və əməkdaşlıq vərdişini formalaşdırır. Məşğələ zamanı 6 üzvlü kub düzəldilir. Tili 15-20 sm olan kartondan hazırlanır. Kubun hər üzünə aşağıdakı söz və ifadələrdən biri yazılır. Məsələn: təsvir et, Müqayisə et, Əlaqələndir, Təhlil et, Tənqid et, Münasibət bildir. Hər hansı əşya hadisə uşaqlara təqdim olunur. Müəllim

kublaşdırma prosesinə uyğun istiqamət verir:

1. Təsvir edin: - Əşyaya diqqətlə baxın, onun forması, ölçüsü, rəngi haqqında bildiklərinizi deyın.

2. Müqayisə edin: - O nəyə oxşayır? Oxşar və fərqli cəhətləri nədir?

3. Əlaqələndirin: - O sizi nə barədə düşünməyə vadar edir? Nəyi xatıladır?

4. Təhlil edin: - O necə yaranıb? Onu nədən və necə düzəldiblər?

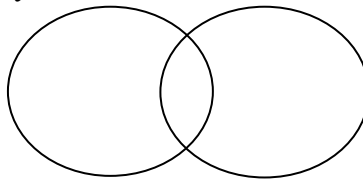
5. Tətbiq edin: - ondan necə istifadə etmək olar?

6. Münasibət bildirin: - Lehinə və əleyhinə mübahisə edin: O yaxşıdır? Yoxsa pisdır? Niyə?

Məlumat verdikdən sonra “Kub” atılır, hər dəfə hansı tərəfi yuxarı dayanarsa, söhbət onun ətrafında gedir. Ola bilər ki, uşaqlar kiçik qruplara ayrılınsın və hər qrup kubun bir üzünü haqqında fikrini söyləsin bu texnikanı fərdi olaraq 6 uşaqla təşkil etmək mümkündür.

Venn diaqramı

Cisim və hadisələri müqayisə etmək və onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirməkdir. Məşğələ zamanı bu metoddan motivasiyada, tədqiqat mərhələsində, nəticənin çıxarılmasında və tətbiq etmədə istifadə edilir. Bu metoda məşğələdən asılı olaraq maksimum 10-15 dəqiqə vaxt ayrılır.

Auksion

Məqsəd: cisim və hadisələrin xüsusiyyətlərini öyrənmək.

Təhlil prosesini inkişaf etdirmək.

Dinləmə mədəniyyətini inkişaf etdirmək.

Bu metoddan həm induktiv, həm də deduktiv dərslərdə istifadə edilir. Dərsin motivasiya və nəticələrin çıxarılması mərhələsində aparılır. İş forması, böyük qrupda iş, vaxt 7-8 dəqiqə, resurslar; - əşyanın özü, şəkil və s.

Metodun öyrədilməsi qaydası: Müəllim öyrənilən cisim və ya hadisəni müəyyən edir və uşaqları auksionun keçirilmə qaydaları haqqında təlimatlandırır. Bundan sonra uşaqlar növbə ilə cisim və hadisə haqqında fikir söyləyir. Hər bir fikirdən sonra müəllim sayır “Bir, iki.....”. Bu zaman başqa uşaq öz fikrini söyləyə bilər. Beləliklə, sonuncu fikir söyləyən uşaq qalib sayılır. Məşğələ zamanı uşaqlar bir-birini dinləməlidirlər ki, fikirlər təkrarlanmasın.

Məntiqi təfəkkür

Məntiqi təfəkkür texnikalar qrupuna aid olan “Alqoritmin çıxarılması”, yəni “analizdən sintezə” üsulu əşyanın fiziki xüsusiyyətlərini bildiren kateqoriyaların çıxarılmasıdır. Məsələn:

ƏŞYA	XÜSUSİYYƏTLƏR			
Adı	forma	rəng	ölçü	faktura
top	dairəvi	qırmızı	kiçik	rezin
lampa	dairəvi	ağ	kiçik	şüşə
Q hərfi	oval	qara	kiçik	karton

Esse

Bu əsasən, dərsin yekununda aparılır. Esse hər hansı problem haqqında şagirdlərin müstəqil düşüncələrini əks etdirən yazılı işdir. Essenin həcmi bir səhifədən çox olmamalıdır. Şagirdlər esseni aşağıdakı plana əsasən yazmalıdır.

Problem üzrə öz fikirlərinin izahı;

Arqumentlər, faktlar və mənbələrdəki məlumatlarla fikrin əsaslandırılması;

Ümumiləşdirilmiş nəticələr;

Bu metoddan savad təlimindən sonrakı dövrdə istifadə etmək olar.

Debat

Debatlar çoxtərəfli diskussiyalardır. Bu diskussiyalarda qarşı tərəflər bir-birini deyil, üçüncü tərəfi inandırmağa çalışır. Problem kimi qoyulan ana dili dərslərində belə diskussiyalardan istifadə etmək onun səmərəliliyini artırır. İstər oxu mətni, istərsə də qrammatik materiallar üzrə fəal dərslər nümunələri hazırlamaq mümkün olur.

Söz assosiasiyası

Söz assosiasiyası söz oyunudur. Şagirdlərin təlim fəallığını artırmaq üçün istifadə olunan təlim metodudur.

Söz assosiasiyası metodundan istifadə etmək üçün zəruri tələbləri müəyyən etmək lazımdır (Bu tələblər qayda şəklində əvvəlcədən ola da bilər). Təlim prosesində isə həmin tələblərə əməl olunmalıdır. Məsələn, əlifba təlimi dövründə

dərslük üzrə sözün axırıncı hecasına başqa heca qoşmaqla yeni söz düzəltmək və onu oxumaq, sonra müstəqil söz zənciri düzəltmək. Yaxud sözün son hecası ilə başlayan sözlər tapıb ardıcılıqla yazmaq və söz zənciri düzəltmək. Məsələn: alma-mala-lələ-ləkə-kətə-təzə-zəmi-minik.

Karusel

•Qısa vaxt ərzində interaktiv şəkildə mövzunu əhatəli keçməyə imkan verir. Hər bir şagird bütün məsələlərin həllində iştirak edir;

- Məntiqi, tənqidi və müstəqil düşünməni inkişaf etdirir;
- Fərdi və qrup məsuliyyətini inkişaf etdirir;
- Ünsiyyət və qrupdaxili qarşılıqlı əlaqə hissələrini inkişaf etdirir.

Metodun keçirilmə qaydası:

1.Müəllim öyrənməli mövzuya dair 4 və ya 5 açıq sual və ya tapşırıq seçir.

2.Sinfi 4 və ya 5 qrupa bölür və hər qrupa 1 suala aid cavab yazmağa tapşırıq verir. Vaxt müəyyən olur (təxminən 5 dəqiqə).

3.Vaxt qutardıqdan sonra hər qrup öz yazdıqları iş və-rəqini yanındakı, (saat əqrəbi istiqamətində) qrupa ötürür. Hər qrup bu iş və-rəqlərində olan yazıları nəzərdən keçirir və öz əlavələrini edir.

4. Bu proses o vaxta qədər təkrarlanır ki, bütün qruplar bu iş və-rəqlərini nəzərdən keçirib əlavələr edir.

5.Sonda iş və-rəqi ilkin qrupa qaytarılır, təqdimatlar və onların müzakirəsi başlanır.

6.Şagirdlər ümumiləşdirmələr aparır.

Sinetika

“**Sinetika**” yunan dilindən müxtəlif elementlərin birləşməsi (cəmləşməsi) deməkdir. Sinetika klassik əqli hücumun, yeni nizamlanmış kollektiv müzakirənin nəticəsində nəticələrin alınma texnikasının şəkli dəyişmiş variantıdır. Sinetikanın texnologiyası 1961-ci ildə Vilyam Qordon tərəfindən təqdim edilmişdir. Sinetika kollektiv yaradıcılığın təşkilatı üsullarından biridir. Sinetika peşəkarlar qrupu tərəfindən problemin həlli üçün və həmişinin ekspertiza zamanı xüsusi prinsiplə qurulmuş əqli hücumu prosesində bütün ideyaların məntiqi yekuna çatdırılması prosesidir. Sinetika prosesi özündən aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- Məlumun namələməyə çevrilməsi;
- Namələmənin məluməyə çevrilməsi;

Məlumun namələməyə çevrilməsi problemi yeni nöqtəyi-nəzərdən yeni formada baxmağa imkan yaradır.

Müəllif məlumun namələməyə çevrilməsinin operativ və qeyri-operativ mexanizmlərini müəyyənləşdirir:

- Qeyri-operativ mexanizmlərə intuisiya, oyun, məsələyə aidiyyəti olmayanın ifadəsi kimi abstraksiyalar daxildir. Bütün bu mexanizmləri öyrətmək mümkün deyil, çünki onlar konkret deyil.

- Operativ mexanizmlərə düzgün (bilavasitə), şəxsi, simvolik və fantastik analogiyalar hər bir insanın dərk etməsində istifadə etdiyi psixoloji vasitələr daxildir.

Metafora ilə oyun, müəllifin fikrincə, məluməyə çevirməkdə ən məhsuldar mexanizmlərdən biri kimi istifadə oluna bilər. Metaforanın ən məşhur növləri -

analogiya və müqayisədir. Analogiya intellektual, müqayisə isə emosional hərəkət yaradır.

Qərarlar ağacı

Qərarlar ağacı texnikası Con Patrik və Riçard Remi (ABŞ) tərəfindən təklif olunmuşdur.

Məqsəd:

- Çətin və birmənalı olmayan vəziyyətlərdə qərar qəbul etmək üçün problemlərin bir neçə yollarını tapmaq;

- Qərarlar qəbul edilməsi zamanı rəhbər tutulan səbəblərin təhlilini və anlamını asanlaşdırmaq;

- Mübahisəli baxışlar və qərarları yaxınlaşdırmaq, şagirdlərin biliklərini cəlbədicə formada ümumiləşdirmək və onları qiymətləndirmək üçün imkan yaratmaq;

- Bu üsuldan istifadə etməklə şagirdlər mümkün qərarların bütün variantlarını, habelə bu variantlarla əlaqədar müsbət və mənfi cəhətləri ətraflı təhlil edirlər. Bununla, qərarın qəbul edilməsi asanlaşır, düşünülmüş qərar qəbul etmək bacarığı formalaşır;

- Şagirdlərin bilik səviyyəsini və materialın hansı dərəcədə mənimsənilməsini müəyyən etmək.

Bu texnikanı aşağıdakı qaydada həyata keçirmək olar:

1. Çalışmadan öncə müəllim müzakirə problemini izah edir və onun həlli yollarının bir neçə variantını şagirdlərlə müəyyənləşdirir. Təklif olunan variantların hamısı eyni dərəcədə real və bərabər əhəmiyyətli olmalıdır ki, onların arasında “lider” variantı olmasın.

2. Müəllim şagirdləri 4-6 nəfərdən ibarət qruplara

bölür. Hər qrupa iş vərəqləri və markerlər verilir. Müəllim tapşırığın yerinə yetirilmə müddətini müəyyən edir: 10-20 dəqiqə.

3. Məşğələ zamanı qruplar iş vərəqlərində aşağıdakı sxem üzrə tərtib edilmiş cədvəli doldururlar.

4. Şagirdlər qruplarda çalışaraq cədvəlləri doldurur, problemin həlli yollarını, hər variantın üstünlüklərini və qüsurlarını təhlil edir, müvafiq xanaları doldurur və problemin həlli üsulu haqqında qərar qəbul edirlər. Seçilmiş variant qərar cədvəlinin aşağı hissəsində yazılır.

5. Çalışma yerinə yetirdikdən sonra qrupların nümayəndələri öz işlərinin nəticələri haqqında növbə ilə danışırlar. Təqdimat zamanı qərar yazılan hissəsi örtülür, qrupların nümayəndələri xanalarda olan yazıları oxuyur, amma qərar bildirmir.

6. Müəllim başqa qruplardan xahiş edir ki, qrupun qeyd etdiyi müsbət və mənfi cəhətləri nəzərə alaraq onun hansı variantı seçdiyini tapsınlar. Şagirdlər öz fikirlərini söylədikdən sonra cədvəldə “qərar” xanası açılır.

7. Bütün qruplar öz işlərini təqdim etdikdən sonra, müəllim əldə olunmuş nəticələri müqayisə edir, bu və ya digər hallarda qrupların nə üçün eyni, yaxud fərqli qərarlar qəbul etdiyini və hansı daha əsaslı olduğunu müzakirə edir, şagirdlərin suallarına cavab verir.

İdeyalar xahışı

Diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirmək məqsədilə aparılır. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil. Başlıcası-problemin müzakirəsində irəliləmək və düz-

gün diskussiya aparmaq vərdişlərini nümayiş etdirməkdir:

1.Müəllim şagirdləri 4-5 nəfərlik qruplara bölür.

2.Dərsin əvvəlində (ya da dərsdən bir gün əvvəl) müəllim dərsdə həll ediləcək problemi elan edir. Problemi vatman kağızına yazmaq və lövhədən asmaq olar.

3.Müəllim hər qrupa vatman kağızı, eyni rəngdən (məsələn, qırmızı) olan 6 kağız zolağı, yapışqan və marker paylayır. Qruplara təklif olunur ki, verilən problemin səbəblərini aşkara çıxarsınlar (nəyə görə bu problem mövcuddur?) və bu səbəbləri kağız zolaqlarına yazsınlar. Hər kağız zolağında yalnız bir səbəb yazılmalıdır.

4.Qruplar kağız zolaqlarını yazıb qutardıqdan sonra müəllim təklif edir ki, doldurulmuş zolaqlar vatman üzərində yerləşdirilsin. Şagirdlər zolaqları istədikləri qaydada yerləşdirə bilirlər. Əsas məsələ odur ki, yazılanı oxumaq mümkün olsun.

5.Qruplar işlərini qutardıqdan sonra müəllim onlara yazdıqlarını oxumağı təklif edir.

6.Növbəti mərhələdə müəllim hər qrupa indi başqa rəngdən olan (məsələn, mavi) daha 6 kağız zolağı paylayır. Şagirdlərdən xahiş olunur ki, bu zolaqlarda problemin həlli üçün nə etmək lazım olduğunu yazsınlar.

7.Təqdimat zamanı plakatlar divardan asılır, hər qrupun nümayəndəsi yazılanı oxuyur.

8.Bu mərhələdə müəllim hər şagirdə yapışqan kağız və rəqi paylayır. Müəllim onlardan xahiş edir ki, problemin həlli üçün nə etdiklərini və ya nə etməyə hazır olduqlarını vərəqin üzərində yazsınlar. Şagirdlər yazdıqlarını oxuyur və vərəqləri öz qrupunun “xalısı” üzərinə yapışdırırlar.

9.İşin sonunda müəllim kiçik müzakirə keçirir. Müza-

kirə zamanı qrupların işində problemin ən çox təkrarlanan səbəbləri və həlli yolları müəyyənləşdirilir. Müəllim şagirdlərə problemin ən səmərəli (real, orjinal və s.) həlli yolunu seçməyi təklif edə bilər.

10. Bu üsulda qrupların işinin tərtibatı da əhəmiyyətli yətlidir. Müəllim şagirdləri fantaziyalarına güc verməyə həvəsləndirməlidir. Qoy şagirdlərin işlədiyi vatman kağızı rəngarəng “ideyalar xalisına” çevrilsin.

Ziqzaq və ya mozaika

Ziqzaq və ya mozaika müəllimin sinfi bir neçə qrupa bölərək şagirdlərin işini koordinasiya edəcəyi təlim metodudur.

- Qısa vaxt ərzində interaktiv şəkildə mövzunu əhatəli keçməyə imkan verir. Hər bir şagird bütün məsələlərin həllində iştirak edir;

- Şagirdlərdə özünə inam hissini stimullaşdırır;

- Mübahisə, ünsiyyət və qrupdaxili əlaqə hissələrini inkişaf etdirir;

- Məntiqi, tənqidi və müstəqil düşünməni inkişaf etdirir;

- Fərdi və qrup məsuliyyətini inkişaf etdirir;

Bu metod aşağıdakı kimi aparılır:

Mərhələ 1.

Sinfi dörd nəfərdən ibarət müxtəlif qruplara bölün. Şagirdlərdən 1-dən 4-dək saymalarını xahiş edin ki, qrupdakı hər bir şagirdin öz nömrəsi olsun. Hər bir qrup üzvünə məzmunun bir hissəsi (məsələn, məqalədən bir fragment) göstərilən kartlar verilir. Məqalə qrupların sayına uyğun gələn hissələrə bölünür və hər bir qrup

məqalənin bir hissəsini alır.

Müəllim qısaca olaraq məqalənin adını və məzmununu müzakirə edir və bildirir ki, şagirdlərin vəzifəsi onu başa düşməkdən ibarətdir. Dərsin sonunda hər bir iştirakçı məqaləni başa düşməlidir. Dərs zamanı qruplar verilmiş hissəni necə başa düşdükələrini göstərməlidirlər. Müəllim şagirdlərin diqqətinə çatdırır ki, məqalə dörd hissəyə bölünüb.

Mərhələ 2.

Bütün 1 nömrəli şagirdlər birinci hissəni; 2 nömrəli şagirdlər ikinci hissəni alacaqlar və s. Müəllim izah edir ki, 1,2,3 və 4 nömrəli qruplardakı şagirdlər (yəni qrupdakı 1 nömrəli şagirdlər, qrupdakı 2 nömrəli şagirdlər və s.) ekspert adlanır. Onların vəzifəsi verilmiş məzmunun öyrənilməsindən ibarətdir. Məzmunu daha yaxşı başa düşmək üçün onlar eyni nömrəli şagirdlərlə tapşırığı oxumalı və müzakirə etməlidirlər. Eyni nömrəli şagirdlər tədris məzmununun tərzini barəsində razılığa gəlməlidirlər. Daha sonra onlar öz əvvəlki qruplarına qayıdır və qrup üzvlərinə yeni məzmunu öyrətməlidirlər. Ekspertlər tədris strategiyaları və materialları barəsində razılığa gəlirlər. Öz məlumatlarını oxumaq, müzakirə etmək və tədris strategiyaları üzərində birgə işləmək üçün ekspertlərə vaxt tələb olunur.

Mərhələ 3.

Ekspertlər qrupu müzakirələri bitirdikdən sonra hər bir şagird öz ilkin qrupuna qayıdır və onlara həmin məzmunu öyrədir.

Müəllim şagirdlərə xatırladır ki, hər bir ekspert bütün məqalənin məzmununu başa düşməlidir. Şagirdlər məqa-

lənin istənilən hissəsi ilə əlaqədar yarana biləcək sualları yazır və sonra həmin sualla bu hissəyə görə cavabdeh olan ekspertə müraciət edir. Əgər hələ də sual olan şagirdlər varsa, onlar bu sualla bütün ekspertlər qrupuna (məsələn, bütün İnoömrəli ekspertlərə) müraciət edə bilər. Əgər hələ də suallar qalıbsa, onları aydınlaşdırmaq üçün tədqiqat aparmaq lazımdır.

Sonda müəllim şagirdlərə mövzunu və məqalənin hissələrini xatırladır və onlardan xahiş edir ki, şagirdlər ekspertlərin təqdimatından necə başa düşüblərsə məqalənin hər bir hissəsini şifahi şəkildə artan qayda ilə danışsınlar. Müəllim mövzunun məntiqi birliyini yoxlayır.

İnsert metodu

Səmərəli mütaliə və təfəkkürün inkişafı üçün interaktiv qeyd etmə sistemidir. İşarələr sistemindən istifadə edib mətni başa düşmək üçün, biliyini yoxlamaq üçün düzgün cavab aparmaq üsuludur.

Yeni dərsi oxumazdan əvvəl müəllim şagirdləri cütlərə ayırır. Beş dəqiqə ərzində onlardan xahiş edir ki, Hindistan haqqında nə bilirlərsə, təsəvvürlərinə gələnləri qısa şəkildə yazsınlar. Müəllim bildirir ki, ola bilsin, sizin yazdığınız dəqiq olmasın, buna bir o qədər fikir verməyin, dərsin gedişi zamanı düzəliş aparacağıq. Hindistan haqqında məlumatlar lövhədə qeyd edilir və ümumiləşdirilir. Bundan sonra mətn paylaşılır və oxudulur, şagirdlərə müəllim müraciət edərək deyir: “oxuduqca səhifənin kənarında işarələr qoyacaqsınız”.

V	+	-	?
1.Hindistan İngiltərənin müstəmləkəsi olmuşdur.	1.Elmə “O” iştirakını hindlilər gətirib 2.Tac mahalı təbrizli memar inşa edib	1.Avropa işlətdiyimiz rəqəmlərə ərəb rəqəmləri deyirlər, amma onları hindlilər kəşf ediblər.	1.Hindistanda olan dinlər haqqında 2.Yoqa haqqında

Əvvəl bildiyin məlumatı təsdiq edən informasiya varsa, qarşısında (V) işarəsi qoy.

Oxuduğun bir informasiya əvvəllər bildiyini inkar edirsə (-) işarəsi qoy.

Rast gəldiyin informasiya sənin üçün təzədirsə (+) işarəsi qoy.

Haqqında əlavə məlumat almaq istədiyən məsələ varsa qabağında (?) işarəsi qoy.

Sonra qruplar işarələr qoyulmuş informasiyaları cədvəldə kateqoriyalara ayırırlar.

LAYİHƏLƏR TEXNOLOGİYASI

Müasir məktəbin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri hər bir uşaq üçün, dərs prosesində şagirdin fəal mövqeyinin formalaşması üçün zəruri və mükəmməl şəraitin yaradılmasıdır. Bu məsələnin həlli ibtidai siniflər üçün daha aktualdır, belə ki, psixoloqların (L.S.Vıqotskiy, P.Y.Qalperin, V.V.Davıdov) fikrincə 6-10 yaşlı uşaqların psixi inkişafında dərs fəaliyyəti aparıcı olur.

Bu gün müasir dərslərdə şagird layihələrinin işlənməsi təqdirəlayiq haldır. Şagirdlər müstəqil olaraq araşdırma

aparır və istənilən mövzular üzrə İKT-dən istifadə etməklə layihələr düzəldirlər. Layihələr metodunun ənənəvi metodlarla müqayisədə üstünlükləri çoxdur. Bunların arasında səmərəli xarakter daşıyan yüksək dərəcədə müstəqillik, şagirdlərin təşəbbüskarılığı və onların idrakı əsaslandırılması; qruplarda qarşılıqlı əlaqə prosesində şagirdlərin sosial vərdişlərinin inkişafı; uşaqlar tərəfindən araşdırıcı-yaradıcı fəaliyyət təcrübəsinin əldə edilməsi; bilik, bacarıq və vərdişlərin fənlərarası inteqrasiyası kimi üstünlükləri var.

Bir çox psixoloq və pedaqoqların fikrincə inkişafetdirici fəal metodların istifadə edilməsinin effektivliyi bir çox hallarda müəllimin mövqeyi, onun şəxsiyyətə - istiqamətlənmiş pedaqoji mühitin yaradılmasına istiqaməti, uşaqlarla dialoq formalı qarşılıqlı əlaqəsi ilə şərtlənmişdir. Həmçinin pedaqoji ədəbiyyatlarda dəfələrlə qeyd edilmişdir ki, “müəllim tərəfindən effektiv metodların seçilməsinin əsas şərti uşaqların real imkanlarına, onların iradi intellektlərinin inkişafına inamın olmasıdır”. Bundan başqa, fəal metodların sistemli tətbiq edilməsi, uşaqların tədris prosesində müstəqilliyinin tədricən artırılması və müəllim tərəfindən müxtəlif köməklərin azaldılması da dəfələrlə qeyd edilib. Bütün bunlar layihələr metodunun ibtidai siniflərdə tətbiqi üçündür. Lakin, səmərəli layihəli tədris fəaliyyəti üçün kiçikyaşlı məktəblilərin xüsusi hazırlığı zəruridir. Bu aşağıdakılardan ibarətdir:

Birinci, şagirdlərdə dərs prosesində effektiv sosial-intellektual qarşılıqlı əlaqələrin əsasında duran bir sıra kommunikativ bacarıqların formalaşmasıdır.

- soruşmaq bacarığı (digər şagirdlərin nöqtəyi-nəzərini

aydınlaşdırmaq, informasiya qıtlığı zamanı müəllimə müraciət etmək);

- səsini idarə etmək bacarığı (aydın danışmaq, situasiyadan asılı olaraq səsinin tonunu dəyişmək);

- öz nöqteyi-nəzərini ifadə edə bilmək bacarığı (öz fikrini digərlərinin başa düşə bilməsi üçün ifadə etmək, əsaslandırmaqla isbat etmək);

- razılığa gələ bilmək bacarığı (səmimi atmosferdə ən düzgün, rəşional, orijinal həllin seçilməsi).

Bu bacarıqlar uşaqlar tərəfindən ilk dərslərdən formalaşır. Belə ki, uşaqlar müəllimlə birgə müxtəlif tədris situasiyalarında özləri üçün uyğun olan “ünsiyyət qaydalarını” kəşf edir və onları formalaşdırırlar; həm xarici tərəfi – mülahizələrin qurulması (müraciət, əvvəldən axıra qədər diqqətlə qulaq asmaq, qrupda “işlək səs-küy”), həm də daxili tərəfi – mülahizələrin məzmunu (isbatı, nəzər-nöqtəsinin əsaslandırılması, müsbət istiqamət, mülahizələrin mehribanlılığı, tənqiddə konstruktivliyi) nizama salır.

Kiçikyaşlı şagirdlərin layihə fəaliyyətində hazırlığının ikinci göstəricisi kimi uşaqların təfəkkürünün inkişafı, müəyyən “intellektual yetkinlik” çıxış edir. Bütünlüklə, şagirdlərin layihələr fəaliyyətində dərş fəaliyyətinin quruluşuna uyğun olaraq aşağıdakı mərhələlər ayrılır:

- Motivasiyalı (müəllim: ümumi ideyanı bəyan edir, uşaqlarda müsbət əsaslı fikir yaradır; uşaqlar: öz ideyalarını müzakirə edir, təklif edirlər).

- Planlı-hazırlıqlı (layihənin mövzusu və məqsədi təyin edilir, iş planı hazırlanır, prosesin və nəticənin qiymətləndirmə meyarları müəyyən edilir, birgə fəaliyyətin əvvəlcə müəllim ilə, sonra isə şagird müstəqilliyinin artması

şerti ilə üsulları razılaşıdırılır).

- Məlumatlı-əməliyyatlı (uşaqlar: material toplayır, ədəbiyyatlarla və mənbələrlə işləyir, layihəni yerinə yetirir; müəllim: müşahidə edir, idarə edir, kömək edir, özü məlumat mənbəyi kimi çıxış edir).

- Refleksiv-qiymətləndirici (uşaqlar: layihələri təqdim edir, kollektivin müzakirəsində və nəticələrin, iş prosesinin məzmunlu qiymətləndirilməsində iştirak edir, şifahi və yazılı özünüqiymətləndirməni həyata keçirirlər; müəllim kollektiv qiymətləndirmə fəaliyyətinin iştirakçısı kimi çıxış edir).

Bir sıra pedaqoq və psixoloqların fikirləri ilə razılaşaraq qeyd etmək lazımdır ki, layihəli təlim sinif-dərs sistemini sıxışdırıb çıxarmamalıdır, əlavə, tamamlayıcı təlim növü rolunu oynamalıdır. İş təcrübəsi göstərir ki, yaradıcı layihələr metodu digər fəal təlim metodları kimi artıq bütün siniflərdə effektiv tətbiq edilə bilər.

FƏALLAŞDIRMA TEXNİKALARI

Əşya yiyəsindən danışır

Hər bir iştirakçı ona aid olan əşyanı əlinə götürüb, bu əşyanın adından onun yiyəsi haqqında danışır. Başqa “əşyalar” danışana onun yiyəsi haqqında istənilən sual verə bilərlər.

Qarşılıqlı təqdimatlar

İştirakçılar qruplara bölünür. Onlara özləri barədə bir-birindən daha ətraflı və hərtərəfli məlumat almaq üçün 6 dəqiqə vaxt verilir. Sonra qarşılıqlı təqdimatlar aparılır.

İştirakçılar ən mühüm və onlara maraqlı olan məlumatlardan istifadə edib öz müsahibinin portretini yaradırlar.

Qeyri-verbal hədiyyə

Hərəkətlər və mimika vasitəsi ilə “mehriban” hissləri və ya hədiyyəni təsvir edib, dairə şəklində onları ötürmək.

Pəncərə

Sizin aranızda heç bir səs buraxmayan çox qalın şüşəsi olan pəncərə var. Siz yoldaşınıza nə isə demək istəyirsiniz. Hər kəs əvvəlcədən yoldaşına nə demək istədiyini müəyyən etməlidir. Bunun üçün öz dodaqlarınızla hərəkət edib, səs çıxara bilərsiniz, barmaqlarınızla başa sala bilərsiniz. Yoldaşınız başa düşməlidir və eyni qayda ilə cavab verməlidir.

FƏALLAŞDIRMA OYUNLARI

Müsahibə

Təlimat: Otaqda gəzişin və hər hansı iştirakçıya yaxınlaşaraq ondan müsahibə götürün. Xüsusi blankda qeyd olunmuş fikirlərin hansı adamlarda mövcud olduğunu tapın. Bir adamın yanına 2 dəfə yaxınlaşmaq olmaz.

Molekul və atomlar

Bütün iştirakçılara ayağa qalxmaq və otaqda xaotik şəkildə gəzişmək təklif olunur. Aparıcının şərti işarəsinə (əl çalma) və təlimatına əsasən iştirakçılar cütlüklər (üçlüklər, dördlüklər və s.) təşkil etməklə (üç, dörd və s.) birləşirlər. Təlimatı çox tez yerinə yetirmək lazımdır.

Cütlüklərdə birləşə bilməyən və ya təlimata görə düzgün birləşməyən iştirakçılar uduzmuş hesab olunurlar.

Yerlərinizi dəyişdirin

İştirakçılar dairə üzrə əyləşirlər. Mərkəzdə stul qoyulur və iştirakçılardan biri bu stulda əyləşir (birinci mərhələdə müəllim özü bunu etsə daha yaxşı olar). Həmin iştirakçı hər hansı bir xüsusiyyətə görə digər iştirakçılara yerlərini dəyişmələrinə dair göstəriş verir. Məsələn:

Ağ ayaqqabısı (pencəyi) olanlar;

Təbiəti (ev heyvanlarını) sevənlər;

Özlərini xeyirxah (dözümlü) sayanlar və s.

Nəticədə ayaq üstə qalan iştirakçı mərkəzdə qoyulmuş stulda əyləşir və növbəti göstərişi verir.

Xüsusiyyətlərlə dolu portfel

İştirakçılar dairə üzrə ayaq üstə dayanırlar. Onlardan biri mərkəzdə durur. Dairədə olanlar ardıcıl olaraq mərkəzdə dayanan şəxsin bir keyfiyyətini qeyd etməlidir. Bütün iştirakçılar mərkəzdə dayananın hər hansı bir keyfiyyətini qeyd etdikdən sonra mərkəzə növbəti iştirakçı dəvət olunur.

Müsahibə yolu ilə tanışlıq

Bütün iştirakçılara otaqda gəzişərək iştirakçılardan yalnız birinə yaxınlaşmaqla 3 dəqiqə ərzində bir-biri haqqında mümkün qədər çox məlumat toplamaq təklif edilir.

Dolaşdırılmış zəncirlər

İştirakçılar dairə şəklində düzülür, gözlərini bağlayır və sağ əllərini qabağa uzadırlar. Toquşaraq əllər bir-birinə

dolaşır. Sonra iştirakçılar sol əllərini uzadaraq yenə də özlərinə partnyor axtarırlar. Aparıcı əllərin birləşdirilməsinə kömək edir və hər kəsin iki adamın əlini tutmasına diqqət yetirir. İştirakçılar gözlərini açırlar. Onlar əllərini açmadan azad olmalıdırlar. Onların oynaqlarının burxulmasının qabağını almaq üçün, “şarnirlərin çevrilməsi”, yəni əllərini açmadan biləklərinin vəziyyətini dəyişdirməyə icazə verilir. Bunun nəticəsində aşağıdakı variantlar mümkündür:

Ya dairə alınır;

Ya calaşdırılmış bir neçə dairə alınır;

Ya bir neçə müstəqil dairə və ya cüt alınır.

Qarışıqlıq

Hamı zəncirvari şəkildə bir-birinin əlindən tutur. Birinci duran iştirakçıların əlləri altından hərəkət edəcək, zənciri dolaşdırmağa başlayır. Bu vaxta qədər arxa tərəfdə duran aparıcı, iştirakçıların əllərini ayırmadan, əllərini açmalıdır.

Hava ilə doldurulan gəlincik

Aparıcı “nasos” rolunu oynayır: o nasosun işini təqlid edərək (yamsılayaraq), əlləri ilə hərəkət edir və xarakterik səs çıxarır. İştirakçılar əvvəlcə zəiflənmiş halda kreslolarda oturlar, başlarını aşağı salıb, əllərini bədənlərinin yanına buraxırlar. “Nasosun” hər bir hərəkəti ilə “rezin” gəlinciklər dolmağa başlayır: iştirakçıların bədəni düzəlir, onlar başlarını qaldırır, əllərinə güc yığırlar, sonda isə əllərini uzadaraq, ayaqlarını aralı qoyurlar. Bir neçə saniyədən sonra aparıcı “gəlincikdən” tıxacı çıxarır və

oyunçular fıçıltı ilə zəifləyib yavaş-yavaş çöməlmiş vəziyyətdə oturlar.

İnteraktiv mühazirələr

Problemlı mühazirələr - Belə mühazirədə real həyatın ziddiyyətləri nəzəri konsepsiyalar vasitəsilə modelləşdirilir. Bu mühazirənin məqsədi tələbələrdə biliklərin müstəqil yolla mənimsənilməsi təsəvvürü yaradır.

Vizuallaşdırılmış mühazirələr (Əyaniləşdirilmiş) Mühazirənin əsas məzmunu əyani vasitələrlə (şəkil, qrafik, sxem və s.) təqdim olunur. Vizuallaşdırma – məlumatın müxtəlif işarə sistemlərindən istifadə formalarından biridir.

Birlikdə aparılan mühazirələr - Mühazirəni oxuyan iki müəllimin (yaxud müəllim və tələbənin) birgə fəaliyyəti. Onlar həm bir-birilə, həm dinləyicilərlə problem-təşkilati məsələləri həll edirlər.

Mətbuat konfransı - Mühazirənin mövzusu tələbələrin tələbat və ehtiyac suallarına əsaslanır. Belə mühazirə bir-neçə müəllimin iştirakı ilə keçirilir.

Müşavirə - Belə mühazirə “mətbuat konfransı”na oxşayır. “Müşavirəyə” pedaqoji metodlara tanış olmayan hər hansı peşəkar insan dəvət olunur. Mühazirə şəklində keçirilən müşavirə çıxış edən peşəkar biliklərini mənimsəmək və dinləyicilərin diqqətini cəlb etmək imkanı yaradır.

Təhrik - Mühazirə (planlaşdırılmış səhvlər) tələbələrdə məlumatı canlı surətdə təhlil etmək, fərqləndirmək və qiymətləndirmək bacarıqlarını formalaşdırır.

Dialog - Mühazirə tələbələrə verilən suallar vasitəsilə

keçirilir. Bu sualları tələbələr bilavasitə mühazirə zamanı verməlidir.

Mühazirə oyun - Belə mühazirədə oyun metodikaları istifadə olunur. (“beyin həmləsi” texnikası, “modelləşdirmə”). Bu zaman hər hansı problemi ifadə edib özləri onu həll etməyə çalışır.

Fəal dərslin mərhələləri	Nəticə
Motivasiya (Problemin qoyuluşu, fərziyələrin irəli sürülməsi, tədqiqat sualının verilməsi)	Fərziyələr və tədqiqat sualı
Tədqiqatın aparılması Fərziyələri və tədqiqat sualına cavabı yoxlamaq üçün məlumatların faktların aparılması və tapılması	Tədqiqat işi, yeni təkliflər
İnformasiya mübadiləsi alınmış informasiyanın və şəxsi tədqiqatların təqdimatı	Müzakirə üçün yeni informasiya
İnformasiyanın müzakirəsi, informasiyanın və şəxsi tədqiqatların təqdimatı	Yeni bilgilər (ümumiləşdirmə)
Nəticələr və ümumiləşdirmə ümumiləşdirmənin tərfi və onun fərziyələrlə müqayisəsi, onların təsdiq təkzib edilməsi haqqında nəticə	Təcrübə və biliklərin tətbiqi yollarının dərk edilməsi
Produktiv (yaradıcı) tətbiqetmə faktiki vəzifələrin həlli üçün istənilən şəraitdə tətbiqetmə	Özünü qiymətləndirmə vərdişləri, təlim fəaliyyəti qaydalarının mənimsədilməsi, müstəqil təlim vərdişləri
Özünüqiymətləndirmə və refeksiya şəxsi fəaliyyətin inkişafı və qiymətləndirilməsi; istənilən mərhələdə keçirilə bilər	Özünü qiymətləndirmə vərdişləri, təlim fəaliyyəti qaydalarının mənimsədilməsi, müstəqil təlim vərdişləri

V BÖLMƏ: FƏAL TƏLİM MÜASİR DƏRSİN ƏSASIDIR.

FƏAL DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ QAYDALARI VƏ YOLLARI

Motivasiya – hər hansı bir fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedicə qüvvədir. Fəal dərstdə motivasiya dərslərin vacib komponentidir – təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığına təkan verən prosesdir.

Hər bir tədqiqatı başlamaq üçün problemi müəyyən-ləşdirmək lazımdır. Əsl problem həmişə çoxsaylı fərziy-yələr, ehtimallar doğurur və bunları yoxlamaq üçün əv-vəlcə tədqiqat sualı formalaşdırılmalıdır. Məhz tədqiqat sualı yeni biliklərin kəşfinə aparan bələdçi, “yolgöstərən ulduz” rolunu oynayır.

Bəs nə üçün biz dərslərin bu mərhələsini motivasiya ad-landırıraq? Motivasiya qismində ortaya gətirilmiş problem və onun həlli tələbatı fəal dərstdə təfəkkür prosesini işləməyə sövq edən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran amil kimi çıxış edir.

Bu prosesin ən mühüm nailiyyətlərindən biri düşün-mənin sərbəstliyi və müstəqilliyidir: uşaq öz fikrini “Zənnimcə...”, “Mənə belə gəlir ki,...”, “Mən belə hesab edirəm ki,...” sözlərindən istifadə etməklə ifadə edir.

Motivasiyanın quruluşu və yaradılması qaydaları:

Motivasiya dərslərin başlanğıc mərhələsidir. Fəal dərslə motivasiyadan başlanır. Müəllim motivasiyanı düz qu-rubsa, onun dərslərinin 50%-i yerinə yetirilmiş sayıla bilər.

Motivasiyanın quruluşu:

- **Yeni bilik ilə əlaqəli məqsəd**
(dərsdə nəzərdə tutulur)
- **Yönəldici suallar, tapşırıqlar**
(mövzuya, əsas məqsədə yönəldilir; dərsin başlanmasını təşkil edir; 1-3 sual ola bilər)
- **Tədqiqat sualı**
(dərsin əsas məqsədini əks etdirir: tədqiqat sualı = məqsəd; adətən bir sual olur. Dərsin sonunda ona qayıtmaq vacibdir)

Motivasiya 2 əsas prinsip əsasında qurulur:

1.Problemlilik

2.Məqsədyönlülük.

Bu iki prinsip motivasiya zamanı mütləq öz əksini tapmalıdır.

Problemlilik. Dərsin əvvəlində şagirdlərin qarşısına problem (ziddiyyəti həll etməyə tələb edən fikri, sual) qoyulmalıdır. Bu problemi müəllim necə seçə bilər? Bunun üçün müəllim birinci növbədə dərsin məqsədlərini araşdırılmalıdır. Bu məqsədlərdən şagirdlərin aktual bilik və bacarıqları nəzərə alan və yeni biliklərin (məzmunun) daxil olması ilə əlaqəli olan məqsəd seçilir. Məsələn: Ana dili fənnində siz 2-ci sinifdə “sifət” anlayışının tərifini və cümlədə istifadəsini keçirsizsə, bu dərs zamanı sizin bir neçə məqsədiniz ola bilər:

- a) “sifət” anlayışı və onun sualları ilə tanış etmək;
- b) Sifətin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;
- c) İsim və sifət arasında olan əlaqəni müəyyən etmək;
- d) Təhlil etmək bacarığını formalaşdırmaq;
- e) Kiçik qrupda əməkdaşlıq etmək bacarığını formalaşdırmaq.

Burada digər məqsədlərin arasından tədqiqatı təşkil edən əsas məqsədi seçirsiniz.

“Sifət” anlayışı və onun sualları ilə tanış etmək

Bu məqsəd bizə imkan verir ki, biz problemlilik prinsipini həyata keçirək. Bu məqsədin əsasında tədqiqat işi təşkil olunacaq. Ona nail olması şagirdlərin aktual olan ehtiyaclarını ödəyəcək. Digər məqsədlərə isə təşkil edilmiş tədqiqat işi çərçivəsində biz nail olacağıq.

Məqsədyönlülük. Əgər bu prinsip gözlənilmərsə, biz dərsi düz qura bilməyəcəyik. Dərs zamanı aparılan tədqiqat və ümumiyyətlə, bütün fəaliyyətlər məqsədlə sıx bağlı olmalıdır. Bunun zəminini təşkil edən motivasiya zamanı verilən tədqiqat sualıdır. Köməkçi suallar isə həmin tədqiqat sualına yönəldən suallardır.

Motivasiyanın yardılması yolları:

Təklif edilən təsnifat müxtəlif ola bilər, lakin müəllim iştirakçıları aşağıdakı təsnifatın çıxarılmasına yönəltməlidir. Motivasiyanın yaradılmasının bütün mümkün yollarını 3 əsas qrupa bölmək olar:

1.Rəmzi (simvolik) materialın şərhı (bu rəsm, foto-şəkil, simvol, tərənə (melodiya), ədəbi əsərdən parça, əşya, rəvayət, tapmaca, qrafik, sxem və s. ola bilər). Müəllim bu materialı təqdim edərkən, şagirdlərə aşağıdakı suallara cavab verməyi təklif edir: “Bu nəyi bildirir? Bunun bizim öyrəndiyimiz mövzuya nə kimi aidiyyəti var?” .

2.Sual verməyə həvəsləndirmə. Təfəkkür prosesini aktuallaşdıran sualların 3 növü mövcuddur:

•Öyrənilən mövzu üzrə naməlum olan məsələləri müəyyənləşdirən suallar: “...haqqında biz nəyi bilirik və nəyi bilmirik?...haqqında daha nələri bilmək istərdik? Sual vermə zamanı müəllim fasilitasiyanın köməyi ilə

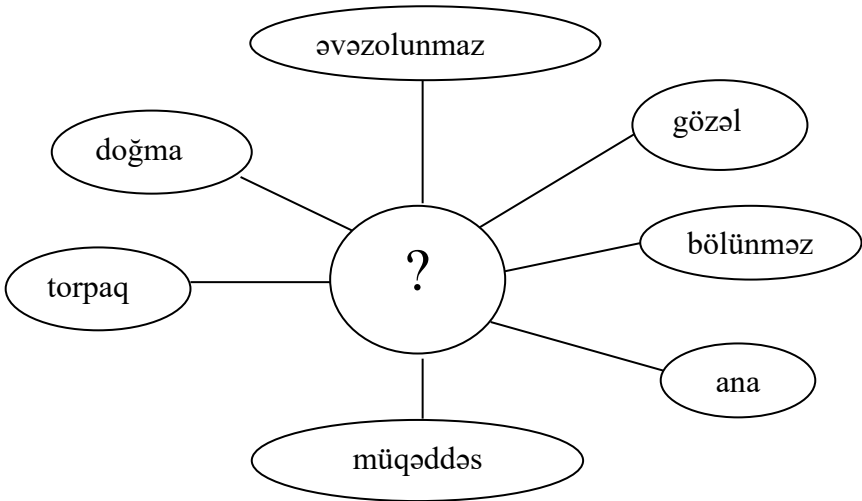
şagirdlərin təfəkkürünü lazımi məcraya yönəldir. Suallar verilib qurtardıqdan sonra onların arasından mövcud tədqiqata uyğun olanlarını seçib ayırırlar. Müəllimə yalnız bu qalır ki, tədqiqat sualını dəqiqləşdirmək üçün şagirdləri bu sualı daha dürüst ifadə etməyə yönəltsin.

•Açıq suallar, yəni iki və daha çox cavab variantı olan suallardan istifadə olunur.

•Öyrənilən mövzuya aid suallar açar sözlərin köməyi ilə verilir (“açar” sözlər: xassələr, xüsusiyyətlər, funksiya, növlər, tiplər, rol, əhəmiyyət, səbəb, nəticə, əlaqə, qarşılıqlı əlaqə, qüsur və üstünlük, struktur, qayda və s.).

3.Problemin müxtəlif yollarla həll edilməsi (məsələn, müxtəlif yollarla təsnif edilməsi, məsələnin müxtəlif üsullarla uğurlu həlli, yaxud həlli imkanı, hansısa hadisənin bir neçə bərabər səbəbinin olması).

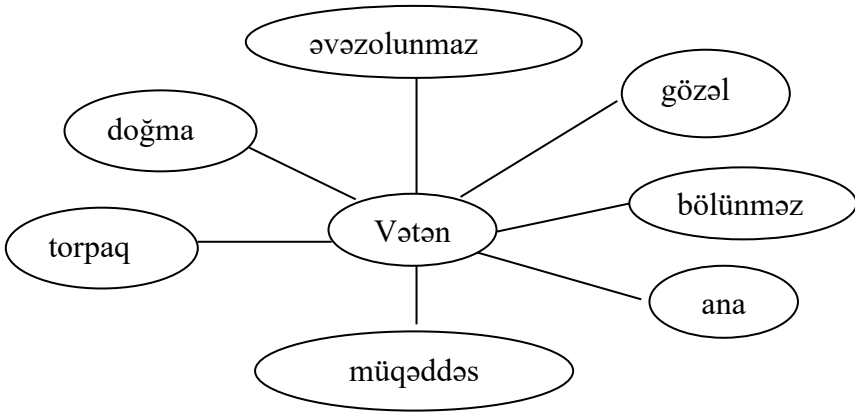
Nümunə: Mövzu – Bizim doğma vətənimiz. Motivasiya. Lövhədə vatman kağızın ortasında «?» işarəsi və çoxlu sözlər yazılan əyani vəsait bərkidilib.

Problemin qoyulması:

Uşaqlar şəkilə diqqətlə baxın və sözləri oxuyun. Sual işarəsinin altında elə bir anlayışın adı gizlənib ki, bu sözlərin hamısını özündə birləşdirir. (Vətən) (Şagirdlərin cavabları müxtəlif ola bilər, müəllim bu prosesdə bələdçilik etməlidir).

? – işarəsi götürülür:

-Siz bu fikrə nəyə görə gəldiniz?

-Ana ilə vətən arasında hansı əlaqə var?

-Bölünməz, əvəz olmaz deyəndə nəyi başa düşürük?

-“Vətən müqəddəsdir” – ifadəsini nə üçün işlədirik?

-“Vətəndən pay olmaz” deyəndə nəyi başa düşürük?
(çünki xalqındır)

-Siz vətən haqqında çoxlu dəyərli, düzgün fikirlər söylədiniz. Gəlin bu işi davam etdirək.

Motivasiya zamanı buraxılan səhvlər:

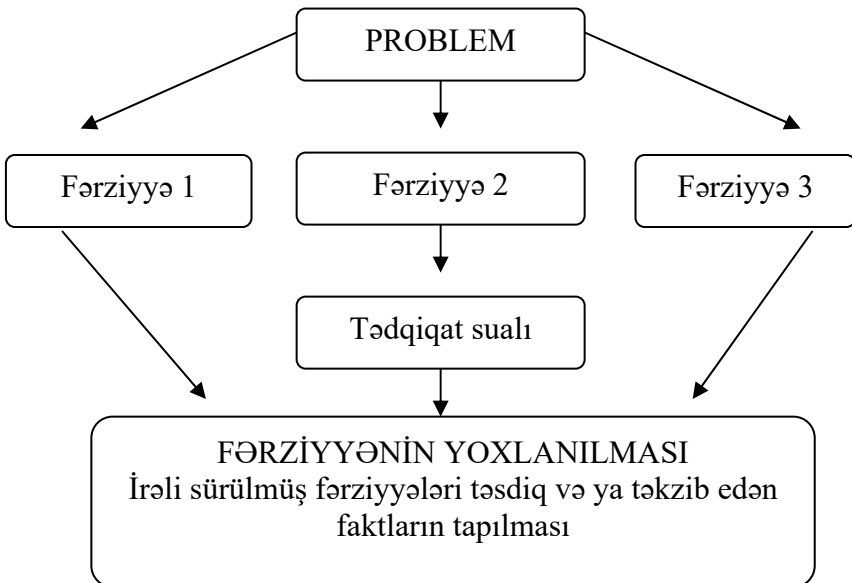
Səhv 1. Müəllim motivasiya qismində real problem əvəzinə bir həll variantı olan çalışmadan istifadə edir.

Yadda saxlamaq vacibdir ki, idrak motivasiyasını doğuran mexanizm – problemdir. Heç bir vəchlə adi

çalışmanın (bir həll variantı olan) problemlə yəni, müxtəlif fərziyyələri və həll variantlarını doğuran ziddiyyətlə qarışıq salmaq olmaz. Məhz çalışma və problem arasında bu böyük fərqi görə bilməmək son nəticədə motivasiyanın səhv olmasına gətirib çıxarır.

Səhv 2. Müəllim motivasiya qismində real problem əvəzinə həvəsləndirici informasiyadan (maraqlı, cəlbedici) və ya onun təqdimatı üsullarından (oyun, rəngbərəng şəkil) istifadə edir.

Həvəsləndirici material şagirdlərdə nə qədər maraq oyatsa da, o yalnız şagirdlərin qeyri-iradi diqqətini cəlb etməyə xidmət edir, lakin təfəkkürü oyada və fəallaşdırma bilmir. Hətta çox da cəzbedici olmayan, lakin problem xarakteri daşıyan material cəlbedici görünən, lakin yalnız qeyri-iradi diqqəti şövqləndirən cəlbedici material ilə müqayisədə idrak motivasiyasını daha çox fəallaşdırmağa və bütün dərs ərzində lazımi səviyyədə saxlamağa qabildir.

Dərsin II mərhələsi olan tədqiqatın aparılması- problemin həlli üzrə irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edən, habelə qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edə biləcək faktları tapmaq zərurəti ortaya çıxarır. Şagirdləri irəli sürülmüş problemin həllinə məqsədyönlü şəkildə apararaq, özündə yeni informasiyanı və yeni sualları daşıyan müxtəlif çalışmalar kömək etməlidir. Məhz, yeni faktların öyrənilməsi və bu suallara cavabların tapılması gedişində düşünmək və yeni bilgiləri kəşf etmək üçün münasib şərait yaranır.

Tədqiqat müxtəlif formalarda: bütün siniflə birgə, kiçik qruplarda, cütlük şəklində və fərdi şəkildə aparıla bilər. Lakin interaktiv təlim anlayışının özü ənənəvi təlimdə tətbiq edilən frontal və ya fərdi formalarla müqayisədə daha fəal iş formalarının mövcudluğunu ehtiva edir. Təlimin interaktiv xarakteri kiçik qruplarda və ya cütlük şəklində aparılan işlərdə daha qabarıq formada təzahür edir.

Tədqiqatın aparılması üzrə metod və texnikanın seçimi. Fəal (interaktiv) təlimin həyata keçirilməsi üçün onlarla metodiki üsullar və ya texnikalar mövcuddur. Onların çoxluğu və müxtəlifliyi bir tərəfdən müəllimə öz məqsədinə çatmaq və dərsi zənginləşdirmək üçün geniş imkan verir, o biri tərəfdən isə metodların məqsədə müvafiq seçilməsi problemini yaradır. Müəllim “Hansı meyarlara əsasən texnikalar seçilməlidir?” sualına cavab verməli olur.

Fəal təlim texnikalarının bir neçə təsnifat növü vardır:

Bu təsnifat növləri 2 meyar əsasında qurulub:

- **Metodun məqsədləri üzrə təsnifat.** Müəllim metodun hansı məqsədə yönəlməsini tam şəkildə təsəvvür etməlidir və müvafiq seçim aparmalıdır.

• **Metodun əsasını təşkil edən fəaliyyət üzrə təsnifat.**

Həyata keçirilən fəaliyyətə görə bir sıra texnikalar oxşar olur, baxmayaraq ki, onların özünə müvafiq xüsusiyyətləri vardır. Bu texnikalar birləşib ümumi bir metod növünü təşkil edir.

Tədqiqatın aparılması üçün tapşırıqların və bilik mənbələrinin seçilməsi. Metodun seçimi kimi, tədqiqatın aparılması üçün tapşırıqların və bilik mənbələrinin seçimi də təlimin məqsədlərindən asılıdır. Tapşırıqın özü texnoloji cəhətdən şagirdlərin hər hansı bir fəaliyyət növünün (məsələn təsvir et, qiymətləndir, hesabla, uydur və s), idrak kateqoriyasını səciyyələndirən “açar” sözün (məsələn növ, əhəmiyyət, nəticə, quruluş, təsvir və s.) və öyrənilən sahəyə aid idrak predmetinin (məsələn, say, atom, janr, iqlim və s.) qarışığından ibarətdir. Bununla yanaşı, tapşırıq birmənalı şəkildə göstərməlidir ki, şagird öz bacarıq, vərdiş idrakı nailiyyətlərini hansı formada nümayiş etdirməlidir. Yəni, tapşırıq nəticələrinin nümayiş etdirilməsi formasını və ya təqdimat formasını nəzərdə tutmalıdır.

Tədqiqat işi zamanı buraxılan səhvlər

Səhv 1. Müəllim hələ də belə bir köhnə mif üzrə hərəkət edir ki, fəal təlim və qrup işi eyni şeydir. Bunun da nəticəsində bütün məşğələlər qrup işi formasında keçirilir.

Əslində isə qrup işi yalnız dərsin keçilməsi formalarından biridir (doğrudur, əsas formasıdır). Dərsin məqsəd və vəzifələrindən, materialın və digər faktorların əhəmiyyət dərəcəsiindən asılı olaraq müəllim bütün siniflə, cütlük şəklində, habelə fərdi iş forması seçə bilər. Yadda saxlamaq lazımdır ki, fəal təlim metodunun başlıca

mexanizmləri saxlanıldıqda, fəal dərslə xas olan interaktiv xarakter təlimin bütün formalarında təzahür edir.

Səhv 2. Müəllim problem qoymadan dərhal qrup işini təşkil edir.

Qrup işi qarşısında tədqiqat sualının qoyulmaması şagirdləri tamdəyərli və müstəqil tədqiqat işinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan oriyentirdən məhrum edir. Onlar yalnız müəllimin təklif etdiyi çalışmanı yerinə yetirirlər və aydın dərk edə bilmirlər ki, qrup müzakirəsində hansı yeni biliyi hasilə gətirməlidirlər. Bu səhv sonrakı qrup müzakirəsində öz neqativ təsirini göstərir.

Səhv 3. Müəllim uşaqları qrup şəklində birləşdirir, lakin onun verdiyi çalışma müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərin yaranmasını nəzərdə tutmur və ya həvəsləndirmir, deməli, onları kollektiv müzakirəyə sövq etmir. Nəticədə uşaq çalışmanı müstəqil həll edir.

Qrup işinin məqsədyönlü xarakter daşması şagirdlərin işini pozur, belə ki, müzakirə üçün sualdan məhrum olduqlarına görə bir-birləri üçün yalnız əngələ çevirirlər.

Səhv 4. Müəllim tədqiqat və problemin həlli üçün zəruri şəraiti yarada bilmir, yəni:

1. Yönləndici suallardan istifadə etmir;
2. Zəruri informasiya mənbələrini təqdim etmir;
3. Tədqiqat işini düzgün qurmur;
4. İdrak fəaliyyəti, yaradıcı təxəyyülü şövqləndirmir;
5. Şagirdləri psixoloji cəhətdən dəstəkləmir.

Fəal dərslə qarşılıqlı əlaqədə olan faktorlar sistemindən ibarətdir. Fəal dərslə alınması üçün onun bütün mühüm mexanizm və aspektlərindən istifadə edilməlidir.

İNFORMASIYA MÜBADİLƏSİ

Dərsin III mərhələsi olan informasiya mübadiləsində iştirakçılar tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Təqdimat bir növ yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xaotik xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir tələbat – həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

Tədqiqat üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra müəllim tapşırığın icrasının başa çatdığını bildirir. Bundan sonra şagirdlər informasiyanın təqdimatına başlayırlar. Bu mərhələnin əsas məqsədi bütün şagirdləri yeni faktlar və tapıntılarla tanış etməkdir. Informasiya mübadiləsi yalnız o zaman səmərəli ola bilər ki, sinif fəal dinləməyə və əks-əlaqə yaratmağa köklənmiş olsun. Bunun üçün müəllim:

- nizam-intizamın yaradılmasına nail olur,
- əgər bu, qrup işdirsə, bütün iştirakçılardan xahiş edir ki, üzlərini təqdimatın keçirildiyi yerə döndərsinlər,
- onları tədqimata öz münasibətlərini, razılıqlarını və ya razı olmadıqlarını bildirməyə sövq edir,
- ardıcılığı müəyyən edir və təqdimatın keçirilməsi, rəylər mübadiləsi və informasiyanın təsdiqlənməsi qaydalarını bəyan edir.

Əgər bu, qrup təqdimatıdırsa, o zaman qrupun bütün üzvlərinin (tərkibində 5 şagirddən çox olan böyük qruplar istisna edilməklə) iştirakı yerinə düşərdi. Bunun üçün hələ

tədqiqatın başlanğıc mərhələsində şagirdlərə təqdimat mərasimindəki vəzifə bölgüsü barədə təlimat verilməlidir. Qrupların tədqiqat materialı oxşar olarsa, digər qruplara birinci qrupun təqdimatına yalnız əlavələr etməyi tapşırmaqla, vaxta qənaət etmək olar.

Təqdimatın keçirilməsi zamanı səhvlər:

Səhv №1. Təqdimat zamanı müəllim diqqəti yalnız çıxış edənlərə yönəlmiş olur. Müəllim bütün sinfi diqqət dairəsində saxlamalı, çıxış edənlərin fikirlərini, eləcə də, digər şagirdlərin dinləmə prosesini izləməyə çalışmalıdır. Bu, müəllimə sinifdə nizam-intizamı qorumağa kömək edir.

Səhv №2. Müəllim vaxta qənaət etmək məqsədilə bütün təqdimatlara dalbadal qulaq asır, fikir mübadiləsi üçün vaxt və imkan vermir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, hər bir təqdimat şagirdlərin şüurunda iz buraxmalı və bununla da sonrakı təhlil üçün material olmalıdır. Bütün şagirdləri fəal dinləməyə sövq etmək üçün onlara öz fikirlərini sözlə deyil, jestlərin köməyi ilə ifadə etməyi təklif etmək, bir-iki nəfərə isə təqdim edilmiş informasiyaya əlavələr və düzəlişlər etmək imkanı vermək olar.

Səhv №3. Təqdimat zamanı qrupun üzvləri iş vərəqlərini lövhədən asır və lövhənin önündə toplaşaraq arxaları sinfə tərəf öz qeydlərini ucadan oxuyurlar. Bu halda müəllim də arxasını sinfə çevirməyə məcburdur ki, iş vərəqi ilə tanış olsun. Bunun nəticəsində qalan şagirdlərin diqqəti və informasiyanı qavraması pozulur. Təqdimat zamanı iş vərəqlərini iştirakçı və müəllim, eləcə də bütün sinif aydın görə bilməlidir. Buna görə vərəqləri əldə tutmaq (iri plakat vərəqləri istisna edilməklə) və təqdimat

baş a çatdıqdan sonra lövhədən asmağ lazımdır.

Səhv№4. Müəllim təqdimata bir növ rəsmiyyət xatirinə qulaq asır, ifadələrin yığcamlığı və aydınlığı üçün düzəlişlər etməyə çalışmır, yəni təqdimat mədəniyyətini formalaşdırmağa səy göstərmir. Yadda saxlamağ lazımdır ki, həm şagirdin təkəkür və nitqinin fərdi inkişafı, həm də informasiyanın daha yaxşı qavranılması, mənimsənilməsi və tətibi üçün təqdimat mədəniyyəti ən vacib şərtlərdən biridir.

Səhv№5. Hər bir təqdimatdan sonra müəllimin özü onu şərh edir, qiymətləndirir və ya tapılmış faktlara öz münasibətini bildirir. Şagirdlərə digər iştirakçıların işləri barədə öz fikir və münasibətlərini bildirmək imkanı verilməlidir. Fikir mübadiləsi prosesində müəllimin rolu aparılmış tədqiqat haqqında öz fikrini söyləmək deyil, informasiyanın şagirdlər tərəfindən daha yaxşı qavranılması və başa düşülməsi üçün optimal şəraiti təmin etməkdən ibarətdir. Bu zaman müəllim keçirilən təqdimatın keyfiyyəti barədə öz qiymətverici rəyini söyləyə bilər (əks əlaqə yaradır).

İNFORMASIYANIN MÜZAKİRƏSİ VƏ TƏŞKİLİ

Dərsin IV mərhələsi olan bu mərhələ ən mürəkkəb mərhələdir və bütün bilik, bacarıq və vərdişlərin, təkəkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və onların təşkilinə kömək edir. Informasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına (“körpülərin” quraşdırılması) və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilir. Nəticədə mövcud

tədqiqat sualına cavabın cizgiləri aydın seçilməyə başlayır. Məlumat sxem, qrafik, cədvəl, təsnifat formasında təşkil oluna bilər.

İnformasiyanın müzakirəsi və təşkili mərhələsində səhvlər:

Səhv№1. Müəllim informasiyanın təşkili üçün öz şəxsi mülahizəsini zorla qəbul etdirir, şagirdlərin təklif və ideyalarını isə diqqətdən kənar qoyur. Halbuki, bəzən şagirdin nəzərə alınmayan ideyası müəllimin öz ideyasından daha səmərəli və maraqlı olur. Mütləq anlamaq lazımdır ki, şagirdlər hansı ideyanı işləyib hazırlayıblar. Əgər, müəllimin fikrincə, bu ideya az səmərəlidirsə, onda yönəldici sualların köməyi ilə başqa mülahizə yolunu təklif etmək olar. Yox, əgər əksinədirsə, yəni bu ideyada diqqəti çəkən nəşə varsa, onda həllin bu yolunu da müzakirə etməyə imkan vermək lazımdır. İstənilən halda şagirdlərin diqqəti cəlb edən hər bir ideyası qeyd edilməli, mövcud və ya gələcək dərstdə müzakirəyə qoyulmalıdır.

Səhv№2. Müəllim yönəldici suallardan istifadə edir və bununla da şagirdlərin özlərinin həll yolunu tapmasına imkan vermir. Mövcud mərhələnin uğuru bilavasitə müəllimin düzgün fasilasiyasından və xüsusilə, onun təfəkkürü şövqləndirmə qaydalarına riayət etməsindən asılıdır.

Səhv№3. Müəllim diskussiyanın axarını başlı-başına buraxır, onu lazımi məcraya yönəltməyə çalışmır. Nəticədə vaxt itkisinə yol verilir, müzakirə öz başlıca məqsəddən yayınır və necə deyərlər, kələfin ucu itirilir. Fasilasiyanın mənası yalnız təfəkkürü şövqləndirmək deyil, həm də onu ümumiləşdirməyə yönəltməkdir. Buna

görə müəllim müzakirənin gedişini daim nəzarətdə saxlamalı və çalışmalıdır ki, diskussiya verilmiş sual məcrasında aparılsın.

Səhv №4. Uşaqların irəli sürdükləri ideyalar müzakirə zamanı müəllim tərəfindən fərqləndirilmir və heç bir şəkildə qeyd edilmir. Şagirdlərin əsas fikirlərini xülasə etmək yolu ilə sonrakı ümumiləşdirmə üçün vacib olan əsas ideyaların tam mənzərəsini yaratmaq mümkündür.

NƏTİCƏ VƏ ÜMUMİLƏŞDİRMƏ

Dərsin V mərhələsi sayılan bu mərhələdə şagirdlərə yeni bilginin kəşfi yolunda son addımı atmaq: konkret nəticəyə gəlmək və ümumiləşdirməni aparmaq işi qalır. Bunun üçün şagird nəinki əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirməli, həm də gəldiyi nəticəni tədqiqat sualı ilə (bu nəticə həmin suala cavab veririmi?) və irəli sürülmüş fərziyyələrlə (onların arasında düzgün olanı varmı?) müstəqil olaraq tutuşdurmalıdır. Bu, çox mühüm məqamdır. Dərsin kulminasiyasını isə bilgiləri özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir.

Ümumiləşdirmə zamanı buraxılan səhvlər:

Səhv 1. Müəllim problem qoyur və özü də onu həll edir və ya şagirdlərin əvəzinə özü nəticə çıxarır.

Mövcud halda fəal təlimin başlıca mexanizmlərindən biri pozulur: müəllim şagirdi müstəqil şəkildə həqiqəti kəşf etmək və tədqiqatçı olmaq imkanı və sevincindən məhrum edir.

Səhv 2. Müəllim şagirdlərin dərsin axırında çıxardıqları

nəticələri və etdikləri ümumiləşdirmələrlə ilkin fərziyyələr və tədqiqat sualı arasında əlaqə yaratmağa çalışır.

Dərsin məntiqi strukturunu qoruyub saxlamaq, şagirdlərə kəşf sevincini duymağa imkan vermək, habelə axıra qədər tədqiq edilməmiş və ya bundan sonra baxılmağa ehtiyacı olan məsələləri aşkara çıxarmaq üçün son dərəcə zəruridir.

YARADICI TƏTBİQETMƏ MƏRHƏLƏSİ

Dərsin VI mərhələsində biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, onun praktiki əhəmiyyətini uşağa açıb göstərir. Buna görə müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli üçün, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün, qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetmə dərhal mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər (model üzrə tətbiqdən başlamış, yeni şəraitdə tətbiqə qədər), keçmək tələb olunursa, deməli bu yolu keçmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə, onların kəşf etdikləri bilgilərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin ki, bu halda həmin bilgi həmişəlik onların şüurunda həkk olunar. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərslə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun həyata keçirilməsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏ YA REFLEKSİYA

Dərsin VII mərhələsi qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşmək üçün vaxtında öz qüsurlarını və öz nailiyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətini qiymətləndirmə və refleksiya prosesləri məhz bu məqsədə xidmət etməlidir.

Yuxarıda göstəriləyi kimi, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri şagirdlərin müstəqil təlim (öyrənməyi öyrənmək), müstəqil özünüinkışaf vərdişlərinə yiyələnməsinə imkan yaratmaqdır. Dərs başa çatdıqdan sonra göstərilmiş fəaliyyətlərdən birini-qiymətləndirmə və ya refleksiyanı həyata keçirərkən müstəqil öyrənmə proseslərinin nəzərdən keçirilməsi və bunun nəticəsində öz öyrənmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğun olardı.

Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək olar, bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla keçməsinə kömək edər.

Şagirdlərin işinin effektivlik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə qiymətləndirilə bilər, müxtəlif metodlarla və müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. (bax: “Qiymətləndirmə” bölməsi) Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özü-nüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır.

Özünüqiymətləndirmə vərdişlərini formalaşdırmaq məqsədilə bütün sinfin və müəllimin qarşısında şagirdlərin özlərinə qiymət verməsi təcrübəsindən, habelə qarşılıqlı

qiymətləndirmədən istifadə etmək olar. Bundan əlavə, qiymətləndirmə meyarlar üzrə aparılmalıdır, yəni konkret meyarlara əsaslanmalıdır. Müəllim şagirdləri öncədən bu meyarlarla tanış edə və ya qiymət verməklə onu əsaslandırma bilər.

Qrupun qiymətləndirilməsi 3 cür aparıla bilər:
qrafik, meyar cədvəli və qrup daxili qiymətləndirmə.

Qrafik – lövhədə qrafik çəkilir. Şkalalar, qiymətlər və qrupların nömrələri əks etdirilir. Qrupun nailiyyətlərindən asılı olaraq qrafikdəki xətt qalxa, ya da enə bilər.

Meyar cədvəli – cədvəlin sətirlərində qrupların nömrələri və sütunların da qiymətləndirmə meyarları qeyd edilir. Qiymətləndirmə zamanı müəllim hər qrupun qarşısında meyara müvafiq olaraq “+” və ya “-“ işarələri qrupun nailiyyətlərini qeyd edir.

Qrupdaxili qiymətləndirmə - qrupun hər bir nümayəndəsinə qrup iştirakçılarının adları və qiymətləndirmə meyarları qeyd edilmiş cədvəl paylanılır. Hər nümayəndə həm özünü, həm də yoldaşlarını meyarlar əsasında (“+” və ya “-“ işarələri ilə rəqəmlərlə, simvollarla, xoş sözlə) qiymətləndirir. Bu müəllim və şagirdlərin özləri tərəfindən, yaxud qruplar tərəfindən aparılır.

Refleksiya – artıq başa çatmış prosesin şüurda inkişafıdır. Təlim prosesinin refleksiyası biliklərin mənimsənilməsinin bütün mərhələlərini təhlil etməyə və dərinlən başa düşməyə imkan verən başlıca mexanizmlərdən biridir. Refleksiyanı həyata keçirmək üçün şagirdlərə onları yeni bilginin kəşfinə gətirib çıxarmış təlim hərəkətlərinin alqoritmini (addımları) izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sual vermək kifayətdir. (məsələn: Biz kəşfə necə

gəlib çıxdıq? Biz nə edirdik? Qarşıya qoyulmuş problemin həllində Sizə nə kömək etdi? və s.) Nəticədə şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini və komponentlərini, nailiyyət qazanmaq üçün amilləri dərk etmiş olur.

EV TAPŞIRIQLARI

Azərbaycanda ən geniş yayılmış sərbəst iş forması dərstdə alınmış bilik, bacarıq və vərdişlərin möhkəmləndirilməsi məqsədini güdən ev tapşırıqlarıdır. Lakin ev tapşırıqlarının reproduktiv (təkraredici) xarakter daşması, yəni tapşırıqlarda müstəqil tədqiqat və yaradıcılıq xarakterinin olmaması nəticəsində onların istifadəsi lazım olan sərbəst və yaradıcı düşünmə qabiliyyəti keyfiyyətlərini inkişaf etdirməyə imkan vermir. Bu və bir çox hallarda fraqmentar xarakter daşıyır və onların tədris prosesində xüsusi çəkisi çox kiçik olur.

Bununla belə əgər məqsəd yaradıcı, inkişaf edən şəxsiyyət tərbiyə etməkdirsə, təlimin sərbəst, fərdi formasının əhəmiyyəti danılmazdır. Bu məqsədlə təlimin bu formasına münasibət aşağıdakı kimi dəyişməlidir:

- ev tapşırıqlarının xarakteri tədqiqat və yaradıcılıq elementləri (müxtəlif yaradıcı işlər, referatlar, layihələr, tədqiqatlar, modelləşdirmə və s.) ilə zənginləşdirilməlidir;
- lazım olan hallarda müstəqil mənimsənilmək üçün fərdi maraqları və tələbləri nəzərə alan fərdi proqramların tərtib edilməsini və tətbiqini daha geniş istifadə etmək lazımdır;
- şagirdlər yuxarı siniflərə keçdikcə müstəqil iş üçün ayrılan dərs vaxtının faizi artırılmalıdır.

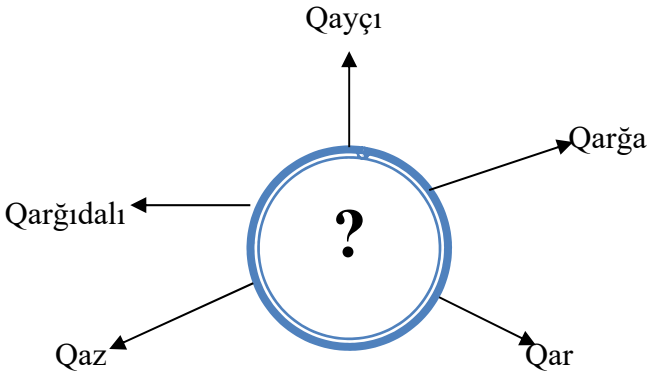
VI BÖLMƏ: FƏAL TƏLİMDƏ BİLİKLƏRİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ

FƏAL TƏLİMİN TƏTBİQİ ÜZRƏ PRAKTİKİ İŞ ÜÇÜN DƏRS NÜMUNƏSİ

- Mövzu:** “Q” hərfinin oxu dərində öyrədilməsi.
- Standart:** 1.1.2; 2.2.2;
- Məqsəd:**
1. Q səsinə ayrıca və heca daxilində tələffüz etmək;
 2. Q səsinə aid hecalar düzəltmək;
 3. Hecalardan q səsinə və hərfinə aid sözlər qurmaq;
 4. Sait səslərə görə sözləri hecalara ayırmaq;
 5. Q səsinə aid sözlərdən cümlə qurmaq və oxumaq.
- İntegrasiya:** 1.3.2; 1.3.6.
- İş forması:** böyük qruplarda iş; kiçik qruplarda iş.
- Dərsin tipi:** induktiv
- Dərsin üsulu:** Müzakirə, anlayışın çıxarılması, əqli hücum, diskussiya, səs-təhlil tərkib.
- Resurslar:** Dərslik, iş vərəqləri, şəkillər, skoç, marker, vatman kağız, kəsmə əlifba, heca cədvəli.

DƏRSİN GEDİŞİ:

I Motivasiya mərhələsi

Motivasiya zamanı sözlər yazdığımız yerə şəkillər qoyulur. Anlayışın çıxarılması metodundan istifadə olunur. Sualla sinfə müraciət olunur:

- Hansı səs daha çox işlədilir?
- Şəkillərdəki sözlərin tələffüzündə hansı oxşar cəhətlər var?

Müəllim “Q” hərfinin çap formasını lövhədən asır.

Lövhədə tədqiqat sualı qeyd edilir:

Tədqiqat sualı:

Q səsi və hərfinin hansı xüsusiyyətləri var?

Şagirdlərin fərziyyələri dinlənir (lövhədə qeyd olunurlar. Məsələn: samitdir və s.).

Q səsinin samit səs olması onların nəzərinə çatdırılır.

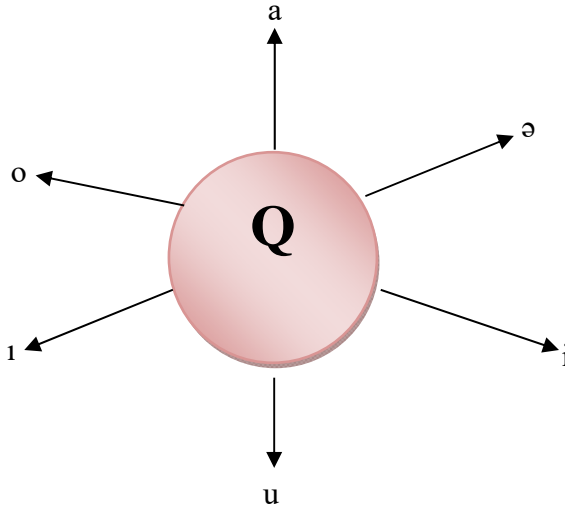
II Tədqiqatın aparılması:

Sınıf qruplara bölünür. Hər qrupa işçi vərəqlər paylanır. Qruplar dərsləkdən istifadə edirlər. Lazım olan materiallar onlara təqdim olunur. 10 dəqiqə vaxt verilir.

Tapşiriqlər:

I qrup:

Q samit səsinə sait səslər birləşdirməklə heca düzəldin.

II qrup:

Verilmiş cümlənin sxemini qurun, cümlədəki sözləri hecalara ayırın. Qonur qurbağalar quruldayır.

III qrup:

Verilmiş sözləri oxuyun. Q hərfi sözün hansı hissəsində var? Qatıq, qab, İlqar, Quba.

IV qrup:

Təqdim olunmuş şəkillərdən Q hərfinə uyğun olan sözləri seçmək və yapışdırmaq.

III Məlumat mübadiləsi:

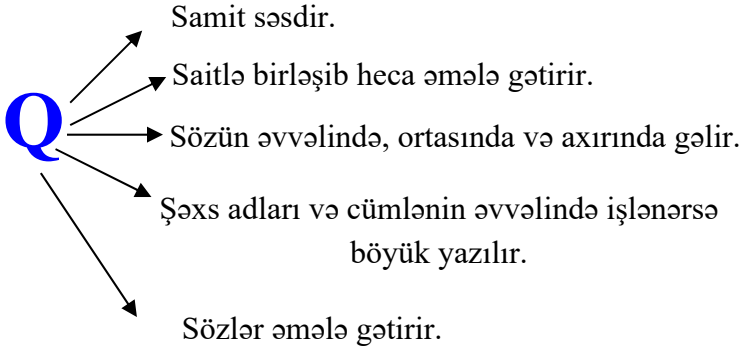
Qruplar öz işini təqdim edirlər və diskussiya edirlər.

IV Məlumatın müzakirəsi və təşkili:

Suallar:

- Q səsindən heca necə düzəlir?
- Sözlər necə əmələ gəlir?
- Sözlər birləşib nə əmələ gətirir?
- Böyük hərf nə vaxt işlədilir?
- Q səsi və hərfinin hansı xüsusiyyətləri var? (Tədqiqat sualı yenidən səslənir və şagirdlərin fikirləri lövhədə qeyd olunur. Sonra bu fikirlər əvvəlki fərziyyələrlə müqayisə olunur: bu fərziyyələrin düzgün olub olmaması yoxlanılır)

V Nəticə və ümumiləşdirmə:

VI Tətbiqetmə:

(produktiv, yaradıcı)

Q hərfinə aid sözlərdən istifadə etməklə cümlə qurun.
Cümlələrin sxemini qurun.

Ev tapşırığı: Oxu kitabında Q hərfinə aid heca, söz və cümlələri oxumaq.

“Q” hərfini iri çəkin və ona aid əşya şəkli çəkin.

VII Qiymətləndirmə və refleksiya

Qiymətləndirmə müxtəlif cür aparıla bilər. Yaradıcı tətbiqetmə zamanı verdikləri cavablara görə fərdi qiymətləndirmə və ya qrup işlərində meyarlara görə qrupları qiymətləndirmək olar.

Praktik iş üçün dərs nümunəsi

Mövzu: - T. Bayramın “Azərbaycan deyəndə” şeiri.

Məqsədlər: Şeirin ifadəli oxunuşunu mənimsətmək,

milli-mənəvi dəyərlərimizi, tarixi abidələrimizi tanıtmaq, idrak fəaliyyəti formalaşdırmaq.

Standart: mövzuya uyğun seçilir.

İnteqrasiya: Həyat bilgisi, Musiqi

Üsul: Müəllimin şifahi şərh, şaxələndirmə.

İş forması: kiçik qruplarda iş

Resurslar: Azərbaycan xəritəsi, rəngli kağız və karandaşlar, işçi vərəqlər, dərslik.

Dərsin gedişi:

Motivasiya: – Müəllim lövhədə iri hərflərlə yazır: - “Sən haralısan?” şagirdlərin diqqətini həmin sual ətrafında motivləşdirir. Şagirdlər suala öz münasibətlərini bildirirlər. (bakılı, lənkəranlı, gəncəli, qusarlı, lahıclı, qəbələli və s.)

Cavablar lövhədə yazılır.

Müəllim şagirdlərin bildirdikləri məkanları Azərbaycanın xəritəsində bir-bir göstərərək soruşur.

– Dediğimiz yerlər haraya məxsusdur?

Bir mənalı olaraq deyilir: – “Azərbaycana”.

Bu məqamda – yeni mövzu “Azərbaycan deyəndə” elan olunur. Dərslikdən şeir şagirdlər tərəfindən ifadəli oxunur.

Problemin qoyulması: - Şeirdən əsas ideya tapılaraq problem kimi lövhədə yazılır. Məsələn: “Vətən mənim bu günüm”.

Şagirdlər qeyd olunan ifadənin mahiyyətini araşdırmaq üçün müəllimin bələdçiliyi ilə tədqiqata qoşulur.

Şagirdlər: Qarabağ, Naxçıvan, Lənkəran, Gəncə adları ilə qruplara bölünürlər.

Tədqiqatın aparılması:

Şaxələndirmə üsulunu tətbiq etməklə tədqiqat aparılır.

I-qrup: (Qarabağ)-Azərbaycanın dövlət rəmzləri.

II-qrup: (Naxçıvan)-Azərbaycanın sərvətləri.

III-qrup: (Lənkəran)-Azərbaycanın tarixi abidələri.

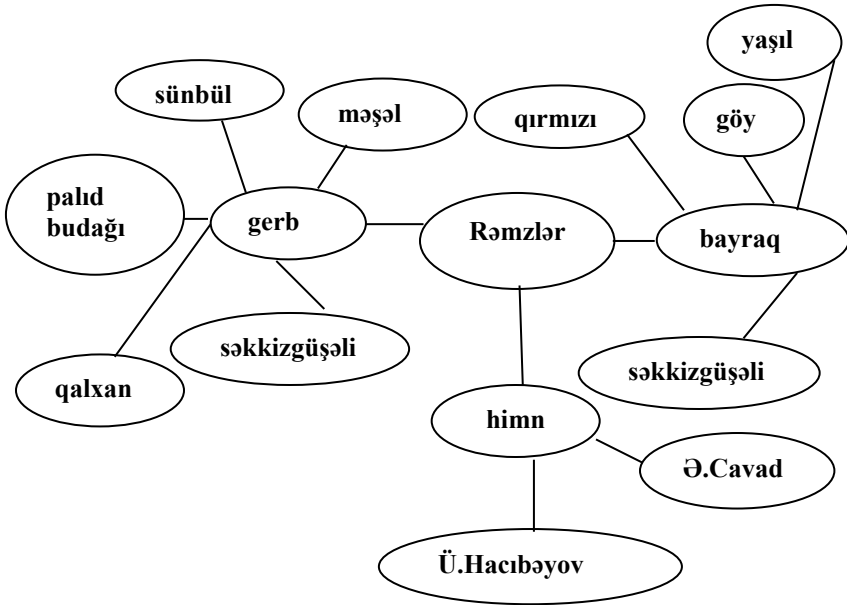
IV-qrup: (Gəncə)-Azərbaycanın qəhrəman oğul və qızları.

Məlumat mübadiləsi:

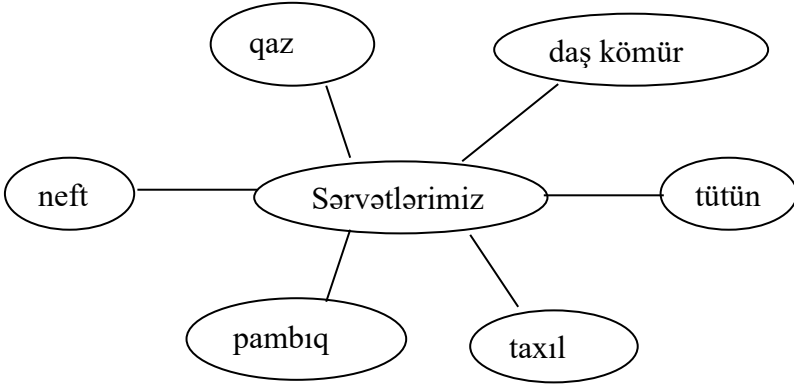
Hər qrup apardığı tədqiqat işinin nəticəsini təqdim edir.
Suallar verilir, əlavələr edilir.

Təqdimat:

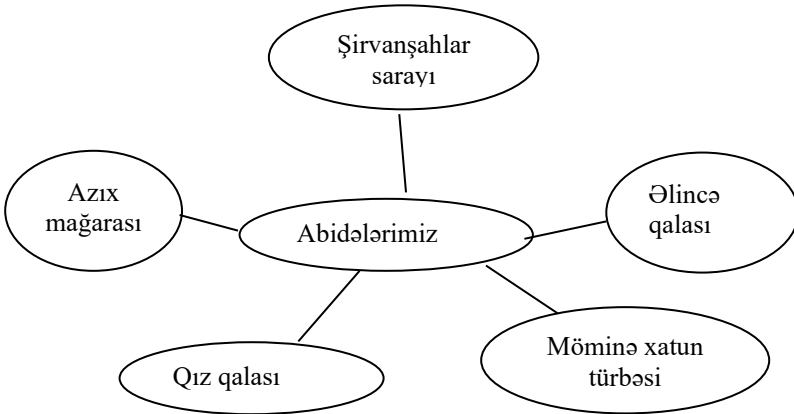
I qrup:- Azərbaycan dövlət rəmzləri:

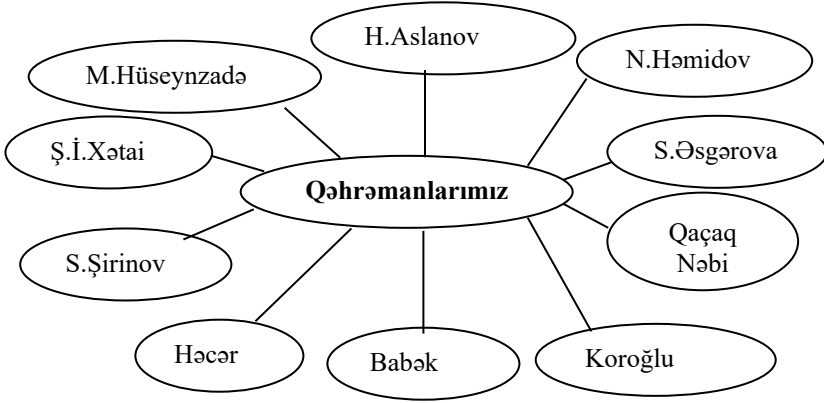
II qrup:- Azərbaycanın sərvətləri:

III qrup:- Azərbaycanın tarixi abidələri:

IV qrup:- Azərbaycanın qəhrəman oğul və qızları:

Məlumatın təşkili və nəticənin çıxarılması:

Müəllim cavabları ümumiləşdirərək sinfə sualla müraciət edir.

Bu atributlar, abidələr, nemətlər, qəhrəmanlar hansı məmləkətə məxsusdur?

Şagirdlərin yekdil cavabı:

Azərbaycana - aid olduğu bildirilir.

Şagirdlərdə idrak fəallığını artırmaq üçün diqqətləri qrupların adına yönəldilir.

- Qarabağ, Naxçıvan, Lənkəran, Gəncə - bu adlar nəyi bildirir?

Ş. - Azərbaycanın bölgələrini:

M.- Bu bölgələr hara məxsusdur?

Ş.- Azərbaycana.

Müəllim lövhəyə dərsin əvvəlində yazılmış “Haralısan?” sözünün üzərində dayanaraq soruşur:

– Bir-birimizə “Haralısan?” sualını vermək düzgündürmü?

Şagirdlər: - Xeyr.

Cavabdan sonra – həmin sözün üstündən qalın xətt çəkilir. Əvəzində “Azərbaycanlı” sözü yazılır.

Tətbiqetmə:

Şagirdlərə müstəqil olaraq “Mənim Azərbaycanım” mövzusunda esse yazmaq tapşırılır. Nümunə üçün bir neçəsi oxunur.

Qiymətləndirmə:

Müəllim şagirdlərin qrupda fəaliyyətini bir neçə kriteriyalar üzrə qiymətləndirmək üçün aşağıdakı cədvəldən istifadə edir.

Ev tapşırığı: Şeirdə əsas ideyanı ifadə edən bəndi əzbərləmək.

N	Qrupda işləmək bacarığı	Həmişə	Tez-tez	Bəzən	Heç vaxt
		5	4	3	2
1	Qrupdakı şifahi diskusiyada iştirak edir.				
2	Başqalarının sözünü kəsmədən onları dinləyir.				
3	Qrupun digər üzvlərinin danışıqlarını yenidən nəql edə bilir.				
4	Qrupun işi üçün zəruri olan tapşırıqları yerinə yetirir.				
5	Qrupun digər üzvlərini ümumi işə cəlb edir.				

MÜASİR DƏRSDƏ İŞÇİ VƏRƏQLƏRİN HAZIRLANMASI

İş vərəqləri aşağıdakı kimi hazırlana bilər:

1. Dərsin məqsədi dəqiqləşdirilir.

- İş vərəqi dərsin mövzusunə, məzmununa aid olmalıdır.

- İş vərəqi hazırlanarkən aşağıdakı bilik, bacarıq və vərdişlər formalaşdırılmalıdır: (təfəkkür, yaradıcılıq qabiliyyəti, müstəqil iş qabiliyyəti, estetik qavrayışı).

2. Müxtəlif növlü tapşırıqlar seçilir (tapşırıqlar aşağıdakılara uyğun olmalıdır).

- dərsin məqsədinə uyğun qoyulan tədqiqat problemin həllinə yönəlmiş olmalıdır. Məsələn, təfəkkürün növünə görə, məlumat mənbələrinə görə, nəticələri təqdim etmək formasına görə və s.;

- şagirdlərin yaşına bilik və intellektual səviyyəsinə, qabiliyyətinə və maraqlarına uyğun olmalı və diferensial xarakter daşmalıdır;

- dövlət proqramına və milli dəyərlərə əsaslanmalıdır;

- aktual həyatda və şagirdlərin təcrübələri ilə bağlı olmalıdır;

Kəşfetmə həvəsini artıran, maraqlı, cəlbədicə olmalıdır;

3. Müxtəlif məlumat mənbələrdən istifadə edilməlidir.

4. Nəticələrin təqdim etmə formaları müxtəlif olmalıdır.

5. Tapşırıqlar dəqiq icra edilməlidir.

6. İş vərəqlərinin tərtibatı - səliqəli, məhdud, yaraşığılı, estetik, əyani olmalı, orada formal məlumatlar qeyd

olunmalıdır və nəticələri təqdim etmə forması konkret şəkildə olmalıdır.

MÜASİR DƏRSDƏ TESTLƏR VƏ ONLARDAN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Formalaşdırılmış biliklərin yoxlanılmasının ən təsirli üsulu testlərdir. Test sözü ingilis dilindən tərcümədə sınaq, tədqiqat deməkdir. Testlərin nəticələrinə görə yoxlanılan şagirdin bilik, bacarıq və vərdişləri haqda təsəvvür yarana bilir. Testlərin üstün cəhətlərinə bunlar aiddir:

- Nəticələrin qiymətləndirilməsində cavabın konkretliyi ilə şərtlənmiş obyektivlik;
- Biliklərin obyektivləşdirilmiş məzmununu kompleks şəkildə və ya tərkib hissələri üzrə yoxlamaq imkanı;
- Təlimin bütün mərhələlərində nəzarət məqsədilə şagirdlərin biliyinin yoxlanılması;
- Yeni materialın ilkin möhkəmləndirilməsi, sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi;
- Fənnə marağın və idrakı bacarıqların inkişafı, sərbəst diqqət və yaddaşın formalaşdırılması məqsədi ilə istifadə edilir; marağın və idraki bacarıqların inkişafı, sərbəst diqqət və yaddaşın formalaşdırılması məqsədilə istifadə edilir;
- Şagirdin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması imkanı;
- Nəticələrin sürətlə yoxlanılması imkanı.

Sadaladığımız cəhətlər müəllimin təlim prosesində testlərdən istifadə etməsini zəruri edir. Bir sıra meyarlar var ki, onlar səmərəli testlər tərtib etməyə və onları

müstəqil qiymətləndirməyə kömək edir.

Məsələn:

a) Testlər o qədər sadə tərtib olunmalıdır ki, başa düşülmək imkanı geniş olsun.

b) Düzgün olmayan cavab variantlarının hamısı düzgün cavaba “oxşamalır” ki, şagirdin diqqətini cəlb edə bilsin;

c) Bir sualın cavabı digərlərinin cavabları üçün işarə olmamalıdır.

Bu meyarlara cavab verən test sualları tərtib edən müəllim qarşısına qoyduğu məqsədlərə daha yaxşı nail olur. Biliklərin möhkəmləndirilməsi və qiymətləndirilməsi işi səmərəli olur. Testlər şagirdlərin maraq və qabiliyyətləri, müəllimin seçdiyi mövzudan asılı olaraq müxtəlif ola bilər.

Xüsusi istedad və nailiyyət testləri: Bir neçə seçim variantlı tapşırıqlar daha geniş yayılıb. Onlar məzmun baxımından universaldır, göstərişlərin yerinə yetirilməsində sadədir. Həm formativ, həm tematik, həm də summativ yoxlamada istifadə oluna bilərlər. Bu tapşırıqlar — test sınağının ən etibarlı üsuludur. Eyni zamanda, belə tapşırıqlar daha geniş bilik sahələrini əhatə etməyə, tədris materialının bütün tərkib hissələri üzrə testlər tərtib etməyə və müvafiq qaydada onları yoxlamağa imkan verir.

Alternativ testlər: adətən bir sıra ifadələrdən ibarət olur. Bu zaman şagirdlər onların həqiqi və ya yalan olduğunu qiymətləndirməlidirlər. Belə tapşırıqlar şagirdin konkret məsələni bildiyini ya bilmədiyini, tədris materialını anladığını, ən qısa yolla aydınlaşdırmağa imkan verir. Belə növ testlərin köməkliyi ilə, əsas və əhəmiyyətsiz faktlarda daxil olmaqla, şagirdlərin biliklərini müfəssəl yoxlamaq

olar. Buna görə, həmçinin formaca sadə olmasına görə alternativ tapşırıqlar yeni mövzunun ilkin təkrarı və ümumiləşdirilməsi mərhələsində çox səmərəlidir.

İntellekt testləri: Bu qrup test tapşırıqları, bir tərəfdən şagirdlərin müəyyən biliklərini, digər tərəfdən isə onların əlaqə və qanunauyğunluqlarını aşkar etmək bacarığını yoxlamaq üçün nəzərdə tutulur.

Qruplaşdırma testlər: Nəzəri materialın möhkəmləndirilməsi, sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi zamanı xüsusilə səmərəlidir. Belə növ tapşırıqlar nəinki şagirdlərin keçmiş haqda konkret bilik səviyyəsini yoxlayır, həm də yeni, əlavə məlumatın təhlili, müstəqil təsnifat, müqayisə və ümumiləşdirmə işinə marağı artırır.

Testlərdən istifadə edilməsi təlim prosesində iştirak edən bütün tərəflər üçün səmərəlidir. Test tapşırıqları hazırlayan müəllim öz ustalığını, bilik səviyyəsini də inkişaf etdirmiş olur.

VII BÖLMƏ: QRUPLARA BÖLÜNMƏ FORMALARI

QRUPLARA BÖLÜNMƏ TEXNİKALARI

Fəal təlimdə qruplarla iş formasından daha çox istifadə edilir. Müəllimlərdə tez-tez suallar yaranır: sinfi kiçik qruplara necə bölmək olar?

Qruplara bölünməyi şagirdlərin öz ixtiyarına verdikdə, bu qruplar adətən dost və həmkarlardan ibarət olur. Bu da, şagirdlərin sinfin digər nümayəndələri ilə qarşılıqlı fəaliyyət təcrübəsi əldə etmək imkanı yaratır.

Şagirdləri **kiçik qruplara** bölməyin müxtəlif **yolları** var.

Aşağıda onlardan bəziləri qeyd olunub:

- **Say.** Şagirdlərdən 1-dən 5-ə kimi saymaq xahiş olunur. Eyni rəqəmli iştirakçılar (bütün <birdər>, bütün <ikilər> və s.) bir qrupda birləşirlər.

- **Ad günləri sırası üzrə say.** Əvvəl şagirdlərə təklif olunur ki, onlardan yanvar və dekabr aylarında doğulanlar löhvəyə çıxsınlar. Sonra başqalarından xahiş olunur ki, onlar öz ad günlərinə müvafiq olaraq yanvar və dekabr arasında olan aylar üzrə ardıcılıqla bir sərəya düzölsönlər. Sonda alınan sərəda şagirdlər 1-dən 5-ə kimi sayırlar. Eyni rəqəmli iştirakçılar (bütün <birdər>, bütün <ikilər> və s.) bir qrupda birləşirlər.

- **Ümumi xüsusiyyət.** Şagirdləri adlarının, başladıkları ilk hərfə, anadan olduqları il, ay, bürc və s. görə qruplarda birləşdirmək olar. Lakin bu metodun bir nöqsanı var.

Kiçik qrupların təşkili zamanı bu yollarda istifadə etmədən əvvəl, müəllim şagirdlər haqqında müəyyən məlumat toplamalıdır. Əks halda, qruplar eyni sayda təşkil olunmaz. (Misal üçün, Sizde 8 <Şir> və <Qız> ola bilər!).

- **Püşk atma.** Müəllim şagirdlərin adlarını balaca vərəqlərdə yazır, qatlayır, paketə qoyur, qarışdırır və pakətdən çıxararaq şagirdlərin sayına görə hər masanın üstünə qoyur. Kağızlar açılır və şagirdlərin adları oxunur.

Həmin qayda ilə şagirdlər pakətdən müxtəlif rəngli vərəqləri çıxara bilər. Rənglərin sayı və hər rəngdən olan vərəqlərin sayı qrupların sayına və kiçik qrupun nümayəndələrinin sayına görə planlaşdırılır.

- **Mozaika.** 4 ədəd poçt kartoçkası (ayrı-ayrı rəngli şəkillər) bir neçə hissəyə bölünür. Kartoçkaların sayı və hissələr qrupların sayına və kiçik qrupun nümayəndələrinin sayına görə planlaşdırılır. Bütün hissələr qarşılaşdırılaraq bir qaba qoyulur. Bundan sonra hər şagird kartoçkanın bir hissəsini çıxarır. Bir kartoçkanın hissələrini çıxaran şagirdlər qrupda birləşirlər.

- **Sosiometriik metod.** Qrupların sayına görə bir neçə iştirakçı çağırılır (məsələn 4-5 nəfər). Hər iştirakçı özünə bir nəfər qrup yoldaşı seçir. Öz növbəsində hər təzə çıxan şagird öz qrupuna bir nəfər seçir.

- **Mahnı axtarışında.** Şagirdlərə hamıya tanış olan 4-5 mahnının adları yazılmış vərəqlər paylanır (hər vərəqdə 1 mahnı). Hər kəs öz mahnısını dodaqlarını açmadan astadan oxuyur (zümzümə edir) və otaqda gəzişib həmin mahnını oxuyan digərlərini axtarır. Eyni adlı mahnı düşən şagirdlər bir qrupun iştirakçısı olur:

FƏAL TƏLİMDƏ İŞ FORMALARI

Təlimdə şagirdlərin təşəbbüskarlığını, yaradıcılığını məhdudlaşdıran formalardan imtina olunmalı, onların yaradıcı fəaliyyətinə imkan verən, tədqiqatçılıq bacarıqlarını stimullaşdıran dərslərə geniş yer ayrılmalıdır. Dərs-ekskursiya, dərs-yarış, dərs-müzakirə, dərs-nağıl, dərs-disput kimi qeyri-standart dərslərdən istifadəyə üstünlük verilməli, təlim prosesinin mütəhərriqliyini təmin edən müxtəlif iş formalarından (kollektiv iş, qruplarla iş, cütlərlə iş, fərdi iş) istifadə olunmalıdır. İlkin təcrübələr onu göstərir ki, yuxarıdakı iş formalarından istifadə edilməsi dərsi fəal prosesə çevirir, şagirdlərin yaradıcı fəaliyyətə cəlb olunmasını, onların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını təmin edir.

Təlim prosesində dialoqa, yaradıcı fəaliyyətə əsaslanan interaktiv metodlardan istifadə etmək tələb olunur. Müəllim və şagirdlərin əməkdaşlıq şəraitində qarşılıqlı əlaqəsi, qarşılıqlı fəaliyyət göstərmələri zəruri hesab edilir. Belə təlim şəraitində şagirdlər daha çox fəallıq göstərir, təbiətdə, cəmiyyətdə baş verən hadisələri anlayır, təhlil edir, dəyərləndirir, onlara münasibət bildirir.

Fəal təlim zamanı – fərdi iş, cütlərlə iş, kiçik qruplarla iş və böyük qruplarla iş formalarından istifadə olunur.

Qrup təlimi – fəal təlimin tərkibinə daxildir. Qrup təlimi iş formasıdır.

Qrup işi – bir neçə şagirdin hər hansı bir problemin həllinə yönəldilmiş birgə fəaliyyəti prosesidir. Bu, kiçik qrupda (3-6 nəfərdən ibarət) bir neçə şagirdin hansısa problemin həllinə yönəldilmiş birgə, uzlaşdırılmış

fəaliyyətidir. Təlimin qrup forması fəal təlim şəraitindəki işin əsas formalarından biridir. Qrup şəklində təlim “müəllim – şagird” dialoqundan imtina edilməsini və “müəllim – qrup – şagird” üçlüyünün qarşılıqlı münasibətlərinə keçməyi nəzərdə tutur. Qrup işinin gedişində şagirdlərin birgə fəaliyyəti nəinki əməkdaşlıq və müxtəlif problemləri bir yerdə həll etməyi öyrədir, həm də:

- hər bir şagirdin idrak prosesinə cəlb edilməsini təmin edir;
- hər bir uşağa öz fikrini söyləmək və başqalarını dinləmək imkanı verir;
- şagirdlərə problemin həllində müxtəlif baxışların, yanaşma və metodların mövcudluğunu göstərir;
- öz imkanlarını və qrupun digər üzvlərinin imkanlarını dərk etməsi və qiymətləndirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Bu da hər bir şagirdin təlim prosesində öz bacarığını nümayiş etdirməsi, özünə inamın artması, özünü tam dəyərli şəxsiyyət kimi dərk etməsi, problemin həlli üçün vacib olan fərdin və qrupun qarşılıqlı surətdə bir – birini tamamlaması prinsipinin mənimsəməsi hesabına hər bir uşağın müstəqil şəxsiyyət kimi inkişafını təmin edir. Qrupda iş, eyni zamanda, biliyi sərbəst əldə etmək bacarıqlarının inkişaf etməsi üçün şərait yaradır.

Qrup şəklində təlimin müxtəlif formaları mövcuddur. Bir halda, sinif tərkibcə kiçik və çevik qruplara bölünür və onların hər biri təlim materialına müxtəlif metodlarla yiyələnir. İkinci halda, qruplar eyni bir problemi müxtəlif materiallar əsasında öyrənir, onu müxtəlif mövqedən qiymətləndirirlər. Bundan əlavə, qrup işinin təşkilinin 3

variantını fərqləndirmək olar:

1. Bütün qruplar müxtəlif təlim materialı əsasında tapşırılmış mövzu üzərində işləyirlər.

2. Əgər material mühüm əhəmiyyət kəsb edirsə və ya qruplarda bölüşdürülmək üçün kifayət qədər böyük deyilsə, onda bütün qruplar ondan eyni vaxtda bəhrələnirlər.

3. Qruplar ardıcıl surətdə bir – birlərini əvəzləməklə eyni bir material əsasında işləyirlər (rotasiya metodu).

Qrupa müxtəlif bölünmə texnikasından (şəkillərlə, həndəsi fiqurlarla rəngli kağızlar və s.) istifadə etməklə kiçik qrupa bölünmə (hər qrupda 3 – 6 nəfər olmaqla) aparılır. Qrup işi zamanı şagirdlər birgə fəaliyyət göstərir, müxtəlif problemi birgə həll edir. Hər bir şagird öz fikrini sərbəst söyləyir, bacarığını maraqla dinləyir, yeri gəldikdə suallar verir və təklifləri irəli sürürlər.

Qrup işinin təşkilində müəllimin vəzifələri:

- İşin məqsədini, planını və vaxtını müəyyənləşdirməlidir.
- Qrup üçün lazım olan didaktik materialları əvvəlcədən paylamalıdır.
- Dərsin məqsədinə uyğun olaraq qruplara bölmənin üsulları əvvəlcədən müəyyənləşdirilməlidir.
- Qrup iştirakçılarına təlimatı dəqiq verməlidir və yazı taxtasında qeyd etməlidir.
- İşin vaxtını və müddətini müəyyənləşdirməlidir.
- Qrup işinin qaydalarını müzakirə etmək və nəticəyə gəlməlidir.
- Qiymətləndirmə meyarlarını şagirdlərin nəzərinə çatdırmalıdır.

Qrup işində müəllimin davranış qaydaları:

- Qrup işi zamanı qrupa nəzarət etməlidir.
- Lazım gələrsə (çətinlik yaranarsa, izaha ehtiyac varsa) şagirdlərin işinə müdaxilə etməlidir.
- Şagirdlərə yönəldici suallar verməli, onların işini istiqamətləndirməlidir.
- Şagirdlərin suallarına cavab verməlidir.
- Çətinlik yarananda yardım etməlidir. Zəif (təlimdə geri qalan) şagirdlərə daha çox diqqət yetirməlidir.
- Qiymətləndirməli və dəstəkləməlidir.

Qrup işində şagirdlərin davranış qaydaları:

- Qrup işi zamanı fəal olmalı;
- Birgə işləmək, əməkdaşlıq etməli;
- Öz fikrini sübut etməyi bacarmalı;
- Digərlərinin fikrinə hörmətlə yanaşmalı;
- Hər kəsə öz şəxsi fikrini söyləməyə imkan yaratmaq, təmkinli olmalı;
- Yaxşı mənada rəqabət aparmalı;
- Problemin həllində kompromis yollar axtarmalı;
- Mövzu ətrafında danışmaq və vaxtdan səmərəli istifadə etməli;
- İş zamanı sakitliyə riayət etməli;

Qrup işi – şagirdin inkişafında böyük rol oynayır. Qrup işi zamanı təlim, tərbiyə və inkişaf sıx vəhdətdə olur.

QRUPLARLA İŞ

- Şagirdləri problemin birgə (kollektiv şəkildə) həll edilməsinə öyrədir.

- Hər bir kəs öz fikrini sərbəst söyləməyi və başqalarını dinləməyi öyrədir.
- Problemin həllində müxtəlif nöqteyi-nəzərdən yanaşmaların və üsulların olmasını göstərir.
- Digər şagirdlərin mövqelərinə (şəxsi fikirlərinə) hörmətlə yanaşmağı öyrədir.
- Hər bir şagirdin təlim prosesinə cəlb olunmasını təmin edir.
- Şagirdlərin şəxsi inkişafı üçün imkan yaradır.
- Bütün şagirdlərə öz şəxsi və qrup üzvlərinin imkanlarını dərk etməsinə və həyata keçirməsinə şərait yaradır.
- Müstəqil öyrənmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə imkan yaradır.
- Təlimin fərdiləşdirilməsinə imkan yaradır.

Qrup təlimi fəal təlimin tərkibinə daxildir. Qrup təlimi işi təlimin təşkil formasıdır. Qrup işində - öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdiricilik məsələləri sıx əlaqədə olur.

Qrup işi şagirdlərin inkişafında, məlumatın qavranılmasında, ünsiyyət və əməkdaşlıq vərdişlərinin formalaşmasında böyük rol oynayır.

Qrup işi zamanı müəllimlər əsasən aşağıdakı problemlərlə üzləşirlər:

- Qruplara bölmə qaydalarını bilmir.
- Təşkilatı proseslər vaxt itkisinə səbəb olur.
- Səs-küyü aradan qaldırmaq mümkün olmur.
- Bəzi uşaqlar digərləri ilə birlikdə işləmək istəmirlər.
- Sınıfı təşkil edə bilmir.
- Qruplarda iş əməkdaşlıq əsasında qurulmur.
- Şagirdlər işi düzgün istiqamətdə aparmırlar.

- Şagirdlər işi əyləncə kimi qavrayırlar.
- Kağızdan istifadədə israfçılığa yol verilir.
- Bütün sinfi idarə etmək üçün diqqətini paylaşıdır bil-mir.

Qrup işi zamanı şagirdlərin qarşılaşdığı problemlər:

- Məqsədyönlü işləyə bilmirlər, fikirləri dağılır.
- İş qısa müddətdə həyata keçirə və vaxta qənaət edə bilmirlər.
- Passiv olmağa vərmiş edirlər.
- Həddindən artıq fəallıq göstərərək, digərinə fikir söyləməyə imkan vermirlər.
- Şagirdlər əməkdaşlıq edə bilmirlər.
- Bir-birini tənqid edirlər.
- Bir-birinə qulaq asmırlar.
- Bir-birinə təzyiq göstəririlər.
- Uşaqlar müxtəlif qrup və rollarda iştirak etməyi bacarmır.

Problemdən çıxış yolları aşağıdakılardır:

- Müəllim uşaqlarla birlikdə qrupda işin qaydalarını hazırlayır.
- Qruplara bölünmək üçün müxtəlif əsaslar seçilir.
- Müəllim qrupları və uşaqlar tərəfindən yerinə yetirilən rolları dəyişir.
- Tapşırıqlar hazırlayarkən uşaqların təfəkkür səviyəsini nəzərə alır.
- Şagirdlərdən biri cavab verdikdə digərləri öz dəftərində onlarda yaranan sualları və əlavələri qeyd edirlər.
- Şagird – liderə əlavə mürəkkəb tapşırıq verir.

- Şagird – lider müəllimin köməkçisi kimi çıxış edir.
- Qrup işinin qiymətləndirilməsini sinif vasitəsi ilə həyata keçirir.

CÜTLÜK ŞƏKLİNDƏ İŞ

İşin bu forması zamanı şagirdlər cüt - cüt işləyirlər ki:

- 1.Hər hansı bir tapşırıqın, qərarın, problemin yerinə yetirilməsində bir – birinə kömək etsinlər,
- 2.Öz işlərinin (sinif və ya ev tapşırıqları) nəticələri barədə fikir mübadiləsi aparsınlar,
- 3.Qarşılıqlı qiymətləndirmə, qarşılıqlı yoxlama keçirsinlər.

Bu hallarda zəruridir ki, şagirdlərin müxtəlif nöqtəy-nəzərlərinin müqayisəsi və əlaqələndirilməsi, onların bir – birinə qarşılıqlı köməyi (güclü cütlük zəif şagird) tələb olunur. Cütlük şəklində iş şagirdlərin bir-birlərinin baxışlarını daha yaxşı başa düşməsinə, əməkdaşlıq etməsinə, bir-biriləri qarşısında öz məsuliyyətlərini dərk etməsinə imkan yaradır.

Cütlərlə iş tərəflərin iştirakından asılı olaraq iki cür təşkil edilir. Birtərəfli qurulduqda biri göstəriş verir, o birisi icraçı kimi fəaliyyət göstərir. İkitərəfli olduqda vəzifə tərəflər arasında bərabər bölünür və iş qarşılıqlı yerinə yetirilir.

Cütlərlə iş, xüsusilə, ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması baxımından əhəmiyyətli hesab edilir.

Kollektiv iş

Əlifba təlimi dövründən başlayaraq kollektivdə işləmək, kollektiv fəaliyyətə alışmaq bacarığının bünövrəsi qoyulur. Sinifdən-sinfə keçdikcə kommunikativ bacarıqların zənginləşdirilməsi istiqamətində iş aparılır. Kollektiv fəaliyyətin komponentlərinin (fəaliyyətin məqsədi, məzmunu, mahiyyəti, təşkili, texnologiyası, intensivliyi, kommunikativliyi, qiymətləndirilməsi) ardıcılığının nəzərə alınması diqqət mərkəzində saxlanılır.

Kollektiv təlimdən hazırda istifadə olunur. Lakin təcürübələr onu göstərir ki, bu təlim formasının əsasən, standart qaydada qurulması, şagirdlər arasında mütəşəkkil ünsiyyətin yaradılması, təlimin isə kollektiv formasının zəif inkişaf etməsi bu gün yeni formalara müraciət olunmasını tələb edir. Kollektiv iş formasının yeni məzmununda qurulması da bu zərurətdən irəli gəlir.

Fərdi iş

Fərdi iş sinif üçün verilmiş tapşırıq (məsələn, müəyyən cümlənin qrammatik cəhətdən təhlil edilməsi şagirdin yayı necə keçirməsi haqqında inşa yazması) şəklində ola bilər. Bəzən müəllim sinif işi ilə fərdi iş formasını birləşdirə bilər. Belə ki, sinif çalışma üzrə işlədiyi halda, beş nəfər işi tez yerinə yetirərsə, müəllim onların hər birinə güclərinə müvafiq əlavə tapşırıq verə bilər. Növbə ilə ən zəiflərə yanaşaraq kömək göstərir.

VIII BÖLMƏ: FASILİTASIYA BACARIQLARI VƏ QAYDALARI

FASILİTASIYA VƏ ONA VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Fəal təlim zamanı müəllimin bələdçi rolunu müəyyən edən əsas funksiya **fasilitasiya** adlanır.

Fasilitasiya aşağıdakılara əsaslanır:

- Müəllim və şagirdlərin birgə əməkdaşlığına ;
- Onların qarşılıqlı hörmət və ehtiramına;
- Şagirdlərin olduqları kimi qəbul edilməsi və müəllim tərəfindən daim dəstəklənməsinə;
- Şagirdlərin qabiliyyətinə inanma;
- Şagirdlərdə öyrənmə motivasiyası və stimulun yaradılmasına;

Fasilitasiya-qrupda diskussiyanın təşkili, fəallaşdırılması və səmərəli yönəltmə prosesidir. Bu prosesin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, dərstdə məlumatı fasilitator (müəllim) deyil, qrup (şagirdlər) çatdırır.

Fasilitasiya bacarıqları aşağıdakılardır:

- Sual vermə bacarığı;
- Əks əlaqənin yaradılması və şagirdləri dərk etmə bacarıqları;
- Fəal dinləmə bacarığı;
- Empatiya bacarığı;
- Yaradıcılıq bacarığı;
- Əməkdaşlıq və ünsiyyətin yaradılması bacarığı;

FASILİTASIYA QAYDALARI

Psixoloji dəstəkləmənin qaydaları:

1. Müsbət dil ifadələrindən istifadə edin, müzakirədə və qrup işində iştirak etmələrinə görə şagirdlərə öz minnətdarlığınızı bildirin (pozitiv münasibət və hörmət).

2. Danışanlara diqqətlə qulaq asın. Hər bir iştirakçıya öz fikrini söyləməyə imkan yaradın. Qrupun yalnız yüksəkdən danışan şagirdlərini dinləməyinizi yox, bütün qrupun şagirdlərini diqqətlə dinləməyə hazır olduğunuzu nümayiş etdirin. (“fəal dinləmə” vərđişi)

3. İştirakçılarla birlikdə işləyib hazırladığınız qaydalara riayət edin. Unutmayın ki, dərş zamanı siz davranış nümunəsi kimi çıxış edirsiniz (müəllim davranış modeli kimi).

4. Şagirdlərə adları ilə müraciət edin və onların gözlərinə baxın (fərđi yönəlmə).

5. Konstruktivliyi dəstəkləyin, qarşıdurmaya şərait yaratmayın.

6. Şagirdlərin fikirləri ilə səmimi maraqlanın.

7. Yalnız liderlərin və ən fəalların deyil, bütün şagirdlərin nöqtəyi-nəzərinə eyni dərəcədə diqqətlə yanaşın.

8. Hər hansı bir fikrin qiymətləndirilməsinə, məzəmmət və lovğalığa imkan verməyin.

9. Lazımsız olaraq qrupun işini qiymətləndirməyin. Müəllimin qiyməti onun şəxsi fikrini əks etdirməməlidir və qiymətləndirmə üçün yox, fasilitasiya üçün bir vasitə olmalıdır! O, şagirdlərin fikirləri ilə razı olmadıqda bunu onlarla müzakirə etməyi təklif etməlidir. Lakin müəllim işi mütləq qiymətləndirməli olduqda, o, bunu meyarlar əsasında həyata keçirməlidir.

FASILİTATORA VACİB OLAN KEYFİYYƏTLƏR

- Müəllimin hər şagirdə xüsusi etibar və hörmətlə, fərdi yanaşması;
- Müəllim və şagirdlərin birgə əməkdaşlığı, onların qarşılıqlı hörmət və etibarı;
- Şagirdlərin olduqları kimi qəbul edilməsi və onların müəllim tərəfindən daim dəstəklənməsi;
- Şagirdlərin qabiliyyətlərinə inam,
- Xeyrxahlıq, cavabların pis və ya yaxşı kimi qiymətləndirilməsindən imtina etmə;
- Şagirdlərdə öyrənmə motivasiyası və stimulun yaradılması;
- Onların sinif mühitinə, müəllimin xüsusi həssas münasibətinə uyğunlaşması.

Məlumatın təmin etmə qaydaları:

1.Fasilitasiya başlamazdan öncə özünüzdə zəruri informasiya mənbələrinin və şagirdlərdə lazımi biliklərin olub-olmadığını yoxlayın.

2.Şagirdlərin şüurunda dərsin dəqiq “şəklini” formalaşdırın.

3.Dərsdə tək-cə dərslikdə olan materialdan yox, həm də müxtəlif sənədlər, məlumat ədəbiyyatı, şagirdlərin öz təcrübə və müşahidələrindən istifadə edin.

4.Materialın qavranılmasının müxtəlif üsullarını (görmə, eşitmə, toxunma, duyma və s.) tətbiq edin.

5.Sual və cavabları mümkün qədər qısa və şagirdlərin səviyyəsinə uyğun söyləyin.

6.Başqa şagirdlərin söylədikləri yeni anlayışları, habelə

sualın və ya mülahizənin yanlış anlamını vaxtında izah və təhlil etməyə çalışın.

7.Şagirdlərə bütün dərs ərzində problemin həlli yolunda əldə etdikləri nailiyyətlər haqqında məlumatı və əks əlaqəni verməyi unutmayın.

Təşkilatı dəstəkləmənin qaydaları:

1.Diskussiyanın təşkili üçün hər bir şagirdə hiss etdirin ki, onun fikir və rəyi yeni biliyin, həqiqətin aşkara çıxarılması üçün vacibdir. Bunun üçün iştirakçıları bu cür suallarla işə qoşun: “Bu ideya haqqında nə düşünürsünüz?”, “Bu fikirlə kim razıdır, kim yox?”, “Bunu başqa şəkildə necə söyləmək olar?” və s.

2.Şagirdlərdə öz fəaliyyətlərini planlaşdırmaq və təşkil etmək bacarığını formalaşdırın.

3.Lövhədə və kağız üzərində qrup işi zamanı müəyyən edilən əsas halları qeyd etmək məqsədə uyğundur. Unutmayın ki, qrup işinin nəticələri sonrakı mərhələdə məlumatın müzakirəsi və təşkili üçün lazımdır. (“körpülərin” quraşdırılması)

4. Öz razılığını və ya narazılığını ifadə etmək üçün şagirdlərə xüsusi işarələr təklif edin (məsələn, baş barmağın yuxarı və ya aşağı vəziyyəti) və onlarla müzakirə zamanı əks əlaqəni verməyə təhrik edin.

5. Destruksiya cəhdlərinin, artıq danışmağın, qeyri – adekvat və ya məqsədə uyğun olmayan söhbətlərin qarşısını alın. Bunun üçün iştirakçını mədəni surətdə dayandıraraq, ona öz fikirlərini qısa və məzmunu uyğun çatdırmaq qaydasını xatırladın. Diskussiyanın lideri olun!

Fikrin təhrik edilməsi qaydaları:

1.Motivasiya mərhələsində şagirdləri dərsin mövzusunun müəyyənləşdirilməsinə cəlb edin.

2.Dərsə şagirdlərin məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürü və elmi-tədqiqat vərdişlərini inkişaf etdirən tapşırıqları daxil edin.

3.Qapalı suallardansa, açıq suallardan daha çox istifadə edin. Qapalı sualla – “Siz bunu bilirsinizmi?” “Nə?”, “Harada?”, “Nə vaxt?”. Bu cür suallara yalnız bir konkret cavab almaq olar: “Hə” və ya “Yox”. Açıq suallar bir yox, bir neçə mümkün cavabı nəzərdə tutur. Çalışın sualları “Nə üçün?”, “Nəyə görə?”, “Hansı yolla?”, “Necə?” və s. Sözlərlə başlayın. Açıq sualların nümunəsi “... haqqında nə bilirsiniz?”, “Nə üçün bu haqda daha çox bilmək istərdiniz?”, “Bu necə baş verir?”

4.İştirakçılar tərəfindən ifadə olunan fikirləri anlamağa çalışın və öyrəndiyiniz, oxuduğunuz, yaratdığınız fikirləri zorla qəbul etdirməyin.

5.Fasilitasiya zamanı konkret misallardan, müqayisə və tutuşdurma üsulundan, analogiyalardan istifadə edin, konkret yönü və məqsədi olmayan sualları az verin.

6.Mənaca yaxın olan yönəldici suallardan istifadə edin. Həmçinin, əvvəlcədən şübhəli fikirdən ibarət olan çəşdirici suallardan istifadə edə bilərsiniz. Bu suallar şagirdləri sizin fikirlərinizi təkzib etməyə təhrik edəcək və onu lazım olan istiqamətə yönəldəcək.

7.İştirakçının deyə biləcəyi sözü və ya fikri onun əvəzinə ifadə etməyin. Mətnə əsas fikri müəyyən etmək və onu öz sözləri ilə ifadə, ümumiləşdirmə, öz fikrini ifadə və yenidən ifadə etmə bacarığı üzərində işləyin. Şagirdləri

öz fikirlərini daha dəqiq ifadə etməyə təhrik edin və onlara köməklik göstərin. Bunun üçün sərf etdiyiniz vaxta təəssüflənməyin! Bu prosesi nümayiş etdirin və şagirdlərin diqqətini buna cəlb edin!

8.Şagirdlərin əvəzinə onların məhsulunu izah etməyin, hər bir iştirakçıya digər şagirdlərin işinə öz fikir və münasibətlərini ifadə etməyə imkan yaradın.

9.Uşaqların cavablarını formal (“quş qoymaq” üçün) dinləməkdən çəkinin. Onların başlıca fikirləri xülasə edilməli və bütün uşaqların nəzərinə çatdırılmalıdır.

10.Fasilitasiya prosesində uşaqların cavablarını dəqiqləşdirin və şərh edin (qiymətləndirmədən, məzmununa əsasən), problemlə situasiyalarda uşaqları bu sualların həlli işinə cəlb edin.

IX BÖLMƏ: FƏAL TƏLİMDƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ MƏSƏLƏLƏRİ

MÜASİR DƏRSİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Kurikulumda və şagirdlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdə baş verən dəyişikliklər qiymətləndirmə sahəsində də dəyişikliklərin edilməsini tələb edir. Qiymətləndirmə şagirdin öyrənmə prosesi ilə, onun fəaliyyəti və nümayiş etdirdiyi anlayış səviyyəsi ilə bağlı olmalıdır. Sınıfdə aparılan müzakirələr şagirdin anlayışını yoxlamaq üçün təkrarlanan imkanlar təmin edir, lakin bununla bağlı daha sabit dəlillər şagirdin həyata keçirdiyi layihələrdən, yazılı tapşırıqlardan, gündəliklərdən, şəkillərdən, rəsmlərdən və testlərdən əldə oluna bilər. Bütün bu dəlillər şagirdlərə öz fəaliyyətləri müddətində əldə etdikləri tərəqqini nümayiş etdirməyə imkan verən portfoliolarda (qovluq) toplanabilir. Sınıfdə qrup fəaliyyətlərinin və dialoqun əhəmiyyəti də diqqət cəlb edən məsələlərdəndir. Bununla yanaşı şagirdlər arasında əməkdaşlığın və ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı da müəllimin apardığı müşahidələr və qrup fəaliyyətlərinin nəticələri vasitəsilə əldə edilir.

Qiymətləndirmə necə aparılmalıdır?

- Ənənəvi və fəal təlimdə şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi nə ilə fərqlənir?
- Qiymətləndirmə şagirdin fəallığını necə artırabilir?
- Qiymətləndirmənin kəmiyyət və keyfiyyətə həyata keçirilməsi yolları necə aparılmalıdır?

- Qrup işini necə qiymətləndirmək olar?

Məktəb hər bir uşağa həyatın ən əsas tələbatı olan özünü tam mənada şəxsiyyət kimi hiss etmək istəyini gerçəkləşdirmək üçün yol açmalıdır. Bütün uşaqların müvəffəqiyyətlə oxuya bilməsi və öz imkanlarını aşkara çıxarmaq üçün müəllim və tədris prosesinin başqa iştirakçıları tərəfindən nailiyyətlərə həvəsləndirən dayaqın olması, onların xeyirxahlığının, uşağın uğrunda şəxsən maraqlı olmasının əhəmiyyəti az deyildir.

Qiymətləndirmə, ilk növbədə, uşaqlarda müsbət emosiyalar yaratmalıdır. Fəal təlimdə müəllim ən çox şagirdin səhvlərini deyil, nailiyyətlərini vurğulamalı, cəzadan çox dəstək verməyə arxalanmalıdır. Qiymətləndirmə “Səhv cavablar olmur, sadəcə, onlar müxtəlif olur” prinsipi əsasında qurulur. Çox vacibdir ki, müəllim səhv cavaba “Sən düz demirsən əvəzinə “Bir daha fikirləş”, “Bu maraqlı fikirdir, lakin sualımız başqadır” kimi əks-əlaqə yaratsın. Cəzalandırmağa gəldikdə isə, müəllim çalışmalıdır ki, aqressiv cəzanın əvəzinə şagirdə həm özünün, həm də sinfin münasibətini çatdırsın və bununla onda müsbət münasibət qazanmaq ehtiyacını canlandırsın.

ƏNƏNƏVİ TƏLİMDƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Ənənəvi olaraq şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilmə obyektini kimi, əsasən, onların əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdişlər götürülür. Bunların qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan əsas formalar yoxlama yazı işləri (və ya testlər) və şifahi cavablardır. İki qiymət növü mövcuddur: cari və yekun qiymət. Cari qiymət ayrı-ayrı

mövzu və bölmələrin şagird tərəfindən mənimsənilməsini yoxlayır, yekun qiymət isə tədrisin nəticələrini ümumiləşdirir. Qiymətləndirmə əsasən kəmiyyətə aparılır. Təəssüf ki, qiymətləndirmənin ənənəvi praktikasını ancaq cəmləyici qiymətə əsaslanır. Həm yekun qiymət, həm də cari qiymət cəmləyici xarakter daşıyır. Bundan başqa qiymətləndirmənin əsas problemlərindən biri yekun qiymətin cari qiymətindən asılılığıdır. Yekun qiymətin çıxarılması praktikasını şagirdin bütün cari qiymətlərinin ortalamasından ibarətdir. Əgər şagird müxtəlif səbəblərə görə cari qiymətləndirmədə aşağı qiymət alıb, lakin yekun yoxlamalarda yüksək qiymətlər qazanıbsa, onun müsbət qiymət almaq imkanı çox azdır, orta qiymətin çıxarılması buna mane olur. Bu halda cari qiymət biliklərin əsl səviyyəsini əks etdirmir. Cari qiymət dəyişməz xarakter alır və şagirdlərin nailiyyətlərinin gələcək qeyri-obyektiv mənzərəsini “formalaşdırmağa” başlayır. Bununla da cari qiymətləndirmə bilikləri əldə etmək yolunda yeni məqsəd və vəzifələrin qoyulmasına sövq etmir. Şagirdin aşağı qiymətləndirilən materialı yenidən cavab verməyə (bununla cari qiyməti ləğv etməyə) imkanının olmaması aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarır:

- keçmiş kurs üzrə bilik, bacarıq və vərdişlərin təkmilləşdirilməsinə meylin qabaqcadan azalmasına;
- dərslərin materialının uzunmüddətli deyil, operativ yaddaşa arxalanmaq vərdişinə (biliklərin ümumi, tam mənzərəsini yaratmaq yox, ancaq yaxın dərslə hazırlaşmaq vərdişinə) əsaslanan hissə-hissə mənimsənilməsinə;
- nailiyyətləri sabit olmayan şagirdlərdə “məhkumluq” hissəsinin əmələ gəlməsinə, qiymətləndirmənin qeyri obyektiv

tivliyinə və nəticə etibarilə romantik dona salınmış “ili alan qəhrəman”rolunun ifadəsinə, dərsə biganəlik və s. kimi psixoloji müdafiə mexanizmlərinin meydana gəlməsinə.

FƏAL TƏLİMDƏ QİYMƏTLƏNDİRMƏ

Fəal qiymətləndirmədə şagirdlərin nailiyyətlərinin obyektləri sırasına daha biri də şagirdin şəxsi keyfiyyətləri (məsələn: biliyə yiyələnmək həvəsi, sosial keyfiyyətlər, yaradıcılıq keyfiyyətləri, mənəvi keyfiyyətlər və s.) əlavə olunur. Ənənəvi olaraq şagirdlərin təlim nəticələrini müəyyən edən şəxsi keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sistemi mövcud deyildir. Daha təəccüblüsü budur ki, təlimin məqsədlərini əks etdirən ənənəvi sənədlərin hamısında şəxsiyyətin təlim və tərbiyə prosesində formalaşmalı olan müxtəlif keyfiyyətləri haqqında danışılır. Ola bilsin bu onunla əlaqədardır ki, şəxsi keyfiyyətlərin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi praktiki olaraq həyata keçirilməsi çətin olan bir məsələdir. Buna baxmayaraq bilik, bacarıq və vərdişlərlə yanaşı, şəxsi keyfiyyətlərin qiymətləndirilməsinin nəticələrinin də nəzərə alınması təlim prosesinin yekunları haqqında tam təsəvvür yaratmağa imkan verə bilər. Fəal təlimdə bu istiqamətdə müəyyən irəliləyiş vardır.

FORMATİV VƏ SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

Şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi prosesinin təkmilləşdirilməsi qiymətin iki əsas funksiyasını nəzərə almalıdır.

- Öz nailiyyətlərini yüksəltmək həvəsini saxlamaq məqsədi bu və ya digər bilik sahəsindəki irəliləyiş dərəcəsi barədə şagirdlərə, onun müəllimlərinə və valideynlərinə bildirmək (formativ/formalaşdırıcı/cari);
- Şagirdlərin tədris proqramında qoyulmuş təlim məqsədlərinə nail olması dərəcəsi haqqında məlumat vermək (summativ/yekunlaşdırıcı/yekun).

Formativ (cari) qiymət	Summativ (yekun) qiymət
1. Formalaşdırıcı qiymət 2. Cari tədris fəaliyyəti 3. Dəyişkəndir: geriyə dönmə xasiyyətinə malikdir (yeni cavabla düzəlmə imkanına malikdir) 4. Hər hansı bir bilik sahəsinin öyrənilməsində şagirdin irəliləyiş dərəcəsi haqqında məlumat verir.	Cəmləşdirici qiymət Tədris fəaliyyətinin yekun qiymətləndirilməsi zamanı verilir. Sabitdir: geriyə dönmə xüsusiyyətinə malik deyil. Təlim proqramı üzrə qarşıda qoyulan məqsədlərə şagirdlərin nail ola bilmələri haqqında məlumat verir (öyrənmənin nəticələrini ümumiləşdirir)

Formativ qiymətləndirmə həm şagird, həm də müəllim üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlərdə təsadüfi, gözlənilməz şəraitlərdən müdafiə olunma hissi yaranır. O, daha yaxşı nailiyyətlər əldə etmək imkanı əldə edir.

Müəllim üçün imkan yaranır ki, tədris materialının qavranılmasında fraqmentarlığın qarşısını alsın. Eyni zamanda, şagirdlərin öz nəticələrini təkmilləşdirmək həvəsi təlimin keyfiyyətini artırır.

Yuxarıda göstərilən çatışmazlıqlar cari dərş fəaliyyətinə görə verilən cəmləyici qiymətdən fərqli olaraq dəyişən olub təkrar cavabla düzələ bilən formallaşdırıcı qiymət vasitəsilə

aradan götürülür. Əgər uşağın onu qane etməyən qiyməti düzəltməyə hüququ varsa, bunun sayəsində əldə olunan psixoloji nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- təsadüfi xoşagəlməz hallardan qorunma hissi;
- daha yaxşı nəticələr əldə etmək imkanı;
- özünü təkmilləşdirməyə, nailiyyətlərini yaxşılaşdırmağa

həvəs;

- özünə sabit müsbət münasibət;
- seçim azadlığı və öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət hissi;
- Formallaşdırıcı qiymətin alınmasına yönəlmiş işlər

aşağıdakı formalardan ibarət ola bilər;

- yazılı və şifahi sorgu;
- referatlar;
- yaradıcı işlər.

Summativ qiymətləndirmə üsulları da daha çevik və diferensiallaşdırılmış olmalıdır. Onlar imkan daxilində qiymətləndirmə praktikasında mövcud olan yoxlamalar və testlərlə məhdudlaşmalıdır. Fənnin xüsusiyyətindən asılı olaraq yaradıcı və praktiki kompleks tapşırıqlar, məsələn, layihələr, referatlar, inşalar, tədqiqatlar və s. istifadə oluna bilər. Təəssüf ki, təlim prosesində qiymətin rolu o dərəcədə böyükdür ki, o, yeganə təlim motivinə çevrilmək dərəcəsinə çatmışdır. Halbuki qiymət, ilk növbədə, şagird üçün özünü-qiymətləndirmə və özünə nəzarət vasitəsi kimi çıxış etməlidir. Özünü qiymətləndirmə vərdişlərini yaratmaq üçün bütün sinif və müəllimin iştirakı ilə qiymətin şagirdin özü tərəfindən qoyulmasını və eləcə də şagirdlərin bir-birinin işinə qiymət qoymasını tətbiq etmək olar. Bununla yarış həvəsinin oyadılması, təbii nailiyyət tələbatının (yəni daha yüksək bilik zirvələrinə qalxma istəyi) formalaşması

mümkün olur. Nəticədə təlimə müsbət motivasiyanın yaradılması müşahidə olunur.

FORMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN NÜMUNƏSİ

Formallaşdırıcı qiymətin tətbiq olunması üsullarından biri müasir pedaqogikada mövcud olan fərdi tədrisin dinamikasını əks etdirən və aşağıdakıları əhatə edən metoddur.

1.Hər bir şagirdin tədris proqramına əsasən verilmiş fənn üzrə müəllim tərəfindən nəzərdə tutulmuş uzun dövrü (rüb, semestr) əhatə edən kompleks tapşırığı vardır.

2.Bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi vaxtı sədd müəyyən edilməmişdir: şagird onları cari materialın öyrənilməsi gedişində tapşırıldıqda, eləcə də, onlar tez və ya sonra yerinə yetirilə bilər. Əgər şagird hər hansı bir tapşırığı yerinə yetirməyibsə, o bu tapşırığı sonra yerinə yetirə bilər və ya heç yerinə yetirməyə bilər. Bu azad seçiminə görə məsuliyyəti o özü daşıyır və bununla nailiyyətinin istədiyi səviyyəsini müəyyən edir.

3.Tapşırıqların yerinə yetirilməsinin fərdi dinamikası haqqında məlumat sinifdə lövhədən asılır və müəllim orada kimin nə qədər tapşırıq yerinə yetirdiyini qeyd edir. Qiymətləndirmənin meyarını (neçə tapşırığa görə hansı qiymət verildiyini) bilərək nəzərdə tutulmuş dövrün sonunda hər bir şagird özünün qiymətini əvvəlcədən müəyyən edə bilər.

4.Hər bir şagird nailiyyətlərinin aşkar olması və bu səbəbdən onun sinifdə yüksək qiymət almağa təbii olaraq can atması (sinifdaxili yarış) tədris proqramının yerinə

yetirilməsi üçün psixoloji stimuldur. Beləliklə, seçim azadlığına və real meyarlara əsaslanan qiymət özünün formalaşdırıcı funksiyasını yerinə yetirir.

KEYFİYYƏTCƏ QİYMƏTLƏNDİRMƏ

Qiymətləndirmə prosesinə kəmiyyət cəhətdən yanaşmanın ənənəvi olaraq üstün olması və bunun keyfiyyət cəhətdən az istifadə edilməsi daha bir mühüm problemdir.

Məsələn, kəmiyyət qiymətləri ilə yanaşı formativ qiymətləndirmədə aşağıdakı “keyfiyyətcə qiymətləndirmə” üsulundan da istifadə oluna bilər:

1. Yazılı testlərdə və yoxlamalarda konstruktiv qeydlər;

2. İbtidai məktəbdə ən səmərəli qiymətləndirmə mexanizmi “portfolio” sistemidir. “Portfolio” sistemi hər şagirdin xüsusi dosyesidir ki, burada şagirdə aid olan və aşağıda adları çəkilənlərlə birlikdə bütün məlumat və sənədlər qeydə alınır:

- cari qiymətlər
- şagirdin dərslər fəaliyyəti, onun əhval-ruhiyyəsi, iş qabiliyyəti, yaşadığı və yaşadığı ilə münasibəti üzərində gündəlik müşahidələr;
- meydana çıxan problemlərin təsviri və onların təhlili;
- müəllimin bu şagirdə yanaşmaya düzəlişlər edilməsi haqqında, onun təliminin fərdiləşməsi istiqamətləri haqqında qeydləri və proqnozları;
- valideynləri gəlib getmələrinin qeydiyyatı, müəllimin onlarla müzakirə etdiyi mövzular, şagirdin ailə şəraiti haqqında qeydlər;
- psixoloqların psixoloji tədqiqatın nəticələri əsasında

rəyi.

Bu zaman şagirdin müəyyən dövr ərzində dərsləri toplandır və sonra onun nəticələrinin müəyyən edilməsi və həm nailiyyətlərin, həm də problemlərin keyfiyyətə təhlili aparılır. Bundan sonra şagirdin inkişafının fərdi proqramı tərtib olunur.

3.Yaddan çıxarmaq olmaz ki, qiymətləndirmənin ən mühüm üsullarından biri sözdür: o, müəllimin psixoloji dayaqını, təqdirini və tənbehini ifadə edə bilər. Şagirdin ancaq bilik, bacarıq və vərdişlərinin deyil, onun şəxsi keyfiyyətlərinin də sözlə (tərif və iradlarla məsləhət və təkliflərlə) qiymətləndirilməsi mümkündür. Bu üsuldən, əsasən, ibtidai siniflərdə istifadə olunur, lakin bu yanaşmanın orta məktəbdə tətbiqi də realdır və məqsədəuyğundur. Verbal (sözlə) qiymətləndirmənin rolunun artması və eyni zamanda, kəmiyyət qiymətinin əhəmiyyətdən düşməsi qiymətləndirmə prosesinin ən yaxşı göstəricisi kimi sayıla bilər.

4.“Keyfiyyətə qiymətləndirmə”nin uyğun, çevik və fərqləndirici meyarlarının işlənilməsi və meyar cədvəli vasitəsilə istifadəsi, şagirdin nailiyyətlərinin kəmiyyətə və keyfiyyətə qiymətləndirilməsinin adekvat meyarların olması çox vacibdir (onların çeviklik, uyğunluq, fərqləndirmə dərəcəsi və s.)

Formativ və summativ qiymətləndirmə formalarının və yeni “keyfiyyətə qiymətləndirmə” üsullarının tətbiqi qiymətləndirmənin keyfiyyətini, obyektivliyini və differensiallığını yüksəldəcək.

Qiymətləndirmənin “keyfiyyət” üsulları

Yalnız “kəmiyyətə qiymətləndirmə” üsullarından istifadə etmək kifayət deyil.

Onunla yanaşı aşağıdakı “keyfiyyətə qiymətləndirmə” üsullarından istifadə etmək məqsədəuyğundur:

- Yazı və yoxlama işlərində konstruktiv qeydlər
- “portfolio” sistemi
- Verbal (sözlə) qiymətləndirmə;
- Qarşılıqlı qiymətləndirmə;
- Özünüqiymətləndirmə;
- Reytingin çıxarılması;
- Rənglərlə qiymətləndirmə;
- Şəkillərlə qiymətləndirmə;
- Emosional münasibət yolu ilə qiymətləndirmə;
- Meyar cədvəli

QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN OBYEKTİVLİYİNİN TƏMİN OLUNMASI

Qiymətləndirmənin əsas problemlərindən biri obyektiv qiymətin təmin edilməsinin çətinliyidir: tədris prosesinin real tənzimləyicisi olmaq üçün qiymətin obyektivliyinə şagird əmin olmalı və onun nəyə görə verildiyini dəqiq təsəvvür etməlidir.

Obyektiv qiymət verilməsinə mane olan amillər aşağıdakılardır:

- kəmiyyət xarakterli qiymətlərin verilməsi üçün dəqiq olmayan (şərti) normativlərin mövcudluğu;
- qiymətləndirmənin kəmiyyət meyarlarının şagirdlə daha obyektiv əks-əlaqə yaratmağa imkan verən, daha

diferensiallaşdırılmış və daha dəqiq sistemin işlənilib hazırlanmaması. Belə bir sistemin olması şagirdin nailiyyətlərini dəqiq və müvafiq surətdə səciyyələndirməyə imkan verir və şagirdin irəliyə doğru hərəkətini təmin edə biləcək lazımı tapşırıqları müəyyən etməyə şərait yarada bilər;

- şagirdə (bir çox hallarda müəllimdə) təlim prosesinin hansı məqsədləri və ya nəticələri (bilik, bacarıq və vərdişlər kompleksi şəklində) olması barədə təsəvvürlərin zəifliyi.

Obyektivliyin təmin edilməsi yollarından biri qiymətləndirmə prosesində şəffaflıq və aşkarlıq aşağıdakı kimi gözlənilməlidir:

- şagirdlərin müəllimin ifadə etdiyi qiymətləndirmə meyarı ilə tanışlığı;
- qiymətləndirmə prosesinin aşkarlığı: bu zaman müəllim qiymət verərkən onu əsaslandırır;
- qarşılıqlı qiymətləndirmə və özünüqiymətləndirmə prosedurlarından istifadə edilməsi

Qrup işinin qiymətləndirilməsi üçün meyar cədvəlinin nümunəsi

QRUP	MEYARLAR					
	Tapşırıq tam və uyğun yerinə yetirilib	Bir-birini dinləmə	Əməkdaşlıq	Əlavələr - suallar, cavablar	Tərtibat	Vaxtında yerinə yetirilib
I						
II						
III						
IV						

MÜƏLLİM ÜÇÜN QIYMƏTLƏNDİRMƏ ÜZRƏ ÖRNƏKLƏR

1. İstənilən uşaq (istər o, yaxşı və ya pis oxuyan, istər hərəkətli və ya astagəl, istərsə də güclü və ya zəif olsun) hörmət və mərhəmətə layiqdir.

2. Yadda saxlayın ki, uşaq heç də başdan-başa çatışmazlıqlardan, zəiflikdən, uğursuzluqdan ibarət deyil. Buna baxmayaraq uşağın öz qururu var, sadəcə olaraq onu görməyi bacarmaq lazımdır.

3. Tərif uşaqdan əsirgəməyin. Yalnız icraçını tərifləmək, işin yerinə yetirilməsini tənqid etmək lazımdır. Uşağı şəxsən tərifləyin, tənqid edəndə isə heç bir fərq qoymayın.

4. İstənilən uşağa artan tələbləri, əvvəlcədən də olsa, tərif etməklə başlayın.

5. Uşağın qarşısına onun çata biləcəyi məqsədlər qoyun.

6. Uşaq başa düşməlidir ki, onu nəyə görə cəzalandırırlar.

7. Uğursuzluqları üzə vurmayın, irad tutmayın.

Uşağın özü haqqında müsbət təsəvvürə malik olması çox mühümdür. Bunsuz psixi sağlamlıqdan və normal inkişafdan söhbət gedə bilməz.

8. Əgər uşağa qiymət verməyi çox istəyirsinizsə, bu qiymətləndirmə mütləq keyfiyyət baxımından olmalıdır.

Uşağın təbii inkişaf rejimində düz və ya səhv cavab, qərar anlayışlarına yer yoxdur. Qoy insanlar cəzalandırılmaqdan qorxmadan, hətta gördükləri iş bəzən alınmasa belə özlərini bacardıqları və istədikləri kimi göstərsinlər.

9. Münasib olmayan şəraitdə uşağı başqası ilə müqayisə etməyin, başqasını nümunə göstərməyin. Mühüm olan – onun nailiyyətlərinin nəticəsi yox, daxili azadlığı, emosional rifahıdır. Bunlar qənaətbəxş nəticənin təminatlarıdır. Uşaqlar özləri özlərinə nümunə seçəcəklər, ürəkləri kimi istəsə onu.

10. Uşaqlara qarşı diqqət və simpatiyanızı həddən ziyadə formada göstərməyin. Bunun ziyanı ola bilər. Çünki belə münasibətə alışmış uşaq ondan azacıq məhrum olduqda, narahatlıq keçirir, ona qarşı münasibətin dəyişməsində özünü günahkar sayır.

11. Uşağı sözlərdən istifadə etmədən həvəsləndirmə və cəsarətləndirmə üsullarına da müraciət edin. (təbəssüm, əl sıxma, dostcasına çiyinə vurma və s.)

MÜƏLLİMİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ MEYARLARI

N	I.Müəllimin təşkilatı fəaliyyəti	II. Müəllimin təlim fəaliyyəti	III.Müəllimin tərbiyəvi fəaliyyəti	IV.Tələbələrin fəaliyyəti
1	Dərsin planlaşdırılması səviyyəsi	Dərsin elmi səviyyəsi, elmilik prinsipinin gözlənilməsi	Dərsdə tələbələrin dünyagörüşünün planlaşdırılması səviyyəsi	Tələbələrin idrak fəallığının səviyyəsi
2	Dərsdə tələbələrlə səmərəli əks əlaqənin təmin olunması. Əməkdaşlıq şəraitinin yaradılması	Təlim metodları və üsullarının düzgün seçilməsi tələbələrin yaşına və inkişaf səviyyəsinə uyğunluğu	Tələbələrin mənəvi tərbiyəsində dərsin imkanlarından istifadə	Tələbələrin müstəqillik səviyyəsi
3	Dərsdə əsas psixoloji tələblərin həyata keçirilməsi	Təlim yükünün tələbələrin potensial imkanlarına uyğunluğu	Tələbələrin milli zəmində, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində dərsin imkanlarından istifadə	Tələbələrin tədris metodlarında aparıcı ideyaları seçə bilmə bacarığı
4	Müəllimin nitqinin aydınlığı	Təlimin inkişafetdirici funksiyasının tətbiqi, bilik, bacarıq və vərdişlərin tələbələrə aşılma səviyyəsi	Tələbələrə dərsin emosional təsiri	Tələbələrin təhliletmə, ümumiləşdirmə bacarığının səviyyəsi
5	Dərsdə vaxtdan səmərəli istifadə	Dərsdə təlim vərdişlərinin aşılması (“Öyrənməyi öyrənmək”)	Tələbələrin hüquqlarının mühafizə səviyyəsi	Dərs prosesində tələbələrin şifahi və yazılı nitqinin inkişafı
6	Müəllimin pedaqoji mədəniyyəti və taktı, zahiri görünüşü	Dərsdə əyani vəsaitlərdən, təlimin texniki vasitələrindən və s. istifadənin səmərəliliyi və məqsədə uyğunluğu	Müəllimin tələbələrlə davranışı, onların pedaqoji prosesin bərabərhuquqlu subyekti kimi qəbul etməsi	Tələbələrin kollektiv və qrup tərkibində işləmə vərdişlərinin səviyyəsi
7	Dərsdə əməyin mühafizəsi, təhlükəsizlik texnikasının və gigiyenik tələblərin gözlənilməsi	Tələbələrin qiymətləndirilməsi, ev tapşırığı optimallığı	Müəllimin dərsdəki fəaliyyətinin şəxsi nümunəsinin tərbiyəvi əhəmiyyəti	Təlim vasitəsi ilə işləmə bacarıqları

X BÖLMƏ: FƏAL TƏLİMDƏ ÖYRƏDİCİ MÜHİT

ÖYRƏDİCİ MÜHİT VƏ NÖVLƏRİ

Təlimin qarşıya qoyduğu vəzifələrin və prinsiplərin həyata keçirilməsi təlim-tərbiyə prosesinə təsir edən amillərdən və şərtlərdən, öyrədici mühitdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Uşağı əhatə edən şəraitin onun dərk etmək tələbatına, maraqlarına və problemlərinə nə dərəcədə istiqamətlənmiş olması tədris prosesinə münasibəti ilə çox əlaqəlidir.

Öyrədici mühit şagirdi əhatə edən şəraitin aşağıdakı xassələrini əks etdirir:

- əşyavi mühit;
- informasiya mühiti;
- sosial-psixoloji mühit.

Bu bölgü şərtidir, çünki ətrafdakı müəyyən obyektlər, eyni zamanda, ayrı-ayrı mühit növlərinin elementləri ola bilər (məsələn, dərsliklər, didaktik və əyani vəsaitlər, Mimio lövhələr həm əşyavi mühitin, həm də informasiya mühitinin hissəsi ola bilər).

Əşyavi mühit

Əşyavi mühit təlimin bütün maddi-texniki təminatı kompleksini özündə cəmləşdirir:

• **məktəb maddi mühit:** dərsliklər, lövhələr, didaktik oyunlar və vəsaitlər, əyani vəsaitlər, texniki avadanlıq,

laboratoriyalar, məktəb ləvazimatları və s.;

- **təbii mühit:** canlı və cansız təbiətin bilavasitə müşahidə oluna bilən əşyaları;

- **yaşayış şəraiti:** evin, yaşayış yerinin maddi əhatəsi, maddi mədəniyyət əşyaları, ictimai və mədəni müəssisələr və s.

Ənənəvi məktəb sistemində ən aktual və istifadə olunan təlimin məktəb maddi mühitidir. Təbii mühit tədris prosesinə nisbətən az cəlb olunur: adətən laboratoriya təcrübələri və müşahidələri aparılarkən və ekskursiyalarda. Təbii mühitin hərdən bir deyil, sistematik olaraq istifadə olunması üçün uşaqları əhatə edən təbiətin (bitkilərin, heyvanların, yer quruluşunun və s.) daha dərinədən öyrənilməsi ilə əlaqədar olan müxtəlif tapşırıqların daha aktiv qoşulması və ya məktəbdənkənar dərslərin aparılması lazımdır.

Məktəbdənkənar dərslərin müxtəlif ictimai və mədəni müəssisələrdə keçirilməsi də təlim prosesinə yaşayış şəraitinin qoşulması vasitəsi ola bilər. Şagirdlərin müntəzəm olduqları teatr, kino, sirk, sərgi və s. fərqli olaraq adətən yaşayış şəraiti (məsələn, evin maddi əhatəsi) xüsusi öyrənmə vasitəsi kimi çıxış etmir. Halbuki məhz burada uşaq real həyat haqqında küllü miqdarda lazımlı və praktiki məlumat alır və ala bilər. Ona görə də, uşağa ev yaşayış şəraitindən dərkətmə prosesində istifadə olunmasına istiqamətləndirən ev tapşırıqları vermək məqsədəuyğundur.

İnformasiya mühiti

İnformasiya mühitinə qavramaq və təlim prosesində həm məktəbdə, həm də ondan kənarında istifadə etmək üçün əldə olan bütün məlumat mənbələri kompleksinə daxildir.

Şagirdin istifadə edə biləcəyi əsas məlumat mənbələri təxminən iyirmi addadır. Ənənəvi olaraq tez-tez mənbələrin çox məhdud dairəsindən istifadə olunur: **müəllim, dərslik, əyani və didaktik vəsaitlər**. Uşağı əhatə edən digər informasiya mənbələri təlim prosesinə məqsədyönlü surətdə cəlb olunmur. Bununla belə **televiziya, mətbuat, başqa adamlarla ünsiyyət** kimi mühüm informasiya mənbələri uşağın təhsilin formalaşmasına öz-özlüyündə və əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu və ya başqa çoxsaylı informasiya mənbələrinin (**bədii, ensiklopedik, sorğu, elmi-kütləvi ədəbiyyat, bədii nəşrlər, kompüter və onun informasiya xidmətləri, müsahibə, müşahidə və eksperimentlər, televiziya, kino, teatrlar, muzeylər, sərgilər, ekskursiyalar, səyahətlər və s.**) təlim prosesində nəzərə alınmaması bir tərəfdən tədris prosesini zəiflədir, digər tərəfdən isə onların uşağın biliklərinə öz-özlüyündə heç də həmişə müsbət olmayan təsiri üçün şərait yaradır. Birinci sinifdən başlayaraq bu uşağın mənbələri müstəqil axtarmağa, istifadə etməyə, qiymətləndirməyə sövq edilmiş olması, onlardan istifadə edilməsinin məqsədəuyğunluğunu başa düşməsi və can atması çox vacibdir.

İnformasiyanı dərk etməyə kömək edən psixoloji amilləri də unutmamaq lazımdır ki, əgər uşaqlara **oynamaq, təcrübədən keçirmək, əl vur-**

maq, eşitmək, görmək, hiss etmək imkanı yaradılırsa, o, hər bir məlumatı mənimsəməyə qadirdir.

Sosial-psixoloji mühit

Sosial-psixoloji mühitə şagirdin həm digər insanlarla, həm də öz daxili aləmi ilə təlimə həvəsinin formalaşmasına təsir edən qarşılıqlı əlaqələrinin bütün növləri aiddir:

- “şagird-şagird”;
- “müəllim-şagird”;
- “müəllim-şagird-valideyn”;
- “müdiriyyət-şagird”;
- “müdiriyyət-şagird-valideyn”;
- “ailə-şagird”;
- “dostlar-şagird”.

Təlim-tərbiyə prosesində yaşlıların rolu böyükdür. Onlar şagirdlə təhsilin məzmunu arasında vasitəçi rolunu oynayirlar.

Uşağın daxili qüvvələrinin və imkanlarının inkişaf etməsi üçün şərait yaratdığına görə əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulması bu əlaqələrin təşəkkül tapmasının əsas vəzifəsidir. Ailə münasibətlərində bu, münasib mühitin yaradılması yolu ilə əldə olunur, məktəbdə isə bərabərlik əsasında “müəllim-şagird” münasibətləri mühitin formalaşması, “müdiriyyət-şagird” münasibətlərinin demokratikləşməsi vasitəsi ilə qurulur. Tərbiyənin məqsədləri cəmiyyət tərəfindən müəyyən edilir və tərbiyəçi onların həllinə can ataraq, tərbiyə etdiklərinin gələcəyinə qayğı ilə yanaşaraq tez-tez onların bugünkü maraqlarının ziddinə hərəkət edir. Bu isə təlim

üçün münasib sosial-psixoloji mühitin yaradılmasına imkan yaratmır, tez-tez münaqişələrə və nəticə etibarilə elmə və müəllimə mənfi münasibətə səbəb olur. Sosial-psixoloji mühitin yaradılması elə bir yanaşmaya əsaslanmalıdır ki, bu zaman pedaqoji prosesə xas olan vadaretmə elementi uşağın maraqlarının və şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ilə tarazlaşdırılsın.

Münasib olmayan sosial-psixoloji mühitə **valideyn iclaslarının aparılmasının** ənənəvi metodu misal ola bilər. Valideyn iclaslarının vəzifələrindən biri hər bir şagirdin nailiyyətlərinin və dərəcə münasibətinin səviyyəsi haqqında məlumatın valideynlərin nəzərinə çatdırılması hesab edilir. Beləliklə, şagirdin şəxsiyyətinin inkişafına aid olan sırf gizli məlumat aşkarlanır. Bu işə uşağın belə problemləri olan valideyndə mənfi hisslərin əmələ gəlməsinə gətirib çıxarır: əvvəla, bu faktın özünün xoşagəlməz olmasına görə, ikincisi, ona görə ki, bu, kənar şəxslərlə müzakirə mövzusu olur. Belə hisslər keçirmiş valideynlərin az bir qismi ailədə münasib emosional mühit yaradaraq uşağa yaranmış çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün müsbət psixoloji təsir göstərə bilər. Sosial-psixoloji mühitin düzgün təşkili baxımından valideyn iclaslarında ayrı-ayrı şagirdlərin inkişafı problemlərinə toxunmamaq və yalnız sinif kollektivinin həyatının təşkili məsələlərini müzakirə etmək üçün bunu yalnız məxfi olaraq və fərdi görüşlərdə (məsələn, “Açıq qapılar” günlərində) valideynlərə çatdırmaq lazımdır. Bununla əlaqədar olaraq məktəbin psixoloji xidməti də yüksək əhəmiyyət kəsb edir ki, o, məktəbdə müsbət psixoloji mühitin qorunub saxlanılmasına yönəlmiş profilaktik tədbirlər keçirməli,

meydana çıxma biləcək psixoloji problemləri vaxtında müəyyən etməli və onların həllinə yardım göstərməlidir.

ÖYRƏDİCİ MÜHİTİN TƏŞKİLİ

Beləliklə, öyrədici mühitin təşkilinə əsas yanaşma aşağıdakılardan ibarətdir:

- bilik prosesinə müsbət münasibət, yeni biliklərin aşkar edilməsi, mənimsənilməsi və tətbiqi üçün münasib şəraitin yaradılması;

- şagirdin bilik əldə etmək, ünsiyyətdə, qarşılıqlı əlaqədə olmaq və əməkdaşlıq etmək imkanlarını genişləndirmək;

- şəxsiyyətin inkişafı üçün imkanlar artırmaq.

Öyrədici mühit elə təşkil olunmalıdır ki, tədrisin real həyatla əlaqəsi başa düşülsün, uşaqlar həm tədris, həm də sosial xarakterli problemlərin müstəqil həllinə cəlb olunsun, müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edə bilsin, sistemə olaraq müstəqil şəkildə bilik ehtiyatını artırmağa bilsin. Təlimin məhsuldarlığının ciddi artımını nə vaxt gözləmək olar? İlk növbədə, ətraf mühit şagirdə canlı maraq oyatmalı, onu aktiv əməyə, axtarışa və kəşfə sövq etməlidir. Bu zaman onun tədris fəaliyyəti fiziki və psixoloji cəhətdən yüngülləşir və səmərəli təşkil olunur. Digər tərəfdən, öyrədici mühit çeviklik və interaktivlik keyfiyyətlərinə malik olmalıdır, təlim prosesi bütün şagirdlərin əməkdaşlığına imkan yaratmalıdır. Şagird üçün əlverişli öyrədici mühitin yaradılması o deməkdir ki, mühit ona açıq sual verməyi, problemləri araşdırmağı, tədqiqat aparmağı və müzakirə etməyi dəstəkləyir. Öyrədici mühiti təşkil edərkən, əvvəlcə sinfin maddi mühitindən

başlayın.

Partalar. İnteraktiv işi qurmaq üçün partaları çevirmək və ətrafında şagirdləri otuzdurmaq lazım olur. Çalışın ki, sinifdə çevikliyin yaradılması üçün mümkün qədər çox məkan olsun və lazım gəldikdə partaların qrup işi üçün quraşdırılmasına imkan olsun. Bu məqsədlə, həmçinin partaların səthinin (yazı hissəsinin) maili olmaması da vacibdir.

Nəzərdə tutun ki, şagirdlərin həmişə qrup şəklində oturması mütləq deyil. Dərsin məqsədlərindən asılı olaraq (məsələn, bütün siniflə interaktiv işi aparmaq üçün) müəllim partaları ənənəvi formada da düzə bilər.

Divarlar. Sinfin divarlarında stendlərin olması zəruridir. Lakin onların yalnız az qismi statik və uzun müddət ərzində dəyişilməz ola bilər (məsələn, dövlət rəmzlərinə aid olan stend, mühüm didaktik materiallar və s.). Qalan stendlər dinamik, çevik, yəni tez-tez dəyişilən olmalıdır. Onların bir qismi didaktik xarakterli, keçilən dərslərlə birbaşa əlaqədə olmalı, digəri isə şagirdlərin işlərinin nümunələrini, yaradıcılığını əks etdirməlidir. Stendlərin hazırlanmasında və tərtibatında şagirdlərin iştirakı zəruridir. Stendlərin həcmində də müəyyən tarazlıq olmalıdır. Həddindən artıq stendin olması şagirdi darıxdırır və qavramanı çətinləşdirir.

Şkaflar və ondakı əşyalar. Şkaflarda ənənəvi olan kitab, ləvazimat, metodiki və didaktik materiallardan əlavə olaraq guşələr və “öyrənmə mərkəzləri” üçün məkan yaratmaq olar. “Öyrənmə mərkəzləri” yaradarkən nəzərə alınmalıdır ki, orada müəyyən fəaliyyətlər və bilik sahələri üzrə didaktik materiallar, oyun və ləvazimatların olması və bunların

şagirdə sərbəst işləməyə imkanın yaradılması vacibdir. Eyni zamanda, yaradıcı işləri aparmağa lazım olan tullantılar və köhnə qəzet və jurnallar üçün şkaflarda xüsusi məkan və ya yeşik ayırmaq məsləhətdir. Təlim materiallarının bir qismi müəllim, valideyn və ya şagird tərəfindən hazırlanmış ola bilər. Bura müxtəlif şagirdlər tərəfindən toplanılmış kolleksiyalar da daxil ola bilər. Şkaflarda ensiklopedik və bədii ədəbiyyatdan ibarət olan kiçik kitabxananın olması da tədqiqatçılığı dəstəkləmək üçün çox zəruridir.

Digər əşyalar. Tədqiqat işini aparmaq üçün sınıfdə digər lazımi materiallar və ləvazimatlar da olmalıdır. Məsələn, bizim siniflərimizdə bitkilərin olması ənənəvi haldır. Bitkilərdən yalnız sinfin tərtibatı və mühit sağlamlığı üçün deyil, müxtəlif təbii eksperimentlərin aparılması üçün də istifadə edin.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Ağayev Ə., “Təlim prosesi: ənənə və müasirlik”, “Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı-2006
2. Ağayev Ş. və başqaları, “İbtidai siniflərdə fəal təlimin nəzəri və praktik məsələləri”, 2007
3. Azərbaycan Respublikasında Ümumi təhsilin konsepsiyası, (Milli kurikulum) “Azərbaycan müəllimi qəzeti”, 01 dekabr, 2006-cı il
4. Bayramov V.H., “Müasir təlim metodlarının və yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqinə dair”, Bakı – 2004.
5. Əhmədov A., Abbasov Ə. ”Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri”, “Kövşər” nəşriyyatı - 2008
6. Xəlilov V., “İbtidai siniflərdə inkişafetdirici texnologiyalardan istifadənin başlıca prinsipləri”, Təhsilin aktual problemləri, Bakı- Mütərcim- 2007
7. Hacıyeva N. və b., “Həyatı bacarıqlara əsaslanan təhsil”, Orta ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai sinif müəllimləri üçün tədris vəsaiti, Bakı - 2006
8. Həsənov M.M., “Problemlə təlim vasitəsilə şagirdlərin idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi”, Bakı- 1986
9. Həsənov M.M., Milli kurikulum baxımından ibtidai təhsilin qarşısında duran problemlər, AMİ-nin xəbərləri №1- 2007
10. Həsənov. M., Bəhmənova. C., “İbtidai siniflərdə fəal və interaktiv metodlardan istifadənin nəzəri-praktik məsələləri” (metodik vəsait), Bakı-2009
11. Kərimov. Y.Ş., “Təlim metodları”, Bakı- 2007
12. Kərimov. Y.Ş., “Ana dilinin tədrisi metodikasının nəzəri problemləri”, “Nasir” nəşriyyatı, Bakı, 2005
13. Kərimov. Y.Ş., Fənn kurikulumu ilə iş şəraitində təlimin təşkilinə verilən tələblər, “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 26 yanvar 2007

14. Kərimov. Y.Ş., “Təlim prosesində yeni texnologiyalar”, Bakı-Mütərcim-2011
15. Kərimov.Y.Ş. Ana dilindən fənn kurikulumu// Kurikulum, 2009, № 1.
16. “Kurikulum “ jurnalı, №1-4, Bakı-2008
17. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları, Təhsil Nazirliyi, Bakı-2008
18. Veysova Z., “Fəal və interaktiv təlim”. Müəllimlər üçün vəsait. 2007
19. Браже Т.Г.Интеграция предметов в современной школе // Литература в школе. 1996. № 5.
20. Гилязова О.Г. Интеграция содержания учебных дисциплин как фактор повышения качества подготовки учителей в вузе. Интегративные процессы в подготовке специалиста на основе государственного стандарта высшего профессионального образования: Рязань: Изд-во Ряз. Пед.ун-та, 1997. Коложвари И., Сеченикова Л. Как организовать интегрированный урок? // Народное образование. 1996. № 1.
21. Самарин Ю.А. Очерки психологии ума. Особенности умственной деятельности школьников. М., 1962.
22. Сердюкова Н.С. Интеграция учебных занятий в начальной школе // Начальная школа. 1994. № 11.
23. Фоменко В.Т.Построение процесса обучения на интегрированной основе. Ростов н/Д, 1994.

MÜNDƏRİCAT

<i>Ön söz</i>	3
<i>I bölmə: Müasir təlim nəzəriyyəsi və texnologiyası</i>	
<i>Pedaqoji texnologiya anlayışı haqqında ümumi məlumat</i>	5
<i>Təhsildə modernləşmə müəllim hazırlığının resursu kimi</i>	10
<i>Müasir dərs və fəal təlim</i>	15
<i>Müasir təlim prinsipləri</i>	20
<i>Təhsil islahatının əsas prinsipləri</i>	24
<i>İnformasiya texnologiyalarının təhsil sahəsində tətbiqi</i>	25
<i>II bölmə: Milli kurikulum və integrativ təlimin nəzəri əsasları.</i>	
<i>Milli kurikulum və fənn kurikulumlarının xarakterik xüsusiyyətləri</i>	30
<i>Müasir təhsildə inteqrasiya. İnteqrasiyanın psixoloji-pedaqoji əsasları</i>	38
<i>İnteqrasiya kurikulum təhsilinin strategiyası kimi</i>	42
<i>İbtidai siniflərdə fəndaxili inteqrasiya</i>	44
<i>İbtidai siniflərdə fənlərarası inteqrasiya</i>	49
<i>III bölmə: Şəxsiyyət yönümlü təhsildə İKT və konstruktivizm.</i>	
<i>Konstruktivizm nəzəriyyəsi</i>	54

<i>Texnologiyanın imkanlarına əsaslanmaq. Kompüter və konstruktivizm</i>	56
<i>Blum taksonomiyası.....</i>	69

IV bölmə: Fəal təlimin quruluşu, xüsusiyyətləri və üsulları.

<i>Fəal təlimin nəzəri məsələləri</i>	76
<i>Fəal təlimin mexanizmi</i>	77
<i>Fəal və ənənəvi dərslin quruluşunun müqayisəsi.....</i>	78
<i>Fəal dərslin işlənilib hazırlanması.....</i>	79
<i>Fəal dərslin planlaşdırılması bacarığı. Planlaşdırmada yeniliklər.....</i>	81
<i>Dərslin tipləri.....</i>	85
<i>Fəal təlimin xüsusiyyətləri</i>	86
<i>Fəal təlimin üsul və texnikaları.....</i>	88
<i>Layihələr texnologiyası.....</i>	106
<i>Fəallaşdırma texnikaları.....</i>	109
<i>Fəallaşdırma oyunları</i>	110

V bölmə: Fəal təlim müasir dərslin əsasıdır.

<i>Fəal dərslin mərhələlərinin həyata keçirilməsi qaydaları və yolları. Motivasiya.....</i>	115
<i>Tədqiqatın aparılması.....</i>	121
<i>İnformasiya mübadiləsi.....</i>	124
<i>İnformasiya müzakirəsi və təşkili.....</i>	126
<i>Nəticə və ümumiləşdirmə</i>	128
<i>Yaradıcı tətbiqetmə mərhələsi.....</i>	129

<i>Qiymətləndirmə və ya refleksiya</i>	130
<i>Ev tapşırıqları</i>	132

VI bölmə: Fəal təlimdə biliklərin möhkəmləndirilməsi.

<i>Fəal təlimin tətbiqi üzrə praktiki iş üçün dərs nümunəsi</i>	133
<i>Müasir dərsdə işçi vərəqinin hazırlanması</i>	143
<i>Müasir dərsdə testlər və onlardan istifadənin əhəmiyyəti</i>	144

VII bölmə: Qruplara bölünmə formaları.

<i>Qruplara bölünmə texnikaları</i>	147
<i>Fəal təlimdə iş formaları</i>	149
<i>Qruplarla iş</i>	152
<i>Cütlük şəklində iş, kollektiv iş və fərdi iş</i>	155

VIII bölmə: Fasilitasiya bacarıqları və qaydaları.

<i>Fasilitasiya və ona verilən tələblər</i>	157
<i>Fasilitasiya qaydaları</i>	158
<i>Fasilitatora vacib olan keyfiyyətlər</i>	159

IX bölmə: Fəal təlimdə qiymətləndirmə məsələləri

<i>Müasir dərsin qiymətləndirilməsi</i>	163
<i>Ənənəvi təlimdə qiymətləndirmə</i>	164
<i>Fəal təlimdə qiymətləndirmə</i>	166
<i>Formativ və summativ qiymətləndirmə</i>	166
<i>Formativ qiymətləndirmənin nümunəsi</i>	169

F.Əliyeva, Ü.Məmmədova _____

<i>Keyfiyyətə qiymətləndirmə</i>	170
<i>Qiymətləndirmənin obyektivliyinin təmin olunması</i>	172
<i>Qrup işinin qiymətləndirilməsi</i>	173
<i>Müəllim üçün qiymətləndirmə üzrə örnəklər</i>	174
<i>Müəllimin qiymətləndirilməsi meyarları</i>	176
X bölmə: Fəal təlimdə öyrədici mühit.	
<i>Öyrədici mühit və növləri</i>	177
<i>Öyrədici mühitin təşkili</i>	182
<i>İstifadə olunmuş ədəbiyyat</i>	185

FƏRQANƏ ƏLİYEVƏ
ÜMHANİ MƏMMƏDOVA

MÜASİR TƏLİM
TEXNOLOGİYALARI

Naşir: Ceyhun Əliyev
Bədii redaktor: Afər Fəttahova
Texniki redaktorlar: Ülvi Arif, Asim Səfərov
Dizayner: İradə Əhmədova
Operatorlar: Mələhət Quliyeva, Tərlan Quliyeva

Yığılmağa verilmişdir: 14.01.2014

Çapa imzalanmışdır: 20.02.2014

Tiraj 500; ş.ç.v. 12

«MBM» nəşriyyatının mətbəəsində
çap olunmuşdur.

